

# JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ČASOPIS JAZYKOVĚDNÉHO SDRUŽENÍ ČESKÉ REPUBLIKY

Roč. LXI, 2024

**č. 1**

<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/aktuality/>

ISSN 1212-5326



# JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník LXI, 2024

číslo 1

Vydává *Jazykovědné sdružení České republiky*  
s finanční podporou *Akademie věd České republiky*.  
<https://www.jazykovednesdruzeni.cz>

**Hlavní redaktorky:** Lucie Saicová Římalová, Marie Kopřivová

**Redakční rada:** Jana Hoffmannová, Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Soňa Schneiderová, Diana Svobodová, Martin Šemelík, Silvie Válková

**Jazyková redakce anglických textů:** Patrick John Corness

Za pomoc s korekturami děkujeme Janě Hoffmannové.

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi (ve formátu textového editoru MS Word) na e-mailovou adresu [jazykakt@seznam.cz](mailto:jazykakt@seznam.cz).

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

**Sazba:** Martin Janků – MarTypo

**Tisk:** Nová tiskárna, s. r. o., Pelhřimov

ISSN 121-5326

# Obsah

Shrnutí zprávy o činnosti <i>Jazykovědného sdružení ČR</i> za rok 2023 .....	5
Valné shromáždění <i>Jazykovědného sdružení ČR</i> 7. března 2024 .....	6

## Odborné články

Lucie Saicová Římalová: Seminář o jazykových a jazykovědných vztazích slovensko-českých a česko-slovenských .....	7
Gabriela Múcsková: České reflexie vo vývine slovenskej lingvistiky .....	9
Radovan Garabík: Korpusové projekty a nástroje spracovania prirodzeného jazyka v Jazykovednom ústave L. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i. ....	25
Alexandra Jarošová: Staronové výzvy (výkladovej) lexikografie v slovensko-českom kontexte.....	38
Iva Rezková: <i>A jak dělá...?</i> Lexikální výrazy popisující zvířecí zvuky, se zaměřením na ptačí hlasy, s přehledy v češtině, nizozemštině a angličtině .....	44

## Recenze a zprávy

Marta Šimečková: Zvukový archiv <i>Veslovech.cz</i> .....	60
Diana Svobodová: Kolektiv autorů: <i>Sociolekty v různých sférách komunikace</i> . Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2023, 320 s. ....	64
Marie Čechová: Didaktická gramatika jako jedna z možných (Milan Hrdlička: <i>Kapitoly z didaktické gramatiky</i> . Praha: Karolinum 2023. 104 s.).....	69
Veronika Kolářová: Zpráva z konference <i>SLOVKO 2023, Natural Language Processing and Corpus Linguistics</i> .....	75
Anna Michalcová: <i>Zpráva z mezioborového kolokvia Historický text a jeho interpretace</i> v Kozojedech (18.–20. října 2023).....	76
Lucie Jílková: Konference <i>Otisky středoevropské krajiny a podnebí v našich kulturách</i> .....	79

## Kronika

Lucie Jílková: Zemřel Evžen Gál .....	83
Martin Beneš: Za Kamilou Smejkalovou.....	86

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

do nového, už 61. ročníku, vstupují *Jazykovědné aktuality* s novou redakcí. Rády bychom proto na tomto místě nejdříve poděkovaly Michaelae Liškové a Martinu Šemelíkovi, kteří se o časopis pečlivě a obětavě starali v předchozích letech.

Jak už víte z přecházejícího ročníku, vzhledem k měnícím se okolnostem a rostoucím cenám jsme museli omezit náklad papírových výtisků: papírový výtisk od minulého čísla dostávají jen ti, kteří si o něj požádali. Snažíme se zároveň posílit on-line verzi periodika, která je dostupná na webové stránce *Jazykovědného sdružení ČR* (<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/>) v sekci *Jazykovědné aktuality* ([jazykovednesdruzeni.cz](https://www.jazykovednesdruzeni.cz/)). Změnila se také trochu grafická podoba časopisu a pro webovou verzi máme i barevnou obálku. Doufáme, že tyto změny přijmete s pochopením.

Redakce si je vědoma i toho, že současný systém hodnocení vědy není časopisu typu *Jazykovědné aktuality* příliš nakloněn. Přesto si myslíme, že naše periodikum může v jazykovědné komunitě najít své užitečné místo, například jako platforma pro informování o publikacích, o činnosti poboček *Jazykovědného sdružení ČR*, o proběhlých lingvistických konferencích, přednáškách a dalších akcích, obhájených disertacích, jako kronika našich oborů či místo pro rozhovory se zajímavými osobnostmi a pro první publikace začínajících autorů a autorek. Samozřejmě také rádi přivítáme i odborné studie a články. Budeme si velmi vážit, pokud nám k publikaci nabídnete svou studii, zprávu, recenzi či jiný text, který by mohl být pro čtenáře a čtenářky zajímavý, nebo pokud k publikování pobídnete např. své studenty či studentky (všechny texty procházejí standardním recenzním řízením).

Na následujících stranách tohoto čísla najdete vedle obvyklých rubrik také krátkou zprávu o činnosti *Jazykovědného sdružení ČR* za rok 2023 a volebním shromáždění a blok příspěvků z odborného semináře o slovensko-českých a česko-slovenských vztazích, který se konal v listopadu 2023 v Praze.

Lucie Saicová Římalová a Marie Kopřivová

## Shrnutí zprávy o činnosti *Jazykovědného sdružení ČR* za rok 2023

V roce 2023 *Jazykovědné sdružení ČR* zorganizovalo 38 přednášek pro členy a členky i širší odbornou veřejnost, a to v pobočkách v Praze, Brně, Ostravě, Olomouci, Českých Budějovicích, Ústí nad Labem a Hradci Králové. Dále uspořádalo odborný seminář s názvem *Slovensko-české a česko-slovenské jazykové a jazykovědné vztahy: 30 let poté* (23. listopadu 2023 v Praze; viz též dále v tomto čísle) a *Zasedání lexikologicko-lexikografické sekce* (25. května 2023 v Praze). Podpořilo také 24. mezinárodní setkání mladých lingvistů s tématem *(Ne)rozumitelný svět*, které se konalo 15.–16. května 2023 v Olomouci, a soutěž pro studující vysokých škol *Student a věda – lingvistika* (byl podpořen 12. ročník celostátního kola 15. května 2023 na Univerzitě Palackého v Olomouci, z fakultních kol pak 30. ročník fakultního kola 4. května 2023 také v Olomouci). Stejně jako v předchozích letech vydávalo i časopis *Jazykovědné aktuality* (dvakrát ročně). Provozovalo webovou stránku, facebookový profil sdružení, facebookový profil pobočky v Brně a YouTube kanál.

Úplně znění výroční zprávy o činnosti za rok 2023 je k dispozici na webové stránce *Jazykovědného sdružení ČR*:

[https://www.jazykovednesdruzeni.cz/wp-content/uploads/2024/03/Zprava\\_JS\\_2023-1.pdf](https://www.jazykovednesdruzeni.cz/wp-content/uploads/2024/03/Zprava_JS_2023-1.pdf)

## Valné shromáždění *Jazykovědného sdružení ČR* 7. března 2024

Ve čtvrtek 7. března 2024 proběhlo v budově AV ČR na Národní 3 v Praze valné shromáždění *Jazykovědného sdružení ČR*; zápis z tohoto shromáždění je k dispozici na webové stránce *Jazykovědného sdružení ČR*: <https://www.jazykovednesdruzeni.cz/usneseni-valneho-shromazdeni-js-cr/>  
V rámci valného shromáždění byl mj. zvolen hlavní výbor *Jazykovědného sdružení ČR* na následující období ve složení (v abecedním pořadí): Hana Gladkova, Lucie Jílková, Marie Kopřivová, Petr Mareš, Kamila Mrázková, Vladimír Petkevič, Lucie Saicová Římalová, Karolína Skwarska, Radek Šimík. Jako náhradnice byly zvoleny Václava Holubová a Jana Vlčková. Do revizní komise pak byli zvoleni (v abecedním pořadí): Ivana Bozděchová, Eva Havlová, Martin Šemelík. Usnesení je v plném znění k dispozici na webu JS: <https://www.jazykovednesdruzeni.cz/usneseni-valneho-shromazdeni-js-cr/>

Hlavní výbor následně na svém prvním zasedání 4. dubna 2024 zvolil své vedení. Předsedou sdružení zůstává Petr Mareš, místopředsedy jsou Vladimír Petkevič a Lucie Saicová Římalová, vědeckou tajemnicí Lucie Jílková, hospodářkou Václava Holubová. Složení výboru a kontakty na členy a členky jsou dostupné na webové stránce JS v sekci kontakty: <https://www.jazykovednesdruzeni.cz/kontakt/>

(Na základě výroční zprávy a zápisů z valného shromáždění a schůze výboru shrnula L. S. Ř.)



# Odborné články

## Seminář o jazykových a jazykovědných vztazích slovensko-českých a česko-slovenských

Každoroční odborný seminář *Jazykovědného sdružení ČR* nesl v roce 2023 název *Slovensko-české a česko-slovenské jazykové a jazykovědné vztahy: 30 let poté* a soustředil se, jak už název napovídá, na různé aspekty vztahů mezi slovenským a českým jazykem a také mezi jazykovědným výzkumem v obou zemích v daném období. Seminář se konal 23. 11. 2023 v budově Akademie věd ČR na Národní třídě v Praze a zúčastnili se ho odborníci a odbornice z České i Slovenské republiky, kteří představili, často v tematicky paralelních příspěvcích, řadu důležitých a aktuálních témat. Pozornost byla věnována slovensko-českým a česko-slovenským vlivům v lingvistice i pohledům na její vývoj, otázkám vzájemných vlivů obou jazyků i jejich užívání v různých kontextech, korpusové lingvistice a také problematice lexikografické.

Martina Šmejkalová se v příspěvku *Slovensko-české a česko-slovenské inspirace ve vývoji lingvistiky* soustředila na klíčové momenty vzájemných vztahů v rámci historického vývoje oboru. Gabriela Múcsková upozornila na skutečnost, že pozornost byla dosud věnována spíše českým reflexím ve vývoji slovenštiny, méně už vztahům v rámci vývoje lingvistiky jako vědeckého oboru. Ve svém příspěvku *České reflexie vo vývine slovenskej lingvistiky* se pak soustředila právě na oblast vztahů odborných, a to od 17. století do současnosti. Marián Sloboda se v příspěvku *Mimoprávní regulace užívání slovenštiny v české společnosti* zabýval rozmanitými faktory, které mají vliv na užívání, popř. neužívání slovenštiny u slovensky hovořících mluvčích žijících v České republice, se zvláštním důrazem na metajazykové praktiky.<sup>1</sup> Další příspěvky se zabývaly otázkami lexikografickými: Alexandra Jarošová a Bronislava Chocholová se ve vystoupení *Staronové výzvy výkladovej lexikografie v slovensko-českom kontexte* na pozadí různých teoretických pojetí normy zabývaly vybranými komplexními otázkami důležitými pro tvorbu slovníků, mj. i v současnosti vydávaného *Slovníku súčasného slovenského*

---

<sup>1</sup> Zájemcům o výzkum M. Slobody a M. Nábělkové můžeme doporučit publikaci obou autorů o slovakistickém výzkumu na Univerzitě Karlově: Sloboda, M. – Nábělková, M. (2023): Súčasný jazykovědný slovakistický výskum na Karlovej univerzite v Prahe. *Slovenská reč*, 88, č. 3, s. 260–270. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/03141410260-270.sucasny-slovakisticky-vyskum-na-ku-v-prahe.pdf>

jazyka,<sup>2</sup> a to včetně možností a limitů využití tzv. umělé inteligence. Michaela Lišková a Martin Šemelík se pak v příspěvku *Společně i zvlášť – ASSČ a SSSJ na cestě za svými uživateli* věnovali vybraným koncepčním shodám a rozdílům mezi *Slovníkem současného slovenského jazyka* a *Akademickým slovníkem současné češtiny*.<sup>3</sup> Seminář uzavřely dva příspěvky zaměřené na jazykové korpusy a korpusovou lingvistiku: R. Garabík ve vystoupení s názvem *Korpusové projekty a nástroje spracovania prirodzeného jazyka v Jazykovednom ústave L. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.*, představil vybrané nástroje a korpusy, které mohou být užitečné pro lingvistický výzkum i pro širší veřejnost nebo popularizaci vědy. Michal Křen se pak věnoval paralelním tématům ve spojení s Českým národním korpusem v rámci svého vystoupení s názvem *Systematické korpusové mapování jazyka jako služba odborné veřejnosti*.

Seminář proběhl v příjemně pracovní a zároveň přátelské atmosféře. Jsme velmi rádi, že v tomto čísle *Jazykovědných aktualit* můžeme otisknout zkrácené verze příspěvků G. Múcskové, A. Jarošové a R. Garabíka.

Další odborný seminář *Jazykovědného sdružení ČR* je plánován na listopad 2024 s předběžným tématem *Mezi jazykem a hudbou*.

Lucie Saicová Římalová  
Ústav českého jazyka a teorie komunikace  
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy  
lucie.rimalova@ff.cuni.cz

---

2 Slovník vydává Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i. Slovník je dostupný z: [https://www.juls.savba.sk/pub\\_sss.html](https://www.juls.savba.sk/pub_sss.html)

3 Vydává Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. Slovník je dostupný z: <https://www.slovníkcestiny.cz/uvod.php>

# České reflexie vo vývine slovenskej lingvistiky<sup>1</sup>

Gabriela Múcsková

Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava  
gabriela.mucskova@juls.savba.sk

## 1. Úvod

Tematické zameranie seminára na slovensko-české a česko-slovenské **jazykové** a **jazykovedné** vzťahy zahŕňa nesporne veľmi širokú problematiku, ktorá však nie je v slovenskej lingvistike reflektovaná vyvážene. Zatiaľ čo problematika **jazykových** vzťahov (v zmysle jazykových kontaktov, interferencií a jazykovej politiky) je predmetom značného počtu starších i novších výskumov a vedeckých prác, vzťahom **jazykovedným** (t. j. otázkam vedeckej spolupráce v procese vývoja vednej disciplíny lingvistiky), ktoré boli pravdepodobne rovnako intenzívne a divergentno-konvergentne pestré ako tie jazykové, sa zatiaľ nedostalo väčšej pozornosti a objektívneho spracovania. Hlavným dôvodom je skutočnosť, že nám na Slovenku chýba komplexné spracovanie vývoja slovenskej lingvistiky ako vednej disciplíny. Zároveň je zrejme prirodzené, že jazykovým kontaktom sa všeobecne venuje väčšia pozornosť, než kontaktom vedeckým. Avšak v prípade slovenských a českých vzťahov boli tie jazykové a tie jazykovedné vzájomne úzko poprepájané, podmienené a niekedy aj správdzané rozpornými postojmi, čo môže ex post viesť i k istému vedomému obchádzaniu citlivých tém.

## 2. Reflexie českých a slovenských jazykových kontaktov

Aj z vyššie uvedených dôvodov sa v tomto príspevku nebudeme podrobnejšie venovať téme slovensko-českých jazykových kontaktov<sup>2</sup>; uvedieme len niekoľko najdôležitejších momentov, ktoré zároveň determinovali aj prepojenia

---

<sup>2</sup> Z mnohých prác, ktoré sa tejto téme venujú, možno spomenúť aspoň syntetické práce Paulinyho (1983), Krajčoviča a Žiga (2006), Dorulu (1977), Lifanova (2001), Lipowského (2005), Nábělkovej (2008), ďalej početné štúdie zamerané na čiastkové obdobia alebo osobnosti, ako aj veľmi prehľadne a komplexne spracované heslá *Česko-slovenský jazykový kontakt* (Nábělková, 2017) a *Dějiny češtiny na Slovensku* (Kosek, 2017) v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny*, kde je uvedená aj ďalšia relevantná literatúra.

lingvistické, resp. výrazne ovplyvnili prvé desaťročia vývinu slovenskej inštitucionálnej lingvistiky (p. 3.2).

Kontakt slovenčiny s češtinou je bezpochyby starý, historický. Materiálovo a konkrétnejšie je doložený najmä od 15. storočia, keď sa čeština na území dnešného Slovenska začala používať v administratívnej, právnej, vedeckej, konfesionálnej a i. sfére ako písaný, resp. kultúrny jazyk Slovákov (Pauliny, 1983; Krajčovič – Žigo, 2006). V rôznych podobách – od normalizovanej češtiny vychádzajúcej z kralickej normy, cez rôzne formy slovakizovanej češtiny (vrátane jej štandardizovaných a oficiálne presadzovaných variantov), až po slovenské kultúrne jazykové útvary obsahujúce ustálené české prvky – fungovala na Slovensku v tejto pozícii prakticky až do konca 19. storočia, v prostredí slovenských evanjelikov až do začiatku 20. storočia. Vďaka svojej vyspelosti a zrozumiteľnosti plnila dôležité funkcie, na ktoré vtedajšia slovenčina fungujúca prirodzene len v regionálnych dialektoch nemala dostatok jazykových prostriedkov. Tým sa čeština zároveň stala dôležitým faktorom kultúrneho a národnostného vývoja Slovákov a jej postavenie a fungovanie v predspisovnom období na Slovensku sa vo vzťahu k nárečovej a kultivujúcej sa nadnárečovej kultúrnej slovenčine interpretuje aj ako prípad diglosie (Giger, 2006; Múcsková, 2007; Lauersdorf, 2002, 2003). Na druhej strane rozsahom využitia a vysokou mierou normovanosti češtiny v slovenskom prostredí predstavuje ako „slovenský variant spisovnej češtiny“ alebo „stará čeština slovenskej redakcie“ tiež dôležitú súčasť dejín českého spisovného jazyka (Nábělková, 2017; Kosek, 2017).

Diferencovaný konfesionálny prístup k voľbe češtiny alebo slovenčiny ako spisovného jazyka, vyspelosť a kultivovanosť češtiny na jednej strane a nízka miera ustálenosti a normalizovanosti kultúrnej slovenčiny na strane druhej, ale aj mnohé diferencované politické a národnostné postoje tvorili súčasť spoločenského kontextu, v ktorom vznikali a formovali sa prvé kodifikácie spisovnej slovenčiny (A. Bernoláka v r. 1787, L. Štúra v r. 1846, M. Hattalu v r. 1852 a S. Czambla na prelome 19. a 20. storočia). Názorové rozpory medzi zástancami samostatnosti slovenčiny a presadzovateľmi rôznych podôb češtiny či česko-slovenskej jazykovej jednoty boli predmetom pretrvávajúcich polemík a diskusií (z ktorých zrejme najvýraznejšou bola polemika medzi štúrovcami a prívržencami češtiny na čele s J. Kollárom, ale aj polemika J. I. Bajzu ako zástancu jednotného jazyka s bernolákovcami s delimitačným postojom k češtine). Reflektovanie ustálených českých prvkov v slovenskej spisovnojazykovej praxi a nových dynamizujúcich kontaktných javov však bolo predmetom diskusií a sporov aj pri kodifikačných úpravách spisovnej slovenčiny – najmä

pri reformovaní štúrovčiny v kodifikácii z roku 1852 a pri jej ďalších úpravách smerujúcich k norme na základe tzv. martinského úzu v diele S. Czambla. Proces formovania a prelínania kodifikácií spisovnej slovenčiny tak ovplyvňoval aj reálne podoby spisovného jazyka, v ktorých sa čiastočne vedome, ale tiež prirodzene a spontánne odrážal vývoj slovensko-českých jazykových i jazykovopolitických vzťahov.

Prítomnosť češtiny na Slovensku bola kľúčová aj po vzniku prvej republiky v roku 1918, keď slovenčina získala po prvý krát vo svojej histórii status úradného a vyučovacieho jazyka, na ktorý vzhľadom na predchádzajúci vývoj a silnú maďarizáciu nebola pripravená a chýbajúce prostriedky (najmä v lexikálnej a štýlovej rovine) čerpala z blízkej a zrozumiteľnej češtiny. Jazykový vplyv bol umocňovaný aj pôsobením Čechov na Slovensku v rôznych oblastiach hospodárstva, školstva a kultúry (p. Rychlík, 2000; Zelinová, 2000), ako aj oficiálnou ideológiou jedného „československého“ jazyka a zblížovacou jazykovou politikou, ktorá sa prejavila v prvých oficiálnych *Pravidlách slovenského pravopisu* (1931). Ich kritika a následné odmietnutie, ako aj založenie časopisu *Slovenská reč* (1932) s cieľom „chrániť“ slovenčinu pred českým (i iným inojazyčným) vplyvom a ustáliť rozkolísanú normu spisovnej slovenčiny, podmienili vznik slovenského antičeského purizmu (p. Múcsková, 2017) a výrazne poznačili aj začiatky inštitucionálne organizovaného lingvistického výskumu na Slovensku v oblasti jazykovej kultúry, dejín spisovnej slovenčiny a jazykovej politiky (p. 3.2.1).

V nových politických a spoločenských podmienkach sa v 60. rokoch 20. storočia odohral podobný proces – od politicky nastavenej zblížovacej politiky (deklarovanej napr. na konferencii o marxistickej jazykovede v Libliciach v roku 1960) a odmietania purizmu ako prejavu buržoázneho nacionalizmu, cez kritiku *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968) za akceptáciu českých lexikálnych a slovotvorných jednotiek, až po prijatie tzv. *Téz o slovenčine* a nastavenie ochrannej a vo vzťahu k češtine delimitačnej jazykovej politiky (na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v roku 1966 – p. Ružička 1967).

Napriek vonkajším jazykovopolitickým faktorom prirodzený jazykový kontakt slovenčiny s češtinou vnášal a dodnes vnáša do slovenskej štandardnej jazykovej normy spontánnu dynamiku a priamo v jazykovej praxi sa prehodnocujú a niekedy aj eliminujú vonkajšie, politicky motivované snahy zasahovať do jazykového vývoja.

### 3. Reflexie českých a slovenských lingvistických kontaktov

Vplyv českej lingvistiky na vývoj slovenskej lingvistiky, inšpirácie i vzájomné prepojenia (resp. v začiatkoch aj aktívny podiel českých lingvistov na vývoji disciplíny na Slovensku) boli a stále sú veľmi výrazné. Avšak, ako bolo povedané vyššie, táto oblasť je na rozdiel od jazykových kontaktov v lingvistickej reflexii viditeľná minimálne. Napriek tomu, že naprieč dejinami slovenskej lingvistiky vnímame tento vplyv takmer vo všetkých fázach a lingvistických disciplínach, chýba zatiaľ v tejto oblasti komplexný výskum.

Cieľom toho krátkeho príspevku nie je zaplniť túto medzeru a nie je ani možné komplexne danú tému prezentovať na takom malom priestore a bez širšieho empirického a pramenného bádania. Pokúsime sa však – aspoň v základných bodoch – pripomenúť niektoré, najmä historické, obdobia vývinu slovenskej lingvistiky s ohľadom na české inšpirácie, kontakty a podnety s nimi spojené. Podrobnejšie sa zameriame na obdobie začiatkov inštitucionálnej vedeckej lingvistiky na Slovensku, teda na tému, ktorá v roku 2023 rezonovala aj s ohľadom na 80. výročie vzniku Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (dnešného Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV) a 70. výročie vzniku SAV.

#### 3.1 Obdobie predinštitucionálne (17. – 19. storočie)

Prvé intenzívnejšie prejavy odborného záujmu vzdelancov o slovenský jazyk, resp. o jeho opis, sa spájajú s obdobím humanizmu, renesancie a osvietenstva a s vydávaním učebníc a gramatík češtiny, aká sa používala v hornom Uhorsku vo funkcii písaného a kultúrneho jazyka, s poukazom na špecifiká jej slovenskej redakcie, ako aj osobitosti samotnej slovenčiny (V. Benedikt z Nedožier, T. Masnicius, J. A. Komenský, D. Krman, P. Doležal a ďalší).<sup>3</sup> Tieto diela (najmä gramatika P. Doležala) v kontexte rastúceho národného povedomia vyvolali aj záujem o slovenčinu a jej miesto v rámci slovanských jazykov (napr. M. Bel, P. J. Šafárik, J. Dobrovský), podnietili prvé pokusy o normalizovanie slovakizovanej češtiny alebo kultúrnej slovenčiny (R. Hadbavný, J. Kollár, H. Gavlovič, A. Radlinský, J. I. Bajza), preklady a tvorbu slovníkov či zbieranie ľudovej slovesnosti a frazeológie (D. Sinapius Horčíčka, J. Ribay, P. J. Šafárik, J. Kollár a ďalší). Okrem toho boli tiež významným príspevkom pre kodifikáciu češtiny v Čechách, napr. pre gramatické dielo J. Dobrovského (p. Ďurovič, 2004), a celkovo pre vývoj lingvistic-

---

3 Zhodnotenie gramatických prác spomínaných autorov možno nájsť v príspevkoch L. Ďuroviča (2000a, 2004, 2012, 2013), novšie tiež v publikovanej dizertačnej práci Z. Hargašovej (2016).

kého myslenia oboch spoločností (Nábělková, 2017). V ešte väčšom rozsahu sa lingvistické prepojenia prejavili v prvých lexikografických prácach. Viaceré diela slovenských vzdelancov a obrodencov – počnúc Komenského učebnicou *Orbis pictus* a ďalšími literárnymi a odbornými dielami, cez diferenčné slovníky menšieho rozsahu (napr. diferenčný slovník Š. Lešku) až po Bernolákov *Slowár* – sa stali jednými z textových prameňov pre české lexikografické diela (najmä Jungmannov slovník, na ktorom sa redaktorsky a korektorsky podieľali aj Š. Leška, J. Kollár a najmä P. J. Šafárik).<sup>4</sup> Na druhej strane, v úzkom prepojení s českými lingvistickými prácami vznikali prvé kodifikačné diela A. Bernoláka a jeho *Slowár*, ďalej *Náuka reči slovenskej* L. Štúra a ďalšie práce štúrovcov, nepochybne aj úprava štúrovčiny v Hattalovej *Krátkej mluvnici slovenskej* z r. 1952 a neskôr tiež prvé učebnice, ale aj teoretické a porovnávacie lingvistické diela v druhej polovici 19. storočia (M. Hattala, J. K. Viktorin, F. Mráz a ďalší).

Systematickejšia pozornosť vedeckému výskumu a opisu slovenského jazyka sa začala venovať v „mluvozpytnom“ alebo filologickom odbore **Matice slovenskej** (1863 – 1875; ďalej MS), v ktorom sa dôraz kládol na ustáľovanie novej spisovnej normy vychádzajúcej z reformovanej štúrovčiny a starostlivosť o jazykovú kultúru a terminológiu; ďalšou úlohou bol zber lexikálneho materiálu pre zamýšľané lexikografické diela. Veľmi okrajovo sa objavili práce zamerané na históriu, etymológiu či nárečia (podľa Blanár – Jóna – Ružička, 1974, s. 33 – 51; Blanár, 1963). Rozbiehajúce sa lingvistické snahy zabrzdlilo zrušenie MS, no v tzv. martinskom centre sa ďalej venovala pozornosť spisovnému jazyku (S. Czambel, J. Škultéty, J. Vlček a i.) a neskôr najmä v prácach S. Czambela aj histórii slovenčiny a jej nárečiam. Prvým obdobím existencie MS (pred jej zrušením v roku 1875) sa v náčrte vývoja lingvistiky na Slovensku dostávame k začiatkom organizovaného a inštitucionálne podporovaného výskumu jazyka.

## 3.2 Začiatky inštitucionálneho výskumu slovenčiny v kontexte ČSR

### 3.2.1 Matica slovenská

Systematickejší a vedecky a metodologicky podporovaný výskum slovenčiny sa začal v prvej polovici 20. storočia realizovať na pôde novovzniknutej (v roku 1919 obnovenej) **Matice slovenskej v Martine**, v jej **Jazykovednom** (pôvodne **Jazykospytnom**) odbore<sup>5</sup>, ktorý sa svojím programom hlásil k aktivitám MS

4 O vzájomných inšpiráciách, prienikoch a spoluprákach v oblasti slovenskej a českej lexikografie v 19. storočí podrobnejšie píše M. Nábělková (2017).

5 K činnosti odboru p. Winkler, 1971, s. 117 – 135; Lomenčík 2021 – tam aj ďalšia literatúra; heslo Jazykovedný odbor Matice slovenskej – Encyclopaedia Beliana

(<https://beliana.sav.sk/heslo/jazykovedny-odbor-matice-slovenskej> [cit. 17-01-2024]).

z rokov 1863 – 1875. Odbor bol zriadený na druhom valnom zhromaždení MS 25. augusta 1920 spolu s ďalšími vednými odbormi, na rozbiehaní ktorých sa významne podieľali českí vedeckí a kultúrni pracovníci.<sup>6</sup> Po rozšírení odboru v roku 1921 sa jeho predsedom stal Václav Vážný (1921 – 1932), v ďalších rokoch odbor viedli Jozef Škultéty (1933 – 1944) a Ján Stanislav (1945 – 1949).<sup>7</sup> K hlavným oblastiam vedeckého programu odboru patrili výskum slovenských nárečí, ktorý sa považoval za kľúčový pre ďalšie úlohy odboru spojené s prípravou normatívnych prác zameraných na spisovný jazyk. Na nárečových výskumoch v jednotlivých regiónoch sa podieľali aj českí lingvisti (napr. V. Vážný, F. Trávníček, M. Kálal, J. Vlček a ďalší), dotazníky boli pripravené v pražskej dialektologickej komisii a tento dotazníkový výskum viedol V. Vážný. Zámýšľaným cieľom nárečových výskumov bolo vytvorenie nárečového atlasu a slovníka, čo sa však zrealizovalo až neskôr na pôde Slovenskej akadémie vied (p. nižšie). Ďalšou úlohou odboru bola tvorba a ustáľovanie odbornej terminológie. V rámci odboru fungoval Právnický terminologický odbor a Odbor pre technické názvoslovie (Lomečík, 2021, s. 97). V otázkach odbornej terminológie MS spolupracovala s inštitúciami a odborníkmi z rôznych oblastí, jej pracovníci sa zúčastňovali na zasadnutiach Ústrední komise pro očistu úřední mluvy (ibid, s. 101) a pôsobili tiež v Stálej komisii pre stanovenie názvov miest, obcí a osád pri Povereníctve vnútra v Bratislave.<sup>8</sup>

Avšak za najdôležitejšiu úlohu odboru sa považovalo vypracovanie normatívnej príručky slovenského pravopisu, ktorá bola nevyhnutná aj z hľadiska veľkej rozkolísanosti v jazykovej praxi. V spolupráci s Českou akadémiou pre vedy a umenia v Prahe bola v roku 1922 zostavená pravopisná komisia, v ktorej MS zastupovali J. Škultéty a J. Vlček, členom za českú stranu bol J. Menšík a predsedom bol J. Zubatý. V nasledujúcom roku sa komisia presunula na pôdu MS, bola pripravená prvá koncepcia pravidiel (podľa dostupných zdrojov na nej mal zásadný podiel F. Heřmanský – p. Winkler, 1971, s. 121–126; Nábělková, 2022, s. 137–141). Po pravdepodobne komplikovaných diskusiách a kompromisoch vypracoval V. Vážný na základe pripomienok pravopisnej komisie nový variant pravidiel, ktoré vyšli ako prvé oficiálne *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom* v roku 1931. Prípravu pravidiel výrazne poznačila ideológia čechoslovakizmu a zámery zblížovať slovenčinu s češtinou v duchu koncepcie jedného československého jazyka v dvoch zneniach,

6 Najnovšie napríklad o pôsobení F. Heřmanského p. Nábělková, 2022.

7 Jazykovedný odbor Matice slovenskej – Encyclopaedia Beliana (<https://beliana.sav.sk/heslo/jazykovedny-odbor-matice-slovenskej> [cit. 17-01-2024]).

8 Jazykovedný odbor Matice slovenskej – Encyclopaedia Beliana (<https://beliana.sav.sk/heslo/jazykovedny-odbor-matice-slovenskej> [cit. 17-01-2024]).



čo sa odrazilo v kodifikovaní mnohých českých lexikálnych a slovotvorných jednotiek i niektorých gramatických tvarov. To bol dôvod masívneho protestu a kritiky z radov odbornej inteligencie a niektorých jazykovedcov (napr. H. Bartek a J. Smrek), čo nakoniec viedlo k oficiálnemu odmietnutiu *Pravidiel* na valnom zhromaždení MS 12. 5. 1932. *Pravidlá* sa mali upraviť v duchu zákonitostí slovenského jazyka (p. Winkler, 1971, s. 125). To sa však už dialo bez účasti českej strany – po spomínanom valnom zhromaždení veľká časť členov Jazykovedného odboru MS odchádza do Učenej spoločnosti Šafárikovej pri Univerzite Komenského (p. 3.2.2). Zároveň kritika *Pravidiel* a ďalšie aktivity vrátane založenia časopisu *Slovenská reč* v roku 1932 viedli k vzniku slovenského antičeského purizmu. Pre jazykový purizmus je charakteristické, že pretrváva dlhší čas aj po zániku špecifických podmienok, ktoré ho podmienili. Z tohto dôvodu sa s pozostatkami ideológie purizmu na Slovensku stretávame aj v súčasnej preskriptívnej a kodifikačnej praxi (Múcsková, 2017, s. 44).

Popri normatívnej príručke pracoval odbor aj na príprave *Slovníka slovenského jazyka*, ktorý začal vychádzať v roku 1946 vo viacerých zošitoch, ale po dokončení prvého dielu (A – J) bolo jeho vydávanie zastavené. S úlohou ustalať normu spisovného jazyka súvisela aj jazykovoporadenská služba, v rámci ktorej sa najskôr len odpovedalo na prichádzajúce listy a otázky (túto úlohu vykonával väčšinou tajomník MS Štefan Krčméry) (Lomenčík, 2021, s. 100), neskôr (1947 – 48) sa v MS pripravovali krátke relácie pre Československý rozhlas v Bratislave pod názvom *Hovoríte správne?*<sup>9</sup>

Dôležitou súčasťou formovania inštitucionálnej lingvistickej slovakistiky bolo aj vydávanie časopisov. Od roku 1922 to bol *Sborník MS* s podtitulom *Sborník pre jazykopyt, národopis a literárnu históriu*, ktorý mal od roku 1935 samostatnú časť *Jazykoveda*. Ten v roku 1941 zanikol a v roku 1946 naň nadviazal *Jazykovedný sborník*.<sup>10</sup> V roku 1932 začal v Miestnom odbore MS v Košiciach vychádzať časopis *Slovenská reč*, od druhého ročníka bol pripravovaný a vydávaný v Martine. Založenie časopisu bolo výsledkom kritiky *Pravidiel* a tiež reakciou na rozkolísaný úzus v spisovnojazykovej praxi.<sup>11</sup>

Po vyššie opísaných udalostiach v roku 1932 sa značná časť jazykovedného

9 Jazykovedný odbor Matice slovenskej – Encyclopaedia Beliana

(<https://beliana.sav.sk/heslo/jazykovedny-odbor-matice-slovenskej> [cit. 17-01-2024]).

10 Jeho priamym pokračovateľom je súčasný *Jazykovedný časopis* vydávaný v JÚLŠ SAV.

11 Časopis *Slovenská reč* v súčasnosti vychádza v JÚLŠ SAV a v roku 2022, teda v roku 90. výročia svojho vzniku, v tematickom čísle mapuje vývoj slovenského lingvistického bádania i myslenia v jednotlivých lingvistických disciplínach na základe príspevkov všetkých ročníkov časopisu. Podrobnejšie vznik a vývoj časopisu na pozadí spoločenského a politického kontextu predstavuje úvodná štúdia M. Ološtiaka, J. Wachtarčykovej a M. Gladiša (2022).

výskumu MS presunula na pôdu Univerzity Komenského, Učenej spoločnosti Šafárikovej a neskôr po vzniku SAVU a SAV do Jazykovedného ústavu SAVU. Jazykový odbor MS ukončil svoju činnosť 1. 1. 1950, v roku 1992 bol načas obnovený, avšak jeho vedecké lingvistické aktivity boli už len okrajové.

### 3.2.2 Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

V roku 1919 sa rozhodlo aj o založení **Univerzity Komenského** so sídlom v Bratislave.<sup>12</sup> **Filozofická fakulta** (ďalej FF UK) ako v poradí tretia fakulta univerzity začala svoju činnosť v akademickom roku 1921/1922 a podobne ako iné fakulty aj tu sa začiatky budovania študijných, ale aj vedeckých odborov spájajú s výraznou podporou českých profesorov. O ich zásluhách pri zakladaní slovenských vedeckých odborov svedčí aj séria 13 zväzkov *Česloslovenskej vlastivědy*, kde kapitoly o slovenských reáliách napísali českí autori (napr. V. Vážný bol autorom kapitoly *Nářečí slovenská* (zv. III – v časti *Jazyk*, 1934, s. 219–310) a kapitoly *Spisovný jazyk slovenský* (zv. II – v časti *Spisovný jazyk český a slovenský*, 1936, s. 145–216).<sup>13</sup>

O rozvoji slovenského lingvistického bádania na pôde fakulty neexistuje zďaleka toľko prameňov, ako o MS, avšak z početných publikácií o dejinách fakulty a univerzity (napr. Novák – Sopusková, 1987 – tam aj ďalšia lit.; Sokolovský a kol. 2011) a archívnych dokumentov<sup>14</sup> je známe, že lingvistické disciplíny so zameraním na slovanské jazyky zabezpečoval **Seminár pre slovanskú filológiu**, ktorý mal 4 oddelenia: 1) pre cirkevnú slovančinu a slovanský jazykozpyt (ktorý viedol prof. M. Weingart), 2) pre reč a literatúru slovenskú (prof. J. Škultéty), 3) pre dejiny českej literatúry (prof. J. Hanuš) a 4) pre novú českú literatúru a pre literatúru slovenskú (prof. A. Pražák).<sup>15</sup> Už z tohto prehľadu vidieť výrazný podiel českých lingvistov na zakladaní a budovaní lingvistických a literárnovedných disciplín v slovenskom prostredí, na druhej strane z ich pôsobenia prirodzene vyplýva aj vyššia pozornosť venovaná českému jazyku, resp. celkové zameranie reflektujúce ideológiu čechoslovakizmu. Zameranie na slovenský jazyk pokrýval najmä J. Škultéty, ktorý prednášal najmä témy z dejín slovenského jazyka. Po jeho odchode v roku 1924 ustupuje záujem o slovakistiku ešte viac do úzadia. Výnimkou bola oblasť slovenských nárečí,

<sup>12</sup> V rokoch 1939 – 1942 pod názvom Slovenská univerzita.

<sup>13</sup> K pôsobeniu českých profesorov na Univerzite Komenského p. tiež Mlynárik (1994) a Zelenková (2022).

<sup>14</sup> V článku vychádzame aj z textu E. Paulinyho, ktorý sa ako nedatovaný interný dokument zachoval v archíve FF UK.

<sup>15</sup> Podľa Pauliny (interný dokument). Pre obdobie akademického roku 1927/1928 sa v práci J. Nováka a A. Sopuskovej (1987, s. 12) uvádzajú už oddelenia: pre jazyk československý, dejiny českej literatúry, novú literatúru českú a slovenskú, slovanské tradície a slovanské literatúry a ruskú reč a literatúru.

ktorým venoval pozornosť M. Weingart až do svojho odchodu a jeho nahradení prof. F. Ryšánkom. Z týchto dôvodov sa vlastne v prvých rokoch existencie FF UK nevychovávala na pôde fakulty nová generácia slovenských lingvistov, paradoxne, ako uvádza E. Pauliny: „Prvá generácia slovenských jazykovedcov sa neformuje v Bratislave, ale v Prahe (J. Stanislav, L. Novák, H. Bartek, J. Fedák, R. Uhlár...)“ (archívny dokument). Od roku 1929 na FF UK pôsobí aj V. Vážný, ktorý viedol prednášky z jazykového zemepisu a dialektológie a ako jediný v tom čase prednášal po slovensky. V roku 1938 z politických dôvodov – spolu s inými českými profesormi a odborníkmi – odchádzajú z UK aj F. Ryšánek a V. Vážný. Na FF UK prichádzajú už prví slovenskí jazykovedci J. Stanislav a L. Novák.

Pre rozvoj slovenskej lingvistiky a výskumu slovenčiny však zohrala UK významnú úlohu tým, že na jej pôde v roku 1926 vznikla **Učená spoločnosť Šafárikova**<sup>16</sup> (ďalej USŠ; činnosť ukončila v roku 1942, keď vzniká SAVU, no formálne bola zrušená až v r. 1949; p. Vozár, 2018, s. 114–115), ktorá združovala najmä čechoslovakisticky orientovaných členov profesorského zboru UK. V rámci jej tzv. **Duchovednej triedy** fungoval **Jazykovedný odbor** (od 31. 5. 1932), ktorý sa podľa svojich stanov „...zriaďuje na sústavné a všestranné štúdium slovenčiny a jazykového vývoja na Slovensku vôbec.“ V skutočnosti však nadväzoval na činnosť Jazykovedného odboru MS a jeho členmi boli aj pracovníci MS, ktorí po valnom zhromaždení v r. 1932 z matice odišli (Vážný, 1932). Aj preto boli v centre jej záujmu otázky spisovnej slovenčiny a pravopisu, nárečový výskum a historická jazykoveda. USŠ vydávala vedecký časopis *Bratislava* (od r. 1927) a lingvistický časopis *Linguistica Slovaca* (1939 – 1948) zameraný na všeobecnú jazykovedu a modernú a klasickú filológiu (od roku 1949 vychádza ako *Jazykovedný časopis*). Pre rozvoj lingvistiky mala spoločnosť veľký význam v tom, že organizovala vedecký výskum slovenčiny a zároveň poskytovala priestor na prednáškovú činnosť a kontakty so zahraničnými odborníkmi.

Podobnú náplň mali aj ďalšie vedecké spoločnosti, ktoré pôsobili alebo začali svoje pôsobenie v prvej polovici 20. storočia. **Vedecká syntéza** (1937 – 1940) združovala odborníkov najmä zo spoločenských a humanitných vied a zameriavala sa najmä na metodologické a teoretické otázky a nové teoretické a myšlienkové prúdy v širšom európskom kontexte (Bakoš, 2007). **Slovenská jazykovedná spoločnosť** (1941 – 1944) bola od začiatku spoločnosťou združujúcou predovšetkým slovenských lingvistov a jej hlavná činnosť sa spočíat-

---

16 Od roku 1939 ako Slovenská učená spoločnosť.

ku zameriavala na organizovanie prednášok a vedeckých podujatí.<sup>17</sup> V roku 1945 jej aktivity prevzal **Bratislavský lingvistický krúžok** (1945 – 1950), ktorý vznikol podľa vzoru Pražského lingvistického krúžku a združoval slovenských jazykovedcov (ale aj literárnych vedcov a národopiscov) orientovaných štrukturalisticky.<sup>18</sup> Na jeho čele stál E. Pauliny, neskôr A. V. Isačenko. Publikáčnými orgánmi krúžku boli časopisy *Slovo a tvar* a v cudzom jazyku vychádzajúce zborníky *Recueil linguistique de Bratislava*. Zaujímavosťou je, že jeho 1. ročník (1948) bol venovaný pamiatke prof. J. M. Kořínka pôsobiacemu až do predčasnej smrti roku 1945 na Slovenskej univerzite v Bratislave. Spoločnosť organizovala prednášky a debatné večierky, na ktorých hostovali aj viacerí poprední európski lingvisti (napr. M. Vasmer, L. Hjelmslev, V. Skalička a iní) (p. Blanár, 1948 – 1949, s. 3 – 4). Treba však pripomenúť, že vznik Bratislavského lingvistického krúžku zďaleka nie je jediným ohlasom na pražskú štrukturalistickú školu na Slovensku. Práve prostredníctvom pražskej školy sa dostáva aj do slovenskej lingvistiky štrukturalistický prístup k skúmaniu a opisovaniu jazyka. Okrem toho teória spisovného jazyka rozvíjaná B. Havránkom a ďalšími členmi PLK, ktorá bola založená na funkčnom princípe, výrazne ovplyvnila smerovanie slovenskej jazykovej kultúry, teórie spisovného jazyka i praktickej kodifikátorskej práce, ako aj početné diskusie a polemiky o spisovnosti a prístupoch k regulácii spisovného jazyka v celom 20. storočí.

### 3.2.3 Slovenská akadémia vied a umení a Slovenská akadémia vied<sup>19</sup>

V júli 1942 bol schválený zákon č. 165 o **Slovenskej akadémii vied a umení** (ďalej SAVU) a už v nasledujúcom roku 1. apríla 1943 vznikajú prvé samostatné ústavy SAVU (jazykovedný, literárnovedný, historický, zemepisný a hudobnovedný). Tento trochu úsmevný dátum sa teda zvyčajne uvádza ako dátum vzniku **Jazykovedného ústavu SAVU**. V roku 1952 sa názov ústavu zmenil na **Ústav slovenského jazyka SAVU** a keď v roku 1953 vznikla Slovenská akadémia vied, ústav pokračoval vo svojej činnosti v rámci novovzniknutej SAV s nezmenenou náplňou i organizačnou štruktúrou. Od 1. 1. 1967 nesie ústav súčasný názov **Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV** (ďalej JÚĽŠ SAV).

---

17 Bola obnovená v roku 1957 ako Združenie slovenských jazykovedcov, v r. 1972 premenovaná na Slovenskú jazykovednú spoločnosť SAV. V súčasnosti funguje ako Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚĽŠ SAV (p. 1. zväzok edície *Spisy SJS Slovenská jazykovedná spoločnosť. Minulosť a prítomnosť stavovskej organizácie slovenských jazykovedcov* – Chocholová – Ondrejovič, 2014).

18 Podrobnejšie p. Ďurovič, 2000b.

19 Základné informácie o vzniku SAVU a SAV sú spracované v publikácii *Dejiny Slovenskej akadémie vied* (Hudek – Kováč, 2023). Podrobnejšie informácie o vzniku a prvých rokoch fungovania ústavu možno nájsť v *Encyklopédii Slovenska* (1977 – 1982 – heslo jazykoveda), a v správach o činnosti ústavu priebežne publikovaných v lingvistických časopisoch (napr. Štolc, 1948; Blanár, 1948 – 1949; Peciar – Horecký, 1950 – 1951; Dvonč, 1960).

V porovnaní s predchádzajúcimi inštitúciami a aj vzhľadom na politické okolnosti a časový odstup sa na formovaní výskumu Jazykovedného ústavu už priamo nepodieľali českí kolegovia, hoci novovzniknuté akademické pracovisko nadväzovalo na činnosť inštitúcií, ktoré pred jej vznikom realizovali a rozvíjali lingvistický výskum. Bola tu však už prvá generácia slovenských lingvistov, ktorých podiel na vzniku SAVU a potom aj SAV bol veľmi významný. V procese vzniku SAVU zohral kľúčovú úlohu Ľ. Novák (p. Bartko – Novák, 1992, 2012), ktorý obhajoval vznik SAVU ako významnej zložky národnej kultúry a vzdelanosti a po jej vzniku sa stal generálnym tajomníkom SAVU.<sup>20</sup> Ďalší významný lingvista – E. Pauliny – sa stal predsedom a vedúcim duchovného odboru SAVU. V období do roku 1952 viedli Jazykovedný ústav riaditelia J. Orlovský, Š. Peciar a J. Štolc.

Už od prvých rokov existencie academickej inštitúcie patrili do hlavnej náplne jej výskumu otázky spisovného jazyka a jazykovej normy (najmä gramatiky a ortografie), jazyková kultúra, príprava lexikografických diel (výkladového slovníka slovenského jazyka a prekladového slovensko-ruského a rusko-slovenského slovníka), tvorba slovenskej odbornej terminológie (v rámci terminologických komisií), ako aj výskum slovenských nárečí na Slovensku i v zahraničí, vnútorných i vonkajších dejín slovenského jazyka a onomastický výskum. Aj neskoršie tematické zameranie ústavu zachovávalo kontinuitu s výskumami, ktorých začiatky siahajú do prvých desaťročí existencie inštitúcie, či dokonca do obdobia pred jej vznikom, t. j. do aktivít Matice slovenskej a Učenej spoločnosti Šafárikovej. V línii vývinu lingvistiky a zmien v prístupoch ku skúmaniu jazyka sa postupne do portfólia JÚĽŠ SAV dostávali nové témy, odbory, smery a metodologické východiská, a to najmä z oblasti sociolingvistiky, pragmalingvistiky a počítačovej a korpusovej lingvistiky.

---

20 Zároveň treba pripomenúť, že Ľudovít Novák bol kľúčovou osobnosťou aj v predchádzajúcich inštitúciách a fázach formovania vedeckej lingvistiky a určite aj vedeckého lingvistického myslenia na Slovensku. V rokoch 1933 – 1938 bol referentom Jazykového odboru MS, v rokoch 1939 – 1948 profesorom na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (1944 – 1945 dekan) a tiež generálnym tajomníkom Slovenskej učenej spoločnosti (1939 – 1943), predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti (1941 – 1945) a ako jediný slovenský zástupca v Pražskom lingvistickom krúžku bol aj zakladajúcou osobnosťou Bratislavského lingvistického krúžku a Vedeckej syntézy. Okrem toho bol autorom mnohých priekopníckych prác a redaktorom časopisu *Linguistica Slovaca*. V súčasnosti sa dokončuje kompletné vydanie diela Ľ. Nováka, ktoré bude mať 5 zväzkov (p. [https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski\\_jazykovedci/1976-1985/Novak,%20Ludovit.html](https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/1976-1985/Novak,%20Ludovit.html)).

## 4 Slovensko-české jazykové a jazykovedné vzťahy ako súčasť tradície

Po vzniku JÚLŠ SAV a filologických katedrií na ďalších univerzitách sa slovakistický a nielen slovakistický výskum jazyka na Slovensku vyvíja už ako samostatný a dnes aj reprezentatívne etablovaný odbor. Nadalej však pretrvávajú vo veľkej miere čerpanie inšpirácií a podnetov z českej lingvistiky – jednak ako súčasť kultúrnovedeckej tradície, jednak z dôvodu blízkosti jazykov a z toho vyplývajúcej podobnosti skúmaných problémov, alebo tiež z dôvodu viacerých podobností vonkajšieho jazykového a jazykovedného kontextu. Preto sú naše **jazykovedné** vzťahy a kontakty stále – v porovnaní s inými národnými lingvistikami – zrejme najfrekvencovanejšie a najužšie a navonok sa prejavujú vo všetkých stránkach vedeckého života: v zdieľaní informácií o výskumných výsledkoch, štúdiu a citovaní vedeckých prác, v publikovaní štúdií českých kolegov v slovenských lingvistických časopisoch a naopak slovenských lingvistov v Česku, v účastiach na konferenciách, študijných a výskumných pobytoch či v posudzovaní príspevkov a postupových prác. Nechýbajú ani spoločné slovensko-české projekty z oblasti lexikológie a lexikografie, gramatiky, dialektológie, počítačovej lingvistiky, sociolingvistiky či didaktiky cudzieho jazyka.<sup>21</sup> Jedným z prísľubov pokračovania týchto spoločných kontaktov a spoluprác v budúcnosti sú dlhoročne organizované vedecké stretnutia mladých lingvistov – *Kolokvium mladých jazykovedcov* organizované už viac ako 30 rokov Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri JÚLŠ SAV a *Medzinárodné stretnutia mladých lingvistov*, ktoré sa konajú už viac ako 20 rokov na Filozofickej fakulte Univerzity Palackého v Olomouci pod záštitou olomouckej pobočky Jazykovedného združenia Českej republiky – s bohatou účasťou začínajúcich vedcov a vedkýň z oboch krajín.

Napriek súčasnému širokému tematickému a metodologickému rozsahu lingvistických odborov a disciplín je v slovenskej lingvistike stále aktuálna téma slovensko-českých **jazykových** vzťahov, na ktorú sa však už nenazeraná (len) z pohľadu jazykovej regulácie a ochrannej jazykovej politiky. História i súčasnosť tohto vzťahu v kontexte spoločenského bilingvizmu je predmetom nových teoretických a metodologických prístupov, ktoré do našej lingvistiky priniesla sociolingvistika a pragmalingvistika, teória jazykového plánovania i jazykových ideológií. Téma slovensko-českých jazykových vzťahov a kontak-

---

21 Na tomto mieste nie je možné vymenovať všetky projekty, no z rýchleho anketového prieskumu medzi pracovníkmi JÚLŠ SAV a členmi SJS, ktoré sme pred seminárom urobili, vychádza niečo viac ako 20 spoločných projektov s rôznym zameraním.

tov bola v priebehu posledných rokov skúmaná vo viacerých spoločných alebo národných projektoch. Okrem toho je prirodzene prítomná vo výskumoch z oblasti komparatívnej lingvistiky, gramatiky, jazykovej politiky, historickej lingvistiky, vonkajších dejín jazyka, sociolingvistiky a mnohých ďalších – vzhľadom na ich veľký počet a zároveň obmedzený rozsah tohto príspevku nie je možné tieto diela v reprezentatívnom výbere vymenovať.

V konečnom dôsledku je potrebné vyzdvihnúť aj to, že aj v diskusiách o spisovnej slovenčine a jej vzťahu k českým výpožičkám (napr. už od diskusií okolo prvých *Pravidiel slovenského pravopisu*, cez diskusie o zblížovaní oboch jazykov v 60. rokoch, ktoré vyústili do ochrannej teórie jazykovej kultúry, až po diskusiu v 90. rokoch o normativistickom a sociolingvistickom prístupe k spisovnému jazyku či diskusiu o zákone o štátnom jazyku<sup>22</sup>) sa slovenská lingvistika teoreticky a metodologicky rozvíjala.

Súčasný výskum slovenského jazyka sa v rôznych tematických oblastiach, teoretických smeroch a metodologických východiskách rozvíja v prirodzenom kontakte s češtinou a s českou lingvistikou. Zúročuje sa tak aj zásadný vklad českej lingvistiky a českých lingvistov na začiatku systematického a inštitucionálneho výskumu jazyka na Slovensku, hoci sa naň – aj pod vplyvom mimo-vedeckých a mimojazykových okolností – dnes bohužiaľ často zabúda.

## Literatúra

Bakoš, V. (2007): Filozofia na pôde Vedeckej syntézy (k 70. výročiu založenia). *Filozofia* 62 (10), s. 853–869.

Bartko, E. – Novák, L. (2012): Rozhovor s prof. PhDr. Ludovítom Novákom, DrSc., jedným zo zakladateľov Slovenskej akadémie vied a umení (1992). In: S. Ondrejovič (ed.), *Ludovít Novák, tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU*. Bratislava: Veda, vydavateľstva SAV, s. 173–181.

Blanár, V. – Jóna, E. – Ružička, J. (1974): *Dejiny spisovnej slovenčiny 2*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Blanár, V. (1948–1949): Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1948. *Slovenská reč* 14 (1–2), s. 1–20.

Blanár, V. (1963): Matica slovenská v dejinách slovenčiny. *Slovenská reč* 28 (4), s. 195–201.

Doruľa, J. (1977): *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Ďurovič, L. (2000a): Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700–2000). *Slovenská reč* 65 (1), s. 22–32.

<sup>22</sup> Zákon č. 270/1995 Z. z. – Zákon NR SR o štátnom jazyku Slovenskej republiky.

- Đurovič, L. (2000b): Začiatky štrukturalizmu na Slovensku a Bratislavský lingvistický krúžok. *Jazykovedný časopis* 51 (2), s. 81–93.
- Đurovič, L. (2004): Jozef Dobrovský a gramatika Pavla Doležala. In: V. Vavřínek – H. Gladkova et al. (eds.), *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, s. 403–413.
- Đurovič, L. (2012): Gramatiky Daniela Krmana. *Slovenská reč* 77 (3–4), s. 164–167.
- Đurovič, L. (2013): Masniciovo Prefacio. *Slovenská reč* 78 (1–2), s. 32–36.
- Dvonč, L. (1960): Organizácia jazykovednej práce v rokoch 1945–1960. *Slovenská reč* 25 (4–5), s. 197–205.
- Giger, M. (2006): Die Sprachsituation der Slowakei: Diglossie in der Vergangenheit und ihre Spuren in der Gegenwart. In: J. van Leeuwen-Turnovcová – N. Richter (eds.), *Entwicklung slawischer Literatursprachen, Diglossie und Gender (Specimina Philologiae Slavicae 143)*, München: Verlag Otto Sagner, s. 2006, s. 91–125.
- Hargašová, Z. (2016): *Vývin jazykovej normy v mladšom predpisovnom období slovenčiny (so zameraním na deklináciu substantív)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Hudek, A. – Kováč, D. (eds.) (2023): *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. 2. dopl. a uprav. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Chocholová, B. – Ondrejovič, S. (2014): Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave L. Štúra SAV. 1. Z dejín jazykovedných spoločností. In: S. Ondrejovič – B. Chocholová (eds.), *Spisy SJS 1. Slovenská jazykovedná spoločnosť: minulosť a prítomnosť stavovskej organizácie slovenských jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, s. 9–29.
- Jazykoveda (1978). In: *Encyklopédia Slovenska II. E – J*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 500–502.
- Jazykovedný odbor Matice slovenskej. In: *Encyclopaedia Beliana*. Cit. 17. 1. 2024/ <<https://beliana.sav.sk/heslo/jazykovedny-odbor-matice-slovenskej>>.
- Kosek, P. (2017): Dějiny češtiny na Slovensku. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Cit. 28. 6. 2024. <[https://www.czechency.org/slovník/DĚJINY\\_ČEŠTINY\\_NA\\_SLOVENSKU](https://www.czechency.org/slovník/DĚJINY_ČEŠTINY_NA_SLOVENSKU)> .
- Krajčovič, R. – Žigo, P. (2006): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Lauersdorf, M. R. (2002): Slovak Standard Language Development in the 15th – 18th Centuries: A Diglossia Approach. In: L. A. Janda – S. Franks – R. Feldstein (eds.), *Where One's Tongue Rules Well. A Festschrift for Charles E. Townsend. Indiana Slavic Studies*, 13. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers, s. 245–264.
- Lauersdorf, M. R. (2003): Protestant Language Use in 17th Century Slovakia in a Diglossia Framework. In: P. Žeňuch (ed.), *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 49–60.
- Lifanov, K. (2001): *Genesis slovackogo literaturnogo jazyka*. Lincom Studies in Slavic Linguistics 21. München: Lincom Europa.



- Lipowski, J. (2005): *Konvergenca a divergenca češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lomenčík, J. (2021): Jazykovedný odbor Matice slovenskej a slovenská slovakistika v prvých poprevratových rokoch (1920 – 1930). *Slavica Slovaca* 56 (1), s. 93–104.
- Mlynárik, J. (1994): *Českí profesori na Slovensku. Prvý diel: Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919 – 1949*. Praha: Danubius.
- Múcsková, G. (2007): Diglosia v slovenskej jazykovej situácii (diachrónny pohľad). *Jazykovedný časopis* 58 (1), s. 47–53.
- Múcsková, G. (2017): O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií. In: I. Lanstyák – G. Múcsková – J. Tancer (eds.), *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 39–80.
- Nábělková, M. (2008): *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha: Veda, vydavateľstvo SAV – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Nábělková, M. (2017): Česko-slovenský jazykový kontakt. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Cit. 28. 6. 2024. <[https://www.czechency.org/slovník/ČESKO-SLOVENSKÝ\\_JAZYKOVÝ\\_KONTAKT](https://www.czechency.org/slovník/ČESKO-SLOVENSKÝ_JAZYKOVÝ_KONTAKT)>
- Nábělková, M. (2022): „...radost z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike.“ K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. *Česko-slovenská historická ročenka* 24 (2), s. 93–145.
- Novák, J. – Sopusková, A. (1987): *Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Osveta.
- Ološtiak, M. – Wachtarczyková, J. – Gladiš, M. (2022): Deväťdesiat rokov časopisu Slovenská reč. *Slovenská reč* 87 (3), s. 11–73.
- Pauliny, E. (1956): Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: L. Holotík (ed.), *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 99–124.
- Pauliny, E. (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Pauliny, E. (nedatované): *Rozvoj jazykovednej slovakistiky na Filozofickej fakulte Komenského univerzity*. Archív FF UK.
- Peciar, Š. – Horecký, J. (1950 – 1951): Z činnosti Jazykovedného ústavu SAVU. *Slovenská reč* 16 (9–10), s. 305–307.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom* (1931). Martin: Matica slovenská.
- Ružička, J. (1967): Témy o slovenčine. In: J. Ružička (ed.), *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, s. 283–290.
- Rychlík, J. (2012): *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad – Ústav pro studium totalitních režimů.
- Sokolovský et al. (ed.) (2011): *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921-2011*. Bratislava: STIMUL.

- Štolc, J. (1946–1948): Zpráva o činnosti Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. *Linguistica Slovaca* 4 – 6, s. 436–440.
- Vážný, V. (1932): Rozhovor s profesorom Vážnym o založení, programe a o poslaní Jazykovedného odboru pri Duchovnej triede Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave. In: *Slovenský denník* 13. 11. 1932, s. 2.
- Vážný, V. (1934): Nářečí slovenská. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, s. 219–310.
- Vážný, V. (1936): Spisovný jazyk slovenský. In: *Československá vlastivěda: Díl II: Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, s. 145–216.
- Vozár, J. (2018): *Augustín Ráth, prvý slovenský rektor Univerzity Komenského*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Winkler, T. (1971): *Matica slovenská v rokoch 1919–1945. Z problémov a dokumentov ústredia MS*. Martin: Matica slovenská.
- Zelenková, A. (2022): Česká inteligencia v procese budovania slovenskej vzdelanosti a kultúry *Česko-slovenská historická ročenka* 24 (2), s. 29–41.
- Zelinová, H. (ed.) (2000): *Češi na Slovensku*. Martin: Slovenské národné múzeum.

# Korpusové projekty a nástroje spracovania prirodzeného jazyka v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Radovan Garabík

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava  
Radovan.Garabik@kassiopeia.juls.savba.sk

## 1. Úvod

V tomto príspevku oboznamujeme čitateľa s aktuálnymi existujúcimi nástrojmi a databázami pochádzajúcimi z dielne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied (JÚĽŠ). Sústreďme sa na nástroje, ktoré je možné používať v lingvistickom výskume, alebo ktoré sú užitočné laickej aj odbornej verejnosti, alebo také, ktoré slúžia na popularizáciu vedy a výskumu a sú dostatočne populárne. V prehľade sa viac sústreďme na tie zdroje a nástroje, ktoré súvisia aj so spracovaním českého jazyka alebo majú vzťah k českému jazyku. Článok v tomto rozsahu je nevyhnutné výberový, nemôže pokryť všetky existujúce nástroje počítačového spracovania slovenčiny, korpusy a databázy. Podrobnejší zoznam korpusov, databáz a nástrojov je dostupný na webových stránkach JÚĽŠ.<sup>1</sup>

## 2. Morfológická anotácia a lematizácia

Základným stavebným kameňom (okrem textov) v korpusoch jazykov stredného stupňa flexie (kam zaraďujeme aj slovenčinu) je nevyhnutne lematizácia a morfosyntaktické značkovanie (v ďalšom MSD). Nástrojom na lematizáciu a MSD slovenčiny preto pri tvorbe korpusov v JÚĽŠ venujeme osobitnú pozornosť.

Na začiatku budovania korpusov sme využívali nástroje na morfosyntaktickú anotáciu vytvorené v Ústave formálnej a aplikovanej lingvistiky Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity v Prahe (Hajič, 2004). Neskôr sme

<sup>1</sup> <https://www.juls.savba.sk/tools.html>

začali používať novšie nástroje, ktoré boli natrénované na ručne lematizovanom a značkovanom korpuse slovenského jazyka<sup>2</sup>. Prvým nástrojom, ktorý už po SNK užíval morfosyntaktický tagset JÚLŠ (Garabík – Šimková, 2012) bol *Morče* (Votrubec, 2006), neskôr sme začali používať lematizátor *MorphoDiTa* (Straková et al., 2014). V korpusoch tagovaných ensemble metódou (Benko – Garabík, 2018) používame aj *Treetagger* (Schmid, 1994), *UDPipe* (Straka – Straková, 2017), *CSTlemma* (Jongejan – Dalianis, 2009), morfológické slovníky z *MorfFlex SK* (Hajič – Hric, 2017), Ortograficko-gramatického slovníka<sup>3</sup>, a morfológický slovník získaný zo slovenského retrográdneho slovníka (Mistrík, 1976).

V nových korpusoch SNK (od verzie *prim-10-\**) sa na morfológickú anotáciu používa *spaCy* (Garabík – Mitana, 2021) s jazykovým modelom *Multilingual BERT* (Devlin et al., 2019), ktorý dosahuje lepšiu presnosť v MSD.

### 3. Korpusy JÚLŠ

Tvorbe veľkých, reprezentatívnych korpusov slovenského jazyka sa na pôde JÚLŠ venuje hlavne oddelenie Slovenského národného korpusu (SNK), ale niektoré významné korpusy vznikajú aj v rámci iných projektov. Z tohto dôvodu v článku osobitne opíšeme najvýznamnejšie korpusy oddelenia SNK (podkapitola 3.1) a osobitne ostatné významné korpusy (podkapitola 3.2).

#### 3.1 Korpusy Slovenského národného korpusu

Oddelenie Slovenského národného korpusu JÚLŠ vzniklo na základe iniciatívy Ministerstva kultúry SR a s finančnou podporou Ministerstva školstva SR a Predsedníctva Slovenskej akadémie vied v roku 2002, v rámci projektu „Projekt vybudovania Národného korpusu slovenského jazyka a elektronizácie jazykovedného výskumu v rokoch 2002–2006“. Tento projekt staval na bohatej lexikografickej tradícii Jazykovedného ústavu, ako jeden z cieľov korpusu bola podpora a zdroj dát pre pripravovaný Slovník súčasného slovenského jazyka. Tvorba korpusu slovenského jazyka mala už predchodcu v projekte „Metodika budovania korpusu textov a bázy dát slovenského jazyka“ v rokoch 1991–1993, ktorý zase nadväzoval na tradíciu JÚLŠ v oblasti matematickej a kvantitatívnej lingvistiky. Aktuálne prebieha pátá projektová etapa s názvom „Tvorba a rozvoj Slovenského národného korpusu (V. etapa)“. Pri tvorbe Slovenského národného korpusu sme často čerpali zo skúseností pracoviska

<sup>2</sup> <https://korpus.sk/r-mak/>

<sup>3</sup> <https://www.juls.savba.sk/ogs.html>

Českého národného korpusu, hoci sme vzhľadom na odlišné podmienky nepoužívali identické postupy a metódy.

Existuje niekoľko hlavných korpusov, ktorým sa SNK venuje. Na prvom mieste sú veľké reprezentatívne textové korpusy, ktoré sa ďalej delia na niekoľko podkorpusov. Typ korpusu a jeho dostupnosť sú zakódované v mene, kde po verzii nasleduje skratka určujúca možnosť prístupu (*juls* – iba pre pracovníkov JÚLŠ, *public* – pre verejnosť) a typ. Korpus *all* zahŕňa všetky texty, po odfiltrovaní textov v menej štandardnej slovenčine (napr. bez diakritiky, texty zahraničných slovenských komunit atď.) vznikne korpus *sane*, z ktorého sú potom vyčleňované ďalšie podkorpusy. Prehľad hlavných podkorpusov uvádzame v tabuľke 1. Veľkosti korpusov uvádzame v slovách, nie v tokenoch.

Korpus	veľkosť [milión slov]	Charakteristika
<i>prim-10.0-juls-all</i>	1572	hlavný synchronný písaný korpus, obsahuje všetky texty
<i>prim-10.0-public-all</i>	1355	korpus textov prístupných verejnosti
<i>prim-10.0-public-sane</i>	1323	korpus vyčistený od menej štandardných textov
<i>prim-10.0-public-vyv</i>	459	vyvážený podkorpus (po tretinách publicistické, umelecké, odborné texty)
<i>prim-10.0-public-inf</i>	932	publicistické texty
<i>prim-10.0-public-prf</i>	153	vedecké, odborné a populárno-náučné texty
<i>prim-10.0-public-img</i>	226	umelecké texty (beletria)
<i>prim-10.0-public-sk</i>	1093	pôvodné slovenské texty (nie preklady)
<i>prim-10.0-public-img-sk</i>	78	pôvodné slovenské umelecké texty

Tabuľka 1: Hlavné písané korpusy SNK

Slovenský hovorený korpus *s-hovor-7* obsahuje 869 nahrávok, spolu približne 851 hodín zvukových záznamov. Korpus sa skladá z dvoch častí, *s-hovor-7.0-upn* veľkosti 3,6 milióna tokenov obsahuje nahrávky Ústavu pamäti národa<sup>4</sup>, ktoré sú svojím charakterom veľmi špecifické, a preto ich vyčleňujeme

<sup>4</sup> <https://www.upn.gov.sk/>

v osobitnom korpuse; a *s-hovor-7.0-sane* veľkosti 4,2 milióna tokenov obsahuje ostatné nahrávky. Prepisy nahrávok v korpuse sú urobené manuálne.

Paralelné korpuse obsahujú priame preklady medzi slovenčinou a patričným druhým jazykom, ako aj preklady z tretieho jazyka. Všetky korpuse sú zarovnané na úrovni viet a takto sú zobrazené prostredníctvom korpusového manažéra; vnútorne existuje aj zarovnanie na úrovni slov, toto je ale prezentované len pri slovensko-anglickom, slovensko-českom a slovensko-francúzskom korpuse v rozhraní slovníkového portálu.

Najvýznamnejšie paralelné korpuse sú slovensko-český *par-skcs-all-4.0* veľkosti<sup>5</sup> 418 miliónov tokenov, slovensko-český beletrie *par-skcs-fic-5.0* veľkosti 31 miliónov tokenov, slovensko-anglický *par-sken-all-4.0* veľkosti 260 miliónov tokenov, *par-sken-fic-4.0*, veľkosti 92 miliónov tokenov. Korpuse s označením *-all* obsahujú aj (väčšinou) texty prekladov z Európskej komisie a Európskeho parlamentu, korpuse s označením *-fic* obsahujú prevažne beletriu, ale aj populárno-vedecké texty a literatúru faktu. Ďalšie paralelné korpuse menších rozmerov sú slovensko-ruský, slovensko-latinský, slovensko-nemecký, slovensko-francúzsky, slovensko-latinský, slovensko-maďarský, slovensko-poľský, slovensko-španielsky, slovensko-bulharský a slovensko-ukrajinský. Kvôli stručnosti tu nebudeme uvádzať ich veľkosti ani iné charakteristiky, ale záujemcu odkážeme priamo na príslušné webové stránky Slovenského národného korpusu<sup>6</sup>.

Webový korpus *web-7.0* je založený na dátach beta verzie korpusu *Araneum Slovacom VII Maximum*, avšak je spracovaný (lematizovaný a MSD značkovaný) rovnakým spôsobom, ako sú ostatné korpuse *prim*. Veľkosť korpusu je 4,4 miliardy slov.

Korpus *errkorp* je akvizičný korpus slovenských textov vytvorených študentami slovenčiny ako cudzieho jazyka, s rôznou úrovňou jazykovej kompetencie. Korpus má slúžiť na vedeckovýskumné ciele v oblasti aplikovanej lingvistiky a didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka. Korpus je veľmi dôsledne a dôkladne ručne anotovaný podľa typu chýb, ktoré tvorcovia textov vyprodukovali. Adresa korpusu je <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/errkorp/>.

Korpus nárečí Slovenského národného korpusu zhromažďuje existujúce textové prepisy nárečových záznamov, jednotne ich spracováva a sprístupňuje

---

<sup>5</sup> Uvádzame súčet veľkostí v oboch jazykoch.

<sup>6</sup> <https://korpus.sk/paralelne-korpusy/>

prostredníctvom korpusového manažéra. Korpus nie je lematizovaný ani morfológicky anotovaný. Aktuálna verzia *dialekt-5.0* obsahuje vyše 100 zdrojových textov a má veľkosť 980 tisíc tokenov. Korpus je dostupný na adrese <https://korpus.sk/korpus-nareci-slovenskeho-narodneho-korpusu/>.

Diachrónne korpusy sú reprezentované hlavne *Historickým korpusom slovenčiny* (Garabík, 2019), ktorý obsahuje texty predspisovného obdobia (zhruba medzi 15. a 18. storočím n. l. vrátane), veľkosti 771 tisíc slov. Korpus je transliterovaný do modernej abecedy, podľa možností zachováva pôvodnú ortografiu východiskového materiálu, pričom prednosť dostal sémantický charakter znakov pred ortografickým, ale v rámci konkrétnej ortografickej sústavy (napr. zachovanie grafém *g, j, w* reprezentujúcich fonémy /j/, /i:/, /v/). Texty v korpuse nie sú lematizované ani morfológicky anotované.

Ďalší diachrónny korpus je *r864az1843* – korpus textov z r. 864–1843, ktorý obsahuje texty transkribované alebo preložené (vrátane úprav gramatiky, syntaxe a niekedy aj štýlu) do slovenčiny aktuálnej v čase vydania (t. j. niekedy aj v štúrovskej slovenčine, často v ortografii používanej pred rokom 1953). Veľkosť korpusu je 2,1 milióna tokenov. Rovnako aj korpus *r1843az1954* textov z obdobia rokov 1843–1954 obsahuje texty prepísané do súčasnej slovenčiny (v čase vydania). Veľkosť korpusu je 24 miliónov tokenov. Korpus *r1955az1989* je podkorpusom korpusu *prim-10*, je to osobitný korpus textov z rokov 1955–1989 (t. j. v súčasnej ortografii), skladá sa z väčšej časti z beletrie, s menším množstvom publicistiky a odborných textov. Veľkosť korpusu je 87 miliónov slov.

## 3.2 Ďalšie slovenské korpusy

Do ďalšej rodiny korpusov vznikajúcich a spravovaných na pôde JÚLŠ (ale nie SNK) patrí niekoľko špecializovaných korpusov. Tieto korpusy sú automaticky lematizované, morfológicky a syntakticky anotované. Lematizácia a morfológická anotácia používa nástroj *MorphoDiTa*, syntaktická používa *UDPipe*. Korpusy sú vytvárané rovnakým spôsobom a používajú podľa možností rovnakú konzistentnú konfiguráciu a rovnakú anotačnú schému.

Anotácia tokenov obsahuje nasledujúce atribúty:

Atribút *guess* môže obsahovať hodnoty 0 alebo 1 a hovorí o tom, či sa kombinácia lemma/tvar/MSD nachádzala v morfológickom slovníku (hodnota 0), alebo bola určená heuristickým guesserom (hodnota 1) a je ju treba považovať za „menej dôveryhodnú“.

Atribút *prec* zobrazuje počet možných kombinácií lemma+tag, medzi ktorými sa tagger rozhodoval. Spolu s predchádzajúcim atribútom tak poskytuje používateľom približnú informáciu o úspešnosti automatickej lematizácie.

Atribút *head* zobrazuje poradové číslo slova vo vete, na ktoré sa syntakticky viaže aktuálne slovo. Tento atribút nie je primárne určený na vyhľadávanie, ale je použitý pri zobrazení syntaktickej anotácie.

Atribút *deprel* zobrazuje typ syntaktickej väzby (podľa Universal Dependencies). Strom závislostnej syntaktickej anotácie je možné zobraziť zvolením položky *s.tree* v anotácii štruktúr v korpusovom manažéri.

Atribút *lc* kopíruje slovný tvar, konvertovaný na malé písmená.

Najväčší z týchto korpusov je webový korpus datasetu projektu HPLT (Aulamo et al 2023) veľkosti 12,4 miliardy slov, avšak tento korpus nie je dezambiguovaný. Po dezambiguácii na úrovni odsekov je konečná veľkosť korpusu 3 miliardy slov. Korpusy sú dostupné na adrese <https://www.juls.savba.sk/justicecorp.html>

Ďalší je korpus súdnych rozhodnutí, veľkosti 7,8 miliardy slov. Tento korpus je anonymizovaný, osobné vlastné mená sú nahradené anonymizačným tokenom. Nasleduje korpus textov slovenských právnych predpisov s veľkosťou 32 miliónov slov. Tieto dva korpusy sú dostupné na adresách <https://www.juls.savba.sk/justicecorp.html> a <https://www.juls.savba.sk/legalcorp.html>.

Chybový korpus slovenčiny *CHIBY* je založený na revíziách slovenskej Wikipédie. Tento korpus obsahuje revízie textov s automatickou anotáciou typu zmien. Revízie sú prezentované v korpusovom manažéri na spôsob paralelného korpusu. Rozlišujú sa zmeny v pravopise slova, zmeny v interpunkcii, typografické úpravy, zmeny v diakritike, zmeny veľkosti písmen, zmeny slova alebo viacerých slov. Korpus a extrahované dáta podľa typu zmien sú dostupné na adrese <https://www.juls.savba.sk/errcorp.html>.

### 3.3 Rodina korpusov ARANEA

Tieto korpusy vznikli ako spoločný projekt JÚLŠ SAV a UNESCO Katedry plurilingválnej a multikultúrnej komunikácie UK v Bratislave zameraný na vytvorenie rodiny textových korpusov pozostávajúcich z textov z internetu (Benko, 2014). Texty pochádzajú približne z rovnakého obdobia, spracúvajú sa



a anotujú pomocou štandardizovanej technológie. Z textov sú vytvorené podkorpusy rovnakej veľkosti, ktoré sa dajú považovať za porovnateľné, korpusy sú dostupné na portáli Aranea<sup>7</sup> pomocou webového rozhrania korpusového manažéra NoSketch Engine.

ARANEA aktuálne pokrýva 27 jazykov, pričom pre niektoré jazyky existujú aj teritoriálne varianty (napr. nemecká, rakúska a švajčiarska nemčina). Základná veľkosť korpusu je pri väčšine jazykov 1,2 miliardy tokenov (Maius) a z každého korpusu je zároveň vytvorená 120 miliónová vzorka (Minus). Pre niektoré jazyky existujú aj korpusy obsahujúce všetky zozbierané texty (Maximum). Ako príklad uvádzame slovenský korpus *Araneum Slovacum VII Beta*, ktorý má veľkosť 5,3 miliardy tokenov; a český *Araneum Bohemicum IV* s veľkosťou 7,1 miliardy tokenov.

## 3.4 Inojazyčné korpusy

### 3.4.1 Korpus textov rusínskej wikipédie

Korpus textov rusínskej wikipédie spracováva texty (ako názov naznačuje) z rusínskej wikipédie. Vzhľadom na pozíciu rusínčiny ako ohrozeného jazyka a jeho roztrieštenosť (existujú dva hlavné varianty písanej rusínčiny, používajúce cyriliku: používa sa aj štandardizovaný zápis latinkou) neexistujú prakticky žiadne nástroje na počítačové spracovanie jazyka; v korpuse absentuje lematizácia a MSD značkovanie. Atribut *word* je podľa zaužívaných zvyklostí v iných korpusoch pôvodný tvar slova, tak ako sa vyskytuje v texte (vrátane zachovania veľkosti písmen); atribut *lc* je slovo, v ktorom sú všetky písmená konvertované z veľkých na malé, atribut *trans* je transliterácia atribútu *lc* do latinky (používané sú iba ASCII znaky, transliterácia je inšpirovaná romanizáciou BGN/PCGN 2016). Korpus je dostupný na adrese <https://www.juls.savba.sk/ruecorp.html>

### 3.4.2 Lingvistický korpus krymskotatárskeho jazyka

Korpus *Qırım* staršieho dátumu obsahuje texty (prevažne publicistiku) krymskotatárskeho jazyka začiatku 21. storočia, písaného cyrilikou. Veľkosť korpusu je 521 tisíc tokenov. Osobitne sú spracované texty písané latinkou, v korpuse *crh-latn-0.2* veľkosti 77 tisíc tokenov a korpus textov krymskotatárskej wikipédie (v tom čase písanej výlučne latinkou) *wikipedia-crh 2014-08* veľkosti 174 tisíc tokenov.

---

<sup>7</sup> <http://aranae.juls.savba.sk/>

### 3.5 Porovnanie ČNK a SNK + JÚLŠ

V nasledujúcich tabuľkách uvádzame stručný prehľad hlavných (väčších) korpusov SNK a JÚLŠ; pre porovnanie uvádzame aj ekvivalentné korpusy Českého národného korpusu (ČNK). K významnejším korpusom sme uviedli aj krátky komentár v predchádzajúcich kapitolách, pri ostatných odkazujeme čitateľa na príslušné publikácie alebo webové stránky.

#### Synchrónne:

typ	názov	veľkosť		názov	veľkosť
písaný	<i>prim</i>	1,5 G		<i>syn</i>	5 G
webový	<i>web+wiki / ARANEA</i>	3,6 G		<i>online+net</i>	6 G
hovorený	<i>s-hovor</i>	7 M		<i>ortofon + oral + orator</i>	8 M
akvizičný	<i>errkorp</i>	347 k		<i>CzeSL-(man)</i>	124 k

#### Diachrónne:

písaný	<i>hist r*az*</i>	720 k 20 M		<i>diakorp</i>	3 M
hovorený	<i>dialekt</i>	800 k		<i>dialekt</i>	200 k

#### Paralelné:

paralelný	<i>par-*</i>	1 G		<i>InterCorp</i>	5 G
-----------	--------------	-----	--	------------------	-----

Tabuľka 2: Porovnanie korpusov JÚLŠ a ČNK. Veľkosti sú v slovách, G zodpovedá 1 miliarde slov, M jednému miliónu, k jednému tisícu

## 4. Nástroje a aplikácie prístupné verejnosti

### 4.1 Slovníkový portál

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu vznikol v r. 2003 pôvodne ako vyhľadávacie rozhranie pre *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003). Neskôr bol rozšírený o ďalšie významné lexikografické diela JÚLŠ, o iné významné slovníky a pribudlo aj niekoľko databáz a zdrojov nie priamo lexikografického zamerania. Portál je vlajkovou loďou lexikografického výskumu JÚLŠ a slúži verejnosti ako hlavný internetový slovníkový por-

tál združujúci elektronické verzie významných slovenských lexikografických diel. Dostupný je na adrese <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Portál sa snaží byť čo najviac prístupný používateľom – v základnej funkcii stačí napísať hľadané slovo (a potvrdiť); k dispozícii sú aj rozšírené možnosti pre skúsených používateľov.

## 4.2 Automatická lematizácia a morfológická anotácia

Lematizácia a morfológická anotácia prostredníctvom nástroja *MorphoDiTa* je demonštrovaná prostredníctvom webového rozhrania na adrese <https://morphodita.juls.savba.sk> (Garabík – Bobeková, 2021). V rozhraní je možné zadať krátky text, ktorý bude automaticky tokenizovaný a segmentovaný na vety, lematizovaný a morfológicky označovaný. Výsledok sa zobrazí vo forme riadkov, kde pod každým slovom je jeho lema a MSD anotácia sa po presunutí kurzora myši ponad dané slovo zobrazí vo forme krátkej vety v prirodzenom jazyku. Rozhranie je dostupné v niekoľkých jazykoch, z toho dve možnosti pre slovenčinu – „odborná“ a „laická“, ktoré sa líšia úrovňou použitej terminológie (napr. použitím latinských alebo slovenských názvov gramatických kategórií a ich hodnôt). Automatická lematizácia a MSD je prístupná aj prostredníctvom API na adrese [https://www.juls.savba.sk/MSD\\_en.html](https://www.juls.savba.sk/MSD_en.html).

## 4.3 Dopĺňanie diakritiky

Nástroj umožňuje doplniť diakritiku do slovenského textu písaného bez diakritiky. Rekonštrukcia je založená na využití klasického *n*-gramového jazykového modelu trénovaného na spojených korpusoch *Araneum Slovacaum Maximum* a *prim-\*-juls-sane*. Na rekonštrukciu je možné použiť niekoľko rôznych metód s rôznym pomerom chybovost/rýchlosť/účel. Adresa nástroja je <https://www.juls.savba.sk/diakritik.html>.

## 4.4 Word Embeddings

Rozhranie k modelom vektorovej reprezentácie slov (word embeddings, možný preklad: vnorenie slov) pre 27 jazykov a 36 rôznych korpusov umožňuje vyhľadávať sémanticky najbližšie slová k zadanému slovu, zobrazí vizualizáciu modelu v dvoj-, troj- alebo štvorrozmernej projekcii, čím umožňuje rýchlo nahliadnuť na prípadné sémantické skupiny (Garabík, 2020). Okrem toho rozhranie poskytuje možnosť výpočtu a vizualizácie základných aritmetických operácií s vektormi slov, analogicky k známemu *king - man + woman = queen*, čím umožňuje získať nielen rodové ekvivalenty, ale napríklad aj geografické a iné.

Vnorenia slov v dnešnej dobe v aplikovanom počítačovom spracovaní jazyka pomaly ustupujú kontextovým vnoreniam, ktoré produkujú rôzne vektory pre rôzne výskyty toho istého slova (vrátane jeho kontextu) a sú väčšinou generované dynamicky v rámci veľkých jazykových modelov. Keďže vnorenia slov priradujú jednoznačné vektory každému unikátnemu slovu, a tieto vektory súvisia so sémantickými a gramatickými vlastnosťami slova, nachádzajú tieto stále použitie, napríklad v lexikografii (aj na pôde JÚLŠ). Rozhranie pre modely vnorenia slov je prístupné na adrese <https://www.juls.savba.sk/sem%C3%A4.html>

## 4.5 Parafrázovanie slovenčiny a češtiny

Vznik nástroja bol inšpirovaný pekným príkladom paralelného vývoja mediálnej a politickej situácie v Českej republike a na Slovensku, keď médiá riešili výskyty údajných či potvrdených plagiátov v dielach (napr. v diplomových, rigorózných a dizertačných prácach) niektorých významných verejných činiteľov na politickej scéne. Nástroj využíva word embeddings na náhradu lexikálnych jednotiek v texte inými lexikálnymi jednotkami s podobným významom, v slovenskom alebo českom texte. Adresa nástroja je <https://www.juls.savba.sk/paraplag/>.

Tento nástroj patrí k tým, ktoré nástup veľkých jazykových modelov odsunul do úzadia – pre češtinu aj slovenčinu poskytujú komerčné aj voľne dostupné riešenia lepšie možnosti, ako text parafrázovať, prípadne do istej miery dokážu text aj uspokojivo generovať.

## 4.6 Popularizačné nástroje

### 4.6.1 ludevít – prekladač do štúrovskej slovenčiny

Prekladač je jednoduchý popularizačný nástroj, ktorý na základe ortografických a lexikálnych transformačných tabuliek konvertuje text písaný v modernej štandardnej slovenčine do verzie navrhutej a propagovanej Ľudovítom Štúrom (Štúr 1864), považovanej za základ súčasnej spisovnej slovenčiny.

Po sprístupnení nástroja sa tento stal na nejakú dobu veľmi populárnym, s návštevnosťou niekoľko desiat tisíc prístupov denne a zatienil tak internetovou popularitou dočasne nielen slovníkový portál, ale aj všetky ostatné existujúce publikácie, zdroje a nástroje JÚLŠ. Prekladač je dostupný na adrese <https://www.juls.savba.sk/ludevít>.

#### 4.6.2 Transliterácia slovenčiny, češtiny alebo chorvátčiny do hlaholiky

V podobnom duchu ako predchádzajúci nástroj je koncipovaná aj webová služba poskytujúca transliteráciu textu do hlaholiky. Text môže byť v slovenčine, češtine alebo chorvátčine a je transliterovaný na základe jednoduchých pravidiel, pričom si používatelia môžu vybrať viac fonematickú alebo viac etymologickú transliteráciu. Služba je dostupná na adrese <https://www.juls.savba.sk/glg/>.

#### 4.6.3 Štúrovskuo Meno

V procese ustalovania štandardizovaného slovenského jazyka v 19. storočí zohrávala významnú úlohu skupina štúrovcov – ľudí združených okolo osobnosti L. Štúra, propagujúcich jazykové a čiastočne aj politické sebaurčenie slovensky hovoriacich obyvateľov Uhorska. Za významný historický akt sa považuje výlet štúrovcov na Hrad Devín 24. apríla 1836, kde Ľudovít Štúr navrhol, aby si každý účastník zvolil k svojmu krstnému menu ďalšie, slovanské, meno. Sám Štúr si zvolil meno Velislav.

Keďže sa tejto scéne v školských osnovách v Slovenskej republike venuje relatívne značná pozornosť, väčšina slovenskej populácie je oboznámená s existenciou takéhoto „štúrovského mena“. JÚLŠ pri príležitosti 200. výročia narodenia L. Štúra v roku 2015 vytvoril nástroj, ktorý k zadanému menu a priezvisku vygeneruje zodpovedajúce štúrovské meno. Nástroj je prístupný na adrese <https://www.juls.savba.sk/sturovci>.

#### 4.6.4 Česko(-)slovenské slovo týždňa/týdne

Tento projekt je príkladom spolupráce českých a slovenských jazykovedcov na poli popularizácie. Na portáli projektu sú publikované paralelne lexikálne údaje z českých a slovenských slovníkov a korpusových zdrojov o dvojici lexicálnych jednotiek v oboch jazykoch, uvádzané dvojicou fejtónov o daných slovách (Malčovský et al., 2023). Adresa portálu je <https://slovo.juls.savba.sk/>, obsahuje 52 dvojíc slov.

## 5. Záver

V článku sme zhrnuli najvýznamnejšie korpusy, projekty a nástroje Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied v oblasti počítačovej a korpusovej lingvistiky, vrátane niektorých úspešných popularizačných projektov. Zahrnuli sme aj tie projekty alebo nástroje, ktoré sú nejakým spôsobom prepojené s českým jazykom. Medzi najvýznamnejšie korpusy patrí Slovenský národný korpus *prim-* (v niekoľkých verziách) a rodina korpusov

ARANEA. Najdôležitejší projekt známy v širokej verejnosti je slovníkový portál, ktorý sprostredkováva prístup k väčšiemu počtu slovníkov a iných lexikografických databáz, všeobecných aj špecializovaných. Počítačovému spracovaniu prirodzeného jazyka a tvorbe reprezentatívnych korpusov sa v JÚLŠ venuje primeraná pozornosť, vzhľadom na dôležitú úlohu, akú zohrávajú v modernej lingvistike a aj v súvislosti s nástupom veľkých jazykových modelov. Týmto oblastiam sa JÚLŠ plánuje venovať aj v budúcnosti, predpokladáme pritom, že veľké jazykové modely ovplyvnia prínos a možnosti veľkých (reprezentatívnych) jazykových korpusov a značne zmenia celú oblasť počítačovej lingvistiky.

## Literatúra

Aulamo, M. – Bogoychev, N. – Ji, S. – Nail, G. – Ramírez-Sánchez, G. – Tiedemann, J. – van der Linde, J. – Zaragoza, J. (2023): HPLT: High Performance Language Technologies. In: *Proceedings of the 24th Annual Conference of the European Association for Machine Translation*. European Association for Machine Translation, s. 517–518.

Benko, V. (2014): Aranea: Yet Another Family of (Comparable) Web Corpora. In: P. Sojka – A. Horák – I. Kopeček – K. Pala (eds.), *Text, Speech and Dialogue. 17th International Conference, TSD 2014, Brno, Czech Republic, September 8–12, 2014. Proceedings*. LNCS 8655. Cham et al.: Springer International Publishing Switzerland, s. 257–264.

Benko, V. – Garabík, R. (2018): Ensemble Tagging Slovak Web Data. In: *SlaviCorp 2018: Book of Abstracts*. Prague: Charles University, s. 26–28.

Devlin, J. – Chang, M.-W. – Lee, K. – Toutanova, K. (2019): BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. In: *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long and Short Papers)*. Minneapolis, Minnesota: Association for Computational Linguistics, s. 4171–4186.

Garabík, R. (2019): Historický korpus slovenčiny. *Slovenská reč* 84 (3), s. 307–317.

Garabík, R. (2020): Word Embedding Based on Large-Scale Web Corpora as a Powerful Lexicographic Tool. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46 (2), s. 603–618.

Garabík, R. – Bobeková, K. (2021): Lematizácia, morfológická anotácia a dezambiguácia slovenského textu – webové rozhranie. *Slovenská reč*, 86 (1), s. 104–109.

Garabík, R. – Mitana, D. (2023): Analysing Accuracy of Slovak Language Lemmatization and MSD Tagging. *Slovenská reč*, 88 (2), s. 129–140.

Garabík, R. – Šimková, M. (2012): Slovak Morphosyntactic Tagset. *Journal of Language Modelling* 0 (1), s. 41–63.

Hajič, J. – Hric, J. (2017): MorfFlex SK 170914, LINDAT/CLARIAH-CZ digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics (ÚFAL). Prague: Faculty of Mathematics and Physics, Charles University. <<http://hdl.handle.net/11234/1-3277>>.

- Hajič, J. (2004): *Disambiguation of Rich Inflection: Computational Morphology of Czech*. Praha: Karolinum.
- Jongejan, B. – Dalianis, H. (2009): Automatic training of lemmatization rules that handle morphological changes in pre-, in- and suffixes alike. In: *Proceedings of the Joint Conference of the 47th Annual Meeting of the ACL and the 4th International Joint Conference on Natural Language Processing of the AFNLP*. Singapore: Association for Computational Linguistic, s. 145–153.
- Kačala, J. – Pisárčiková, M. – Považaj, M. (eds.) (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka (2003)*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda. (Autorský kolektív: J. Doruľa, J. Kačala, M. Marsinová, I. Masár, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková, E. Tibenská, M. Urbančok).
- Malčovský, P. – Škrabal, M. – Benko, V. – Kocek, J. (2023): The Czechoslovak Word of the Week: Re-joining Czechs and Slovaks together in an example of invisible lexicography work. In: *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing CZ s. r. o., s. 75–90.
- Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž.* (2016–2022). Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Cit. 5. 4. 2024. <<https://lex.juls.savba.sk/>>.
- Schmid, H. (1994). Probabilistic Part-of-Speech Tagging Using Decision Trees. In: *Proceedings of International Conference on New Methods in Language Processing*, Manchester. <<https://www.cis.uni-muenchen.de/~schmid/tools/TreeTagger/data/tree-tagger1.pdf>>
- Straková, J. – Straka, M. – Hajič, J. (2014): Open-Source Tools for Morphology, Lemmatization, POS Tagging and Named Entity Recognition. In: *Proceedings of 52nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics: System Demonstrations*. Baltimore, Maryland: Association for Computational Linguistics, s. 13–18.
- Straka, M. – Straková, J. (2017): Tokenizing, POS Tagging, Lemmatizing and Parsing UD 2.0 with UDPipe. In: *Proceedings of the CoNLL 2017 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies*. Vancouver: Association for Computational Linguistics, s. 88–99.
- Štúr, L. (1846): *Nauka Reči Slovenskej*. Prešporok: Tatrín.
- Votrubec, J. (2006): Morphological Tagging Based on Averaged Perceptron. *WDS'06 Proceedings of Contributed Papers*, Prague: Matfyzpress, s. 191–195.

# Staronové výzvy (výkladovej) lexikografie v slovensko-českom kontexte<sup>1</sup>

Alexandra Jarošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava  
alexandra.jarosova@juls.savba.sk

V tejto krátkej rozprave sa zamýšľame nad vzťahmi slovenskej a českej (výkladovej) lexikografie so zreteľom na 1. úlohu češtiny vo vývinových metamorfózach kultúrneho, resp. spisovného jazyka Slovákov, 2. spoločné česko-slovenské rozpracúvanie teoretických impulzov pražskej školy v oblasti spisovnej normy a 3. aktuálnu metodologickú výzvu, ktorú pred lexikografiu vo všeobecnosti postavila umelá inteligencia.

## 1. Česká DNA v spisovnej slovenčine a v slovenských slovníkoch

Táto téza vychádza zo skutočnosti, že Slovensko v rámci Uhorska bolo stáročia (od konca 14. do 19. stor.) diglosné (Pauliny, 1958; Múcsková, 2007). Čeština (lingua vernacula vo vzťahu k latinčine) ako písomný jazyk Slovákov bola geneticky iný jazyk ako ten, ktorým sa hovorilo v bežnom dorozumievacom styku. Hovorenou podobou „domáceho jazyka“ bola bežne používaná slovenčina v rozličných nárečových alebo regionálnych variantoch. V zjednodušujúcej skratke by sa fungovanie týchto dvoch jazykov v podmienkach diglosie dalo charakterizovať takto: čím závažnejší komunikačný akt, tým viacej češtiny.

V 14. a 15. storočí sa čeština slovakizovala pomerne málo. V priebehu 16. a 17. storočia sa formovali dve navzájom sa prestupujúce tendencie vývoja písomného jazyka Slovákov: 1. slovakizovaná čeština, resp. čeština slovenskej redakcie, akú možno vidieť v slovníkoch tlačených v Trnave a určených univerzitným študentom a vzdelancom; 2. bohemizovaná slovenčina, resp. regionálne varianty kultúrnej slovenčiny. Napr. záposlovský variant je použitý v trojjazyčnom školskom glosári z roku 1648.

Obidve tendencie sa realizovali v katolíckom aj evanjelickom prostredí. Situáciu v období od polovice 18. storočia po začiatok 19. storočia by sme



mohli nazvať **pohybom od diglosie k jednojazyčnosti**. Z pohľadu šandardizácie slovnej zásoby prebiehajúcej v konfesiónálne rozdelenom prostredí možno povedať, že v 20. rokoch 19. storočia spomínaný pohyb vyvrcholil v **kodifikáciách** dvoch odlišných jazykov a bol potvrdený dvoma rozsiahlymi slovníkmi (Bernolák, 1825–1827; Palkovič, 1820–1921). V katolíckom prostredí bola kodifikovaná **kultúrna západná slovenčina** južného typu – *bernolákovčina*. V evanjelickom prostredí smerovala slovakizovaná čeština pod tlakom rekatolizácie k **čistej češtine** kralického typu. Tá sa v týchto kruhoch nazývala *reč československá*. Slovníky ako registre slov urobené s cieľom kodifikovania jazyka boli aj **nástrojom delimitácie**. V tomto rozhraničovaní sa uplatňuje aj určitý delimitačný purizmus. A. Bernolák používal v slovníku delimitačné **značky** na vymedzenie sa voči **výrazom českým** a ostatným inojazyčným a J. Palkovič používal tieto značky vo svojom slovníku v opačnom smere – **vymedzoval sa voči slovenčine** a českým „novotvarom“.

Obdobie dvoch spisovných jazykov ukončila **štúrovská kodifikácia slovenčiny** na severostredoslovenskom základe a jej prijatie – v „opravenej“ podobe – predstaviteľmi oboch konfesií. Treba zdôrazniť, že A. Bernolák aj L. Štúr akceptovali v slovenčine kultúrny (vzdelanecký) lexikón českého pôvodu.

Na prelome 19. a 20. storočia sa proti preberaniu slov z češtiny a ruštiny zásadne postavil S. Czambel. V tejto veci nasledovali S. Czambel puristi združení v 30. rokoch 20. storočia okolo časopisu *Slovenská reč*, ktorý viedol H. Bartek.

## 2. Pražská škola v slovenskom kontexte: česko-slovenský dialóg o spisovnej norme

V závislosti od historicko-sociálneho rámca môžeme pozorovať pohyb medzi autoritou úzu a autoritou jazykovedcov/literátov, teda medzi dvoma kritériami spisovnej normy, ktoré sa v rôznych obmenách používajú prakticky už od antiky (*usus a consensus eruditorum*). Dalo by sa povedať, že ide o kyvadlový pohyb medzi otvorenosťou a delimitáciou. A. Bernolák, J. Palkovič a L. Štúr ako jazykovedci konštituujujú spisovnú slovenčinu nepotrebovali normu vo význame „väčšinový úzus“, ale vo význame „vzorový úzus“, jazyková prax vzdelancov povýšená slovníkom na etalón.

**Norma** v teoretickom uchopení **pražskej školy** (Havránek – Weingart eds., 1932) inšpirovala aj slovenských lingvistov. Najbližšie mal k pražskej teórii spisovného jazyka Š. Peciar, ktorý v 50. a 60. rokoch 20. stor. redigoval pra-

vidlá slovenského pravopisu a prvý výkladový slovník slovenčiny akademického typu. Aj on pokladal za rozhodujúce *kritérium spisovnosti* jazykového prostriedku jeho *funkčnosť*, o ktorej nerozhodujú jazykovedci, ale veľký počet používateľov. Jeho postoje svedčia o veľkej otvorenosti voči široko chápanému spisovnému úzu vrátane prítomnosti bohemizmov: koncept *dobrého autora* odmieta a dáva prednosť **kolektívnemu jazykovému vedomiu všetkých vrstiev používateľov**; *intervenčné zásahy* nespomína, naopak, hovorí o **nehate-  
nom rozvoji jazyka** (Peciar, 1964).

J. Ružička (1967) na rozdiel od Peciaru chápe spisovnú **normu ako hodnotiaci štandard s črtami ideálu**, podľa ktorého sa má normovať prax. Jazyk v daných dorozumievacích podmienkach je len nedokonalá realizácia ideálu. Túto pozíciu, vyslovenú na konferencii o jazykovej kultúre slovenčiny, zhodne skritizovali priamo na danom podujatí E. Pauliny aj F. Daneš.

Po zmene orientácie v podobe **komunikačno-pragmatického obratu** bádatelia obohatili systémový rámec výskumu o **komunikačný a sociálny rozmer**. J. Horecký ako uznávaná autorita slovenskej **sociolingvistiky** upriamil pozornosť na to, **kde** sa normy utvárajú. Stratifikáciu variet slovenčiny (spisovná, štandardná, subštandardná, nárečová) spojil s diferenciaciou, v ktorej sa „kryštalizujú ustálené podoby vyjadrovania **podľa typických spoločenských situácií**“ (Horecký, 1982, s. 61). F. Daneš považoval Horeckého diferenciaciu za výstižnú a sám navrhol „vycházet spíše z pojmu **typy spisovných komunikačných situací** než z pojmu ‚spisovný jazyk‘ v úzce jazykovej materiálom (útvare) smyslu“ (Daneš, 1988, s. 27). Daný koncept má zásadnú dôležitosť.

Zakladateľ slovenskej **pragmatickej lingvistiky** J. Dolník (2010) nazerá na problém kritérií spisovného jazyka z používateľského hľadiska. Vo zvnútornenej podobe je spisovná norma **schopnosť hodnotiaceho vnímania jazykových prostriedkov v spontánných komunikačných aktoch**, v ktorých sa očakáva používanie spisovnej slovenčiny. Inak povedané, **jazykový cit**. V svojej vnímateľnej podobe je spisovná norma **súbor opakujúcich sa jazykových štruktúr, ktoré sa konvencionalizovali** a významná časť používateľov ich pokladá za záväznú. Toto je **reálna jazyková norma** a neodlišuje sa od spisovného úzu.

V rámci uvažovania o norme mimo situácie bezprostrednej rečovej aktivity (napr. vo vedeckej reflexii) sa Dolník stotožnil s kritériami spisovnosti,

ktoré vypracoval F. Daneš (1979): 1. **normovosť** (čes. noremnost): konvencionalizovanosť a akceptácia jazykového prostriedku; 2. **funkčná adekvátnosť**: vhodnosť, primeranosť danej situácii; 3. **systémovosť**: súlad jazykového prostriedku s existujúcimi štruktúrnymi vzťahmi. O tieto kritériá sa opierajú aj tvorcovia doteraz vydaných štyroch zväzkov *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006 – 2021). Spisovný jazykový prostriedok sa vyznačuje zaužívanosťou a tiež tým, že popri sfére bežného dorozumievania je jeho použitie adekvátne aj vo sfére verejnej oficiálnej a verejnej polooficiálnej komunikácie (podrobnejšie Jarošová, 2022, s. 62–65).

### 3. Slovníky a umelá inteligencia

Českí a slovenskí tvorcovia výkladových slovníkov sa skôr alebo neskôr budú musieť vyrovnáť s fenoménom generatívnej umelej inteligencie, ktorú 30. novembra 2022 spoločnosť Open AI sprístupnila verejnosti v podobe konverzačného rozhrania plniaceho zadania používateľov v prirodzenom jazyku vysokej kvality (ChatGPT-3).

Lexikografi zareagovali takmer vzápätí. Už vo februári 2023 mali G-M. de Schryver a D. Joffe streamovanú prednášku v Tokiu. Autori ukazovali možnosť urobiť z umelej inteligencie súčasť automatizovaného lexikografického systému vytvárajúcu heslá a zvestovali aj koniec lexikografie (de Schryver, 2023). Na lexikografických konferenciách ASIALEX 2023 (Soul) a eLex 2023 (Brno) zaznievali skeptickejšie vyjadrenia o možnostiach pôsobenia umelej inteligencie v lexikografii. Viacerí prednášatelia kritizovali nedeterministický charakter systému (čo vylučuje možnosť kontroly a reprodukovania výsledku) a to, že systém používa neznáme dátové zdroje (čo znižuje stupeň jeho spoľahlivosti). Tieto dve vlastnosti sú pre súčasnú lexikografiu ťažko prijateľné. Problém je aj to, že všetky výstupy, a teda aj heslové state, ktoré dostávame v inom jazyku, ako je angličtina, sú sprostredkované cez angličtinu a sú ňou ovplyvnené. Čo sa týka ďalších lexikograficky relevantných nedostatkov tohto chatbota, bude užitočné uviesť citát (v preklade GPT) z príspevku M. Jakubíčka a M. Rundella (2023, s. 531): „experimenty s ChatGPT... nás presvedčily, že (zatím) nemôže nahradiť zapojení lexikografů do procesu tvorby slovníků, a navíc u některých požadovaných úkolů (jako je rozlišování významů a psaní příkladů) je jeho výkon výrazně horší ve srovnání se zavedenými technologiemi. To ale rozhodně neznamená, že by lexikografové měli ChatGPT ignorovat“.

Ak košatú problematiku *jazykovej normy* možno považovať za staronovú vý-

zvu lexikografie, tak posledná citovaná veta naznačuje, že sme na ceste k cieľu stretli celkom novú a veľkú výzvu. Túto časť uzavrieme heslovou statou slova **norma**, ktorú vytvoril ChatGPT-4:

## **norma** ž.

1. ► miera al. presne stanovené pravidlo, podľa ktorého sa má niečo spracovávať, vyrábať al. vykonávať: *pracovná, stavebná n.; n. pre riešenie úloh; n. pre písanie životopisu; dodržať normy; porovnávať s normami; n. vo výške 15 m<sup>3</sup> dreva za deň* 2. etn. ► pravidlo správania považované za voľačo správne, ideál: *etická, morálna n.; odchyliť sa od noriem; posunúť morálne normy do popredia* 3. ling. ► normovaná, ustálená forma jazyka: *dodržať jazykové n.; n. spisovnej slovenčiny; n. výslovnosti; literárna, všeobecne používaná n.* 4. mat. ► veľkosť nejakej matematickej veličiny vypočítaná špecifickým spôsobom...

## **4. Záver**

České impulzy oddávna prichádzajúce do spisovnej slovenčiny sa do nej tvorivo premietali prostredníctvom akceptačných a delimitačných procesov, ktoré sa navzájom vyvažovali a pozitívne vplývali na jej rozvoj, ako aj na rozvoj slovenskej jazykovedy vrátane lexikografie. Dnes z toho má prospech jazykoveda a slovníková tvorba oboch našich národov.

## **Literatúra**

Bernolák, A. (1825–1827): *Slowár slowenský, Česko-Latínsko-Ľemecko-Uherský*. Budae: Typogr. Reg. Univers. Hungarie.

Daneš, F. (1979): Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: J. Chloupek (ed.), *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79–91.

Daneš, F. (1988): Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: R. Brabcová, F. Štícha (eds.), *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, s. 21–28.

De Schryver, G.-M. (2023): Generative AI and Lexicography: The Current State of the Art Using ChatGPT. *International Journal of Lexicography* 36 (4), s. 355–387.

Dolník, J. (2010): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda.

Havránek, B. – Weingart, M. (eds.) (1932): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.

Horecký, J. (1982): *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava: Veda.

Jakubiček, M. – Rundell, M. (2023): The End of Lexicography? Can ChatGPT Outper-

form Current Tools for Post-Editing Lexicography? In: M. Medved' – M. Měchura et al. (eds.), *Electronic lexicography in the 21st century. Proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing, s. 508–523.

Jarošová, A. (2022): *Používatelia jazyka, jazykovedci a kodifikácia*. Bratislava: Veda.

Múcsková, G. (2007): Diglosia v slovenskej jazykovej situácii (diachrónny pohľad). *Jazykovedný časopis* 58 (1), s. 47–53.

Palkovič, J. (1820 – 1821): *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beyfügung der Slowaken und Mahren eigenen Ausdrücke und redensarten. I. (A–N)*. Prag: Thomas Bulka. *II. (O–Ž)*. Pressburg: Belnayischen erben.

Pauliny, E. (1958): Kultúrnohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny. In: K. Horálek (ed.), *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 33–36.

Peciar, Š.: (1964): O nehatený rozvoj. In: *Kultúrny život* 19 (24), s. 8.

Ružička, J. (1967): Záver diskusie k základnému referátu. In: J. Ružička (ed.), *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 132–133.

# *A jak dělá... ?*

**Lexikální výrazy popisující zvířecí zvuky, se zaměřením na ptačí hlasy, s přehledy v češtině, nizozemštině a angličtině**

Iva Rezková  
Nederlandistika  
Univerzita Karlova, Filozofická fakulta  
iva.rezkova@ff.cuni.cz

**Abstract: *And what kind of sound does it make... ?* Lexical expressions describing animal sounds, with a focus on bird voices, with overviews in Czech, Dutch and English**

In this article, we focus on the lexical expression of animal sounds in three languages – Czech, Dutch, and English, with an emphasis on the transcription of bird voices. We discuss the lexical expression of sounds, compare the transcription of sounds of several common animals, and then focus on bird voices, comparing transcriptions in bird atlases in the original language and those translated from English. The translated atlases mirror the original source. The original atlases reflect the typical phonetic composition of the language and they are characterised by playfulness and fantasy. Compared to transcriptions of the voices of other animals, bird voices are described and lexically expressed more accurately. Many species of birds have onomatopoeic names as well.

**Keywords:** animal sounds; bird voices; onomatopoeia; Czech; Dutch; English

Ve světě kolem nás existuje nespočet zvuků, každý jazyk však disponuje jen velmi omezeným počtem fonémů a jim odpovídajících grafémům, kterými lze zvuky vyjádřit, následně zaznamenat a přepsat do slov. Slovní vyjádření zvuků je však pro vnímání i popis světa zásadní. Jedním ze základních slovotvorných procesů je tak tvoření zvukomalebných slov, onomatopoií. Zvukomalebná slova jsou v jazyce nejméně arbitrární, jelikož jsou motivována realitou a hláskově se snaží existující zvuky napodobit. To by vedlo k přesvědčení, že se budou napříč jazyky podobat, jelikož se pro lidský sluch stejný zvuk snažíme vyjádřit lexikálně. Tuto domněnku prozkoumáme srovnáním přepisů zvuků zvířat

v češtině, nizozemštině a angličtině.<sup>1</sup> Zvířecí zvuky mají totiž napříč jazyky přepis občas překvapivě odlišný, ačkoli to, co slyšíme, by mělo posluchači znít stejně nebo alespoň velmi podobně. Ovlivňuje námi naučený fonetický systém skutečnost, jak zvuky vnímáme? Hraje roli typické hláskové složení slov v daném jazyce? Je za přepisem zvuků sluchová fantazie autorů a záznamy jsou arbitrární a přibližné?

Tento článek se věnuje lexikálnímu vyjádření hlasů ptáků, úvodní podkapitoly se však zabývají zvuky zvířat na více obecné rovině a uvádí nás tak do tématu onomatopoických citoslovcí. V následujících podkapitolách nastíním problematiku lexikálního vyjádření zvuků, srovnám přepis zvuků několika běžných zvířat, úžeji se poté zaměřím na popis ptačích hlasů, a to srovnáním přepisů v ptačích atlasech přeložených z angličtiny v porovnání s atlasy v původním jazyce. Do jaké míry se v nich lexikální vyjádření ptačího zpěvu liší? Zvuky zvířat, s důrazem na přepis ptačích hlasů, jsou zkoumány ve třech jazycích – češtině, nizozemštině a angličtině. Hlavní je srovnání mezi nizozemštinou a češtinou a rozdíly v přepisu mezi původními a přeloženými zdroji v těchto dvou jazycích, angličtina zde má jak referenční funkci (jako původní jazyk přeložených zdrojů), tak poskytuje snadnější možnost budoucího srovnání s dalšími jazyky. Téma vzniklo spojením dvou zájmů mé rodiny – mého zájmu o nederlandistiku a jazykovědu obecně, a ornitologické vášně zbytku rodiny.

## 1. Lexikální vyjádření zvuků zvířat napříč jazyky

Zvuky zvířat a jejich slovním vyjádřením se zabývá obor zoolingvistika, zvukům v podobě slova odpovídají tzv. onomatopoické interjekce neboli zvukomalebná citoslovce.<sup>2</sup> Pro srovnání popisu zvuků zvířat v různých jazycích se často využívá pohádek, především pro účely překladu, avšak odborných prací zabývajících se zvířecími zvuky není mnoho.

Některá zvukomalebná citoslovce jsou napříč jazyky velmi podobná. Srovnajme české *mňau*, anglické *meow*, nizozemské *miauw*, francouzské *miaou* či španělské *miau*. Podobně je to u krávy či ovce – srovnajme *bú/bé* (Čj.) – *moo/bah* (Aj.) – *boe/bèèè* (Niz.) – *muu/bee* (Špa). U jiných zvuků zvířat je

---

<sup>1</sup> V textu budou použity příklady z jiných jazyků pouze jako doplnění, v přehledových tabulkách použity nebudou.

<sup>2</sup> Vedle citoslovcí existují samozřejmě i zvukomalebná slova, jako jsou substantiva *mňoukání* či *pípání* nebo verba *tikat*, *bečet*, aj. Právě v literárních překladech se často místo původního citoslovce využívá zvukomalebných substantiv či sloves. (Srovnej: *The cat said mew and the dog answered woof.* / *Kočka zamňoukala a pes štěkáním odpověděl.*)

však hláskové složení občas překvapivě odlišné. Ve zvuku, který vydává prase domácí, slyšíme v češtině *chro-chro*, v angličtině *oink-oink*, v nizozemštině *knor-knor*. Také kůň či žába by se napříč jazyky jen těžko domluvili. U žáby vidíme repertoár přepisu od českého *kuňk* nebo *kvák*, shodně s nizozemským *kwaak*, přes anglické *ribbit*, španělské *roac* či *croac*, francouzské *coa coa*, přes maďarské *brekeke*. Zde můžeme hledat biologické vysvětlení ve skutečnosti, že každý jazyk si vybírá typického zástupce druhu pro danou oblast, hlasy těchto zástupců se pak zásadně liší, a tím i přepis pro ně typického zvuku.<sup>3</sup> Tato teorie však neobjasňuje velmi odlišné přepisy koňského ržání napříč jazyky: srovnajme české *ihahá* s anglickým *neigh*, nizozemským *hihi*, dánským *vrinsk*, či švédským *gnägg*.

Zvukomalebná slova zjevně vychází z fonetického repertoáru daných jazyků, ale k vyjádření slyšených zvuků a následnému přepisu přispívá i fantazie a návazný konsenzus. K tomuto tématu se ještě vrátíme v podkapitole dva. Níže uvádíme pro představu podobností i odlišností tabulku s přehledem interjekcí pro 22 běžných druhů zvířat v češtině, nizozemštině a angličtině. Zvířata budou uvedena abecedně, nikoli na základě podobnosti interjekcí.

zvíře	onomatopoeie v ČJ <sup>4</sup>	onomatopoeie v NIZ <sup>5</sup>	onomatopoeie v AJ <sup>6</sup>
had	<i>ss</i>	<i>ssj</i>	<i>hiss</i>
holub	<i>vrkú</i>	<i>roekoe</i>	<i>coo</i>
kachna	<i>kvá-kvá</i>	<i>kwak</i>	<i>quack</i>
kočka	<i>mňau</i>	<i>miauw</i>	<i>mew, meow</i>
kohout	<i>ky-ky-ry-ky</i>	<i>kukeleku</i>	<i>cock-a-doodle-doo</i>
koza	<i>mée</i>	<i>mèèè</i>	<i>baa</i>

<sup>3</sup> Anglické *ribbit* by pravděpodobně odpovídalo skokanu volskému, v češtině či nizozemštině by pak zástupcem byla kuňka žlutobřichá (*kuňk*) či skokan zelený (*kvák/kwaak*).

<sup>4</sup> Zdroje pro česká citoslovce: Slovník spisovného jazyka českého (2011); Trávníček (1949); Štěpán (1980). *Citoslovce – zvuky zvířátek* (logopedická pomůcka, výrobce: Oskola).

Poznámka: V češtině je uváděna různá délka finální souhlásky či samohlásky, např. u kozy se setkáme s interjekcemi *mé/mée/méée* atd., u včely podobně *bz/bzz/bzzz* atd. Zde v tabulce proto v případě opakování hlásky uvádíme maximálně dvě samohlásky či souhlásky.

<sup>5</sup> Zdroje: <https://www.dierengeluiden.net/lijst-dierengeluiden/>; Nizozemsko-český slovník (Čermák – Hrnčířová, 2005).

<sup>6</sup> Zdroje: <https://dictionary.cambridge.org/topics/senses-and-sounds/animal-non-human-sounds/>; Velký česko-anglický slovník (Fronek, 2013).



zvíře	onomatopoeie v ČJ	onomatopoeie v NIZ	onomatopoeie v AJ
kráva	<i>búú</i>	<i>boe</i>	<i>moo</i>
kůň	<i>ihahá</i>	<i>hihi</i>	<i>neigh</i>
medvěd	<i>brum-brum</i>	<i>grom, groam</i>	<i>roar/growl</i>
myš	<i>písk</i>	<i>Piep</i>	<i>squeak</i>
osel	<i>i-á</i>	<i>ia</i>	<i>hee-haw</i>
ovce	<i>béé</i>	<i>bèèè, mèèè</i>	<i>baa</i>
pes	<i>haf</i>	<i>woef, waf</i>	<i>woof</i>
prase (domácí)	<i>chro-chro</i>	<i>knor/knor-knor</i>	<i>oink-oink</i>
slepice	<i>ko-ko-dák</i>	<i>kokkeda</i>	<i>cluck! cluck! / bah-gawk / bak- -bawk</i>
slon	<i>tú/tú</i>	<i>pfii, pfooe</i>	<i>pawoo-pawoo</i>
sova	<i>hú-hú</i>	<i>oehoe</i>	<i>hoo/t-hoo</i>
tygr/ lev	<i>úá</i>	<i>waa,roar,bruuuuullllggg</i>	<i>roar</i>
včela/ moucha	<i>bzz</i>	<i>zoem, bzz</i>	<i>buzz</i>
vrána /havran	<i>krá- krá</i>	<i>krakraa/kra</i>	<i>caw, cah</i>
zpěvný pták <sup>7</sup>	<i>píp</i>	<i>piep</i>	<i>peep, tweet</i>
žába	<i>kvák, kuňk</i>	<i>kwaak, kwak</i>	<i>ribbit/croak</i>

Tabulka 1

Z tabulky 1 vyplývá, že se u běžného popisu zvířecích zvuků často shoduje počáteční souhláska a/či následující samohláska/samohlásky (srovnejme: *píp* – *piep* – *peep*; *krá* – *kraa* – *cah*; *hú* – *oehoe-t´hoo*; *vrkú* – *roekoe* – *coo*). Jen v několika případech se naopak shoduje samohláska a koncová souhláska (srovnejme: *haf* – *woef* – *woof*; *brum* – *grom*). Lze pozorovat, že slovní vyjádření se častěji shoduje mezi češtinou a nizozemštinou (čili slovanským a germánským jazykem) než mezi nizozemštinou a angličtinou (dvěma germánskými jazyky). Srovnejme *brum* – *grom* versus *roar*; *méé* – *mèè* versus

<sup>7</sup> Zde uvádíme zvuk ptáka pouze jako zástupce čeledi.

*baa, ihahá – hihi* versus *neigh, písk-piep* versus *squeak* či *ko-ko-dák – kokkeda* versus *cluck-cluck / bah-gawk*. Fonetickou motivaci lexikálního vyjádření zvuků v těchto jazycích by bylo možné vysvětlit etymologicky, to je však již nad rámec představeného přehledového pojetí tématu.

## 2. Co slyšíme a co zapíšeme

„Lidé nemají dobrou akustickou paměť“, poznamenává nizozemský lingvista Berthold Van Maris (2022). „Nepamatujeme si moc dobře, jak zvuky, které jsme slyšeli, přesně zněly.“ (Van Maris 2022; vlastní překlad) Podle Van Marise je proto nutné zvuky popsat slovy. Protože poslouchat slovní popis, interpretovat ho a zapamatovat si jej je něco, co člověk umí naopak velmi dobře. „Možná slyšíte nejprve souhlásku. Máme ihned sklon k nim přimyslet samohlásku, abychom tak vytvořili slabiku.“ (Van Maris 2022) Přestože je vznik zvukomalebných slov nejvíce inspirován realitou v porovnání s jinými slovtvornými procesy, i zde hraje velkou roli arbitrárnost. V této souvislosti cituje Kos (2011) Lockwooda, autora anglického slovníku ptačích jmen: „Jelikož ptačí křik je fyziologicky naprosto něco jiného než lidská promluva, nemůže být tímto způsobem věrně vyjádřen. Zvukomalebné vyjádření je tak pouze domnělé a subjektivní, jakkoliv realistické se nám zdá být.“ (Kos 2011, s. 80)

Obecně lze říci, že veškeré onomatopoické interjekce jsou jen přibližnou interpretací slyšeného zvuku. Veronika Vodrážková (2016) upozorňuje, že nový výkladový *Slovník současné češtiny* tuto skutečnost zohledňuje a například sloveso bučet popisuje takto: „vydávat táhlý, temný zvuk znějící jako bú“. Stejně tak poukazuje na popisy jiných zvukomalebných slov (například cvakat), které také obsahují spojení „znějící jako“. Podle Vodrážkové (2016) lze některé zvuky popsat jen velmi obtížně a lexikografové se uchylují buď k vyhýbavé definici, v současné době pak ideálně k doplňujícím technickým řešením v podobě audiozáznamů:

„[[J]aký je například zvuk crčení vody z kohoutku? V Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971) si poradili takto: *crčeti* „vydávat při tečení **zvláštní** zvuk“. Zkoušíte-li si zvuk crčení nyní sami nějak lépe vystihnout, možná začnete chápat, proč by mnohý slovníkář někdy nejraději naplnil slovník zvukovými ukázkami, obrázky či videi. V některých nových elektronických slovnících se takovéto ukázky někdy k výkladu přidávají, potřeba jazykového popisu však zůstává.“<sup>8</sup> (Vodrážková, 2016)

8 Právě audiozáznamy se využívají zcela běžně jako doplnění pro slovní popis ptačího zpěvu či jiného ptačího zvuku, například na webové stránce [www.xeno-canto.org](http://www.xeno-canto.org).

### 3. Popis zvuků ptáků

V běžném užití se zdá, že přepis ptačího hlasu se v řadě jazyků shoduje. Když maminky ukazují dětem letícího ptáčka, zazní tak v češtině *píp*, případně typické zdvojení zvukomalebné citoslovce *píp-píp*, v angličtině *peep* / *peep-peep*, v němčině či nizozemštině shodně *piep* / *piep-piep*, ve španělštině bez finální souhlásky *pío-pío*.

Ornitologové, ptáčkáři i běžní pozorovatelé ptáků však potřebují přepis hlasu vystihnout jasněji. Velmi často se stane, že pozorovatel v přírodě ptáka pouze uslyší, ale neuvidí. Podle dobrého a jasného popisu ptačího hlasu pak můžeme určit, se kterým druhem jsme se v danou chvíli setkali. Proto se v atlasech ptáků objevují přesnější slovní popisy, jako například *sisisi sirrr*, *sisisi sirrr* (sýkora modřinka) nebo *citt citt citt citt*, *sett sett sett čatt*, *čiterídia* (pěnkava obecná).

Van Maris (2022) uvádí: „Ptačí hlasy jako takové jsou pro lidi nepochopitelné, mimo jiné proto, že obsahují nuance, které lidské ucho nezachytí, ale ptáci mezi sebou ano. Abychom my lidé byli schopni tyto zvuky zaznamenat, přirovnáváme je k něčemu, co dobře známe: samohlásky, souhlásky, slabiky, jazyk. To nám umožňuje se o těchto zvucích bavit i o nich psát, například v atlasech ptáků. Navíc jsme si je schopni v této podobě lépe zapamatovat.“

Van Maris (2022) si všímá, že hlas sojky obecné zní jako sled tvrdých, pronikavých, souhláskám podobných skřeků, které ve své podstatě tvoří slabiku. V ptačím atlase je však tento skřek převeden na jasněji zformovanou, a tím pro nás lépe zapamatovatelnou slabiku. V češtině se objevuje přepis *kšréé* nebo *kuit*, v nizozemštině pak tvary *schraak*, *schrèèk* či *krèèk*, v angličtině *kschaach*.

Některé přepisy však slabiky nevyužívají, v nizozemském atlase De Vose (2020) se mezi jinými hlasovými projevy špačka obecného objevuje *prjskt-prjskt*. U rehka domácího se (mezi výčtem jiných projevů) objevuje odvážná transkripce *kgssjkgjsj*. Tyto shluky souhlásek bez slabikotvorných hlásek jsou však méně časté než transkripce využívající slabikotvorných hlásek. Vytvoření slabiky pro popis zvuku je pro nás evidentně snadněji zapamatovatelné.

Petr Kos (2011, 2014) jmenuje případy, kdy stejný druh ptáka má ve stejném jazyce synchronně více zvukomalebných pojmenování, například zvukomalebné názvy pro pěnkavu obecnou a zároveň vyjádření jejího hlasu jsou v angličtině *Chink*, *Pink*, *Spink*, *Tink*, *Twink*. Kos (2014) také zmiňuje teorii ruského

kolegy Meredithga a udává tři důvody, které mohou stát za zvukomalebnou diferencí pro vyjádření hlasu stejného druhu ptáka v různých dialektech či jazycích. Meredithovo rozdělení lze použít nejen pro vysvětlení rozdílného popisu ptačí vokalizace, ale přepisu zvuků zvířat obecně:

- a) Mluvčí daného jazyka vnímají vokalizaci podle fonologického systému tohoto jazyka.
- b) Dochází k individuálním rozdílům ve vnímání mezi mluvčími daného jazyka.
- c) Existují hlasové dialekty: například ptačí zpěv jednoho ptačího druhu se může regionálně lišit, zvláště je-li široce rozšířen a má několik poddruhů.<sup>9</sup>

## 4. Lexikální vyjádření ptačí vokalizace v češtině, nizozemštině a angličtině

Tabulky 2 a 3 obsahují transkripci hlasů sedmi běžně pozorovaných druhů ptáků: drozda zpěvného, kosa černého, pěnkavy obecné, racka chechtavého, sojky obecné, sýkory koňadry a špačka obecného. Na rozdíl od tabulky 1 uvedené dříve se jedná o konkrétní lexikální přepisy určitého ptačího druhu z anglických, českých a nizozemských ptačích atlasů. Zajímá nás, jak se přepisy liší napříč jazyky, ale i v jazyce samotném. Proto uvádíme pro češtinu a nizozemštinu vždy dva sloupečky přepisu hlasů – z přeloženého zdroje a zdroje původního, se záměrem zjistit, nakolik se přepisy hlasů budou lišit, pokud jde o překlad přepsaného zvuku a vyjádření zvuku původně ve vlastním jazyce.<sup>10</sup>

---

9 Tohle může platit pro vyjádření hlasů i u jiných druhů zvířat, například u žab.

10 Pro druhý sloupeček tabulky 2 byl použit překlad anglického *Collins Bird Guide* (Svensson, 2009) v překladu do češtiny: *Ptáci Evropy, Severní Afriky a Blízkého východu* (2012), a do nizozemštiny (sloupec 2 tabulky 3): *ANWB Vogelgids van Europa* (2016). Pro přepis zvuků uvedených v původních zdrojích byly pro češtinu (sloupec 3, tabulka 2) použity atlasy Štastný – Drchal (1984) a Hanzák – Hudec (1963); pro nizozemštinu (sloupec 3, tabulka 3) atlas De Vos (2020).

druh ptáka	onomatopoeie v AJ	onomatopoeie v ČJ překlad	onomatopoeie v ČJ původní zdroj
<b>drozd zpěvný</b> <i>turdus philomelos</i> Song Thrush	zit (vábení)  <i>tix-ix-ix-ix-ix</i> (poplašené)  (zpěv proměnlivý), např.: <i>kücklivi kücklivi</i> <i>tixi tixi tixi</i> <i>trrü-trrü-trrü</i> <i>chü-chü-chü</i> <i>ko-ku-kiklix ko-ku-kiklix</i>	cit (vábení)  <i>tix-ix-ix-ix-ix</i> (poplašené)  (zpěv proměnlivý), např.: <i>kyklivi-kyklivi</i> <i>tixi tixi tixi</i> <i>trry-tryy-tryy</i> <i>čičiči</i> <i>ko-ku-kiklix ko-ku-kiklix</i>	<i>cik-cik</i> (vábení)  <i>hujdyb – hujdyb</i> <i>– kredit – kredit</i> <i>– hohyjá – hohyjá</i> (zpěv) <sup>11</sup>
<b>kos černý</b> <i>turdus merula</i> Blackbird	pok (vábení) <i>srrri</i> (na tahu) <i>tsiuh</i> (vzrušení) <i>chack-ack-ack-ack</i> <i>pli-pli-pli</i> (poplach)	pok (vábení) <i>srúí/srrri</i> (na tahu) <i>tsíí</i> (vzrušení) <i>čak-ak-ak-ak</i> <i>pli-pli-pli</i> (poplach)	<i>tak-tak-tak</i> (vábení) <sup>12</sup>
<b>pěnkava obecná</b> <i>fringilla coelebs</i> Common Chaffinch	<i>fink</i> (nejčastější) <i>yupp</i> (v letu) <i>hüitt</i> <i>ziuh</i> (rozčilení) <i>zitt-zitt-zitt-zitt-sett-sett-sett-chatt-chiteriidia</i> (zpěv)	<i>fink</i> (nejčastější) <i>japp</i> (v letu) <i>hyít</i> <i>cíí</i> (rozčilení) <i>citt citt citt citt, sett sett sett čatt, čiteriidia</i> (zpěv)	<i>pink-pink</i> (vábení)  <i>rrrrčafčafčafra-jčák</i>  <i>tríf</i> (volání před deštěm)
<b>racek chechtavý</b> <i>turdus ridibundus</i> Laughing Gull	<i>krreearr</i> <i>kek/kekekek</i>	<i>krriarr</i> <i>kek/kekekek</i>	<i>krijé – krijé</i> <i>kvirr-kvirr</i> (tok) <i>kvép</i> (chechtavé)

11 Šťastný – Drchal (1984) poutavě doplňují prepis slovním popisem: „Zpěv drozda se skládá jak z flétnových, tak vrzavých tónů. [...] Jednotlivé motivy většinou opakuje, štekavý dojem zpěvu.“

12 Zpěv je také doplněn slovním popisem: „Plynulé flétnové melodie“. Šťastný – Drchal (1984).

druh ptáka	onomatopoeie v AJ	onomatopoeie v ČJ překlad	onomatopoeie v ČJ původní zdroj
sojka obecná <i>garrulus glandarius</i> Eurasian Jay	<i>kschaach</i> (nejčastější) <i>kya-kya- kya</i> (imitace nepřítele)	<i>ksčách</i> (nejčastější) <i>kje-kje-kje</i> (imitace nepřítele)	<i>skřřř-skřřř-réč</i>  <i>mié-mié</i> (jako káně) <sup>13</sup>
sýkora koňadra <i>parus major</i> Great Tit	<i>ping-ping</i> (nejčastější) <i>si yutti yutti</i> <i>ti tuui</i> <i>che-che-che-che- -che</i> <i>ti-ta-ti-ta-ti-ta</i>	<i>ping-ping</i> (nejčastější) <i>si jutti jutti</i> <i>ti tuui</i> <i>če-če-če-če-če</i> <i>ti-ta-ti-ta-ti-ta</i>	<i>pink</i> (vábení) <i>si-tuit</i> <i>cicibébé-cicibébé</i> <sup>14</sup>
špaček obecný <i>sturnus vulgaris</i> Common Starling	<i>chürrr</i> (při letu) <i>steeh</i> (poplach na hnízdě) <i>kyett</i> (poplach – predátor)	<i>čirrr</i> (při letu) <i>stýh</i> (poplach na hnízdě) <i>kjett</i> (poplach – predátor)	<i>šérr</i> (vábení) <i>špet-špet</i> (vábení) <sup>15</sup>

Tabulka 2: Přepisy ptačích hlasů v angličtině a češtině<sup>16</sup>

<sup>13</sup> Jiné zdroje uvádějí i *kuit*; *kšréé*; *pijé*.

<sup>14</sup> „Jasný, údery na kovadlinu připomínající zvuk.“

<sup>15</sup> „Směsice skřípavých, mlaskavých i hvízdavých tónů.“

<sup>16</sup> V prvním sloupci uvádíme rodové i druhové jméno ptáka v češtině (tučně), latině (kurzíva) a angličtině. První sloupec prezentuje hlasy v angličtině (Svensson, 2009), sloupec dva překlad tohoto atlasu do češtiny (Svensson, 2012) a sloupec tři uvádí záznam ptačích hlasů v původně českých atlasech a vychází primárně z atlasu Štastný – Drchal (1984), s doplněním několika chybějících hlasů z Hanzák – Hudec (1963).

druh ptáka	onomatopoeie v AJ	onomatopoeie v NL překlad	onomatopoeie v NL: původní zdroj
<b>drozd zpěvný</b> <i>Turdus philomelos</i> Song Thrush zanglijster	<i>zit</i> (vábení)  <i>tix-ix-ix-ix-ix</i> (poplašné)  (zpěv proměnlivý), např.: <i>kücklivi kücklivi</i> <i>tixi tixi tixi</i> <i>trrū-trrū-trrū</i> <i>chü-chü-chü</i> <i>ko-ku-kiklix ko-ku-kiklix</i>	<i>zit</i> (vábení)  <i>tix-ix-ix-ix-ix</i> (poplašné)  (zpěv proměnlivý), např.: <i>kuucklievie</i> <i>kuucklievie</i> <i>tixi tixi tixi</i> <i>trruu-trruu-trruu</i> <i>tsjuu- tsjuu - tsjuu</i> <i>ko-ku-kiklix ko-ku-kiklix</i>	<i>plu VIET plu VIET plu VIET</i>  <i>tsji tsji tsji puu, tsji tsji tsji puu</i>  <i>tu tu tie, tu tu tie</i>  Volně – připodobnění nizozemským slovům: <i>„Pietje, Pietje, Pietje, Frederik, Frederik“</i>
<b>kos černý</b> <i>turdus merula</i> Blackbird merel	<i>pok</i> (vábení) <i>srrri</i> (na tahu) <i>tsiuh</i> (vzrušení) <i>chack-ack-ack-ack</i> <i>pli-pli-pli</i> (poplach)	<i>pok</i> (vábení) <i>srrri</i> (na tahu) <i>tsiuh</i> (vzrušení) <i>tsjack-ack-ack-ack</i> <i>plie-plie-plie</i> (poplach)	<i>Triiieuw tru tu li tri tu li tri tu tru Tru tu tu luu tri tuu</i> <i>Tu lu lu, tu li tretetit jit ji</i> Volně – připodobnění nizozemským slovům: <i>„Vanávond komt m'n liefste thuis“<sup>17</sup></i>
<b>pěnkava obecná</b> <i>fringilla coelebs</i> Common Chaffinch boekfink	<i>fink</i> (nejčastější) <i>yupp</i> (v letu) <i>hüitt</i> <i>ziuh</i> (rozčlenění) <i>zitt-zitt-zitt-zitt-sett-sett-sett-chatt- chiteriida</i> (zpěv)	<i>fink</i> (nejčastější) <i>jupp</i> (v letu) <i>huuitt</i> <i>zieh</i> (rozčlenění) <i>zitt-zitt-zitt-zitt-sett-sett-sett-tsjet- tsjiteriedia</i> (zpěv)	<i>tjlk</i> <i>tjitjitjitjit</i> <i>tjutjutjutju tjoe tjoe wie</i>

17 Volně přeloženo: „Dnes večer přijde má milá domů“, v nizozemštině tento sled slabik napodobuje zvuk kosa.

druh ptáka	onomatopoeie v AJ	onomatopoeie v NL překlad	onomatopoeie v NL: původní zdroj
<b>racek chechtavý</b> <i>lurdus ridibundus</i> Laughing Gull kokmeeuw	<i>krreearr</i> <i>kek/kekekek</i>	<i>krriearr</i> <i>kek/kekekek</i>	<i>kwerrr</i> <i>kokkeren</i> <sup>18</sup>
<b>sojka obecná</b> <i>garrulus glandarius</i> Eurasian Jay gaai <sup>19</sup>	<i>Kschaach</i> (nejčastější) <i>kya-kya-kya</i> (imitace)	<i>Kréh</i> <i>kja-kja-kja</i> (imitace) <i>pijéh</i>	<i>schraak, schraak schrek, schrek</i> <sup>20</sup>
<b>sýkora koňadra</b> <i>parus major</i> Great Tit koolmees	<i>ping-ping</i> (nejčastější) <i>si yutti yutti</i> <i>ti tuui</i> <i>che-che-che-che-che</i> <i>ti-ta-ti-ta-ti-ta</i>	<i>ping-ping</i> (nejčastější) <i>si jutti jutti</i> <i>ti tuui</i> <i>tsje-tsje-tsje-tsje</i> <i>tie-ta-tie-ta-tie-ta</i>	<i>tiedie tiedie tiedie tiedie tiedie</i> <i>tietietu tietietu</i> <i>tutu tie tutu tie tutu tie</i> <i>ta tie ta tie ta tie</i> Volně – připodobnění nizozemským slovům: <i>zie die twee</i> <sup>21</sup> <i>schiet-in-het-vuur</i> <sup>22</sup> (zpěv)

18 Sloveso *kokkeren*, od něhož je odvozen samotný název racka chechtavého v nizozemštině: *kokmeeuw*, vyjadřuje samotným hláskovým složením přepis daného zvuku. V překladu znamená „kodrcání“ (zvuk bažanta).

19 Nizozemské pojmenování sojky *gaai* zkracuje latinské jméno *garrulus*. Tohle latinské označení znamená „křikloun“ či „ošklivý křik“. Odkazuje na výrazný zvuk, který sojka vydává. Jiná nizozemská pojmenování sojky jsou proto i *schreeuwekster* („ukřičená straka“), *schrekekster* („skřekavá straka“) či *krietekster* („ukřičená straka“). (V závorce uvádíme volně překlady lidových názvů).

Zdroj: <https://neerlandistiek.nl/2023/02/etymologica-gaai/>

20 Zdroj: <https://neerlandistiek.nl/2023/02/etymologica-gaai/>

21 Volně přeloženo: „Koukej na ty dva“, v nizozemštině tento sled slabik napodobuje zvuk sýkory.

Zdroj: [https://www.vogelwacht-delft.nl/home/?page\\_id=7539](https://www.vogelwacht-delft.nl/home/?page_id=7539)

22 Volně přeloženo: „Střílej do ohně“, v nizozemštině krátké, úderné slabiky. Lexikální napodobení pochází z jiného zdroje než předchozí lexikální přepis. (De Vos, 2020).



druh ptáka	onomatopoeie v AJ	onomatopoeie v NL překlad	onomatopoeie v NL: původní zdroj
špaček obecný <i>sturnus vulgaris</i> Common Starling spreeuw	<i>chürrr</i> (při letu) <i>steeh</i> (poplach na hnízdě) <i>kyett</i> (poplach – predátor)	<i>tsjuurrr</i> (při letu) <i>stieh</i> (poplach na hnízdě) <i>kjett</i> (poplach – predátor)	<i>wrieeeuw tiep</i> <i>wrieeeuw tiep</i> <i>wrieeeuw tiep</i> <i>prtprtprtprtprt</i> <i>tsjilk tsjilk tsjilk</i> <i>fsjuuuoewww</i> <i>tjok tjo tjo tjo</i> <i>tjok</i> <i>iets iepritsjie</i> <i>prjstprjst</i> <i>lie joe wie tjie</i> <i>striiip striii</i> Připodobnění: samopal

Tabulka 3: Přepisy ptačích hlasů v angličtině a nizozemštině<sup>23</sup>

Z tabulek 2 a 3 můžeme pozorovat, že v použitých překladových atlasech se přepis hlasu snaží co nejvíce pravopisně a foneticky zachovat anglický originál. Srovnajme anglický přepis sýkory koňadry s českým a nizozemským překladem jejího hlasu:

AJ: *ping-ping / si yutti yutti / ti tuui / che-che-che-che / ti-ta-ti-ta-ti-ta*

ČJ: *ping-ping / si jutti jutti / ti tuui / če-če-če-če / ti-ta-ti-ta-ti-ta*

NL: *ping-ping / si jutti jutti / ti tuui / tsje-tsje-tsje-tsje- tsje / tie-ta-tie-ta-tie-ta*

Zachování fonetického záznamu zvuku je dodržováno v obou přeložených atlasech pro všechny (nejen zde) zkoumané druhý ptáků. Při používání těchto ptačích atlasů by se tak mohlo zdát, že vyjádření ptačích hlasů se napříč těmito jazyky shoduje.

Obrázek, který poskytují původní zdroje, je však zcela odlišný. Zde se setkáváme s velkou variabilitou a fantazií při lexikálním vyjádření onomatopoií.

<sup>23</sup> V prvním sloupci uvádíme rodové i druhové jméno ptáka v češtině (tučně), latině (kurzíva) a dále v angličtině a nizozemštině. První sloupec prezentuje hlasy v angličtině (Svensson, 2009), sloupec dva překlad tohoto atlasu do nizozemštiny (Svensson, 2016) a sloupec tři uvádí záznam ptačích hlasů v původně nizozemských zdrojích a vychází primárně z atlasu De Vos (2020), doplněného o internetové zdroje uvedené u jednotlivých zvuků a bibliografii.

V nizozemských zdrojích je běžné připodobňování k jednoduchým slovům či krátkým větám, například nizozemská věta „*Zie-die-twee*“ (volně přeloženo „*Podívej se na ty dva*“) svým hláskovým složením výstižně napodobuje zpěv sýkory koňadry. Atlas *Wat zingt daar?* nabízí jiné lexikální připodobnění, také v podobě krátké věty: „*Schiet in het vuur*“ (volně přeloženo „*Vystřel do ohně*“), která vystihuje odlišný projev stejného druhu. Hlas drozda zpěvného je v tomto atlase vyjádřen rytmickým opakováním dvou typických nizozemských jmen: „*Pietje, Pietje, Pietje, Frederik, Frederik*.“ Připodobnění tohoto typu existují i v češtině: Spirhanzl-Duriš a Hísek (1978) použili pro hlas strnada obecného: *Sedláčku, kdypak budeš sít?*; v lidové tradici se například hlas pěnkavy vystihuje větou: *Jak nám to sluníčko pěkně svítí!*<sup>24</sup> Jindy využívají původní zdroje pro vyjádření ptačího hlasu běžné hláskové složení nizozemštiny, což může být pro ornitology a ptáčkaře lépe zapamatovatelné a tím usnadnit požadovanou identifikaci ptačího druhu. Srovnajme přepisy hlasu u pěnkavy obecné a drozda zpěvného:

Pěnkava obecná:

Překlad do NL: *zitt-zitt-zitt-zitt-sett-sett-sett-tsjett-tsjiteriedia*

Původní zdroj v NL: *tjutju tjoe tjoe wie*

Drozd zpěvný:

Překlad do NL: *ko-ku-kiklix ko-ku-kiklix*

Původní zdroj v NL: *plu viet plu viet plu viet / tu tu tie tu tu tie*

I v původně nizozemském atlase se však setkáváme s foneticky krkolomnými přepisy, které teorii o snazší zapamatovatelnosti a identifikaci nepodporují, jako například již dříve zmíněný přepis hlasu špačka obecného: *prjsktprjskt*. V původně českých zdrojích se lexikální přepisy v porovnání s použitým přeloženým atlasem také významně liší. Vidíme zde větší zvukomalebnost, využívání typických dvojhlásek či dlouhých samohlásek, přepisy občas připomínají nápěvy. Srovnajme přeložený a původní přepis hlasů několika vybraných druhů.

Racek chechtavý:

Překlad do ČJ: *krríarr*

Zdroj v ČJ: *krijé-krijé*

---

<sup>24</sup> Za tento poznatek děkuji recenzentovi článku.

Drozd zpěvný:

Překlad do ČJ: *kyklivi-kyklivi tixi tixi tixi trry-tryy-tryy /*

Zdroj v ČJ: *hujdyb – hujdyb – kredit – kredit – hohyjá – hohyjá*

Pěnkava obecná:

Překlad do ČJ: *fink / japp / hyít / cíí*

Zdroj v ČJ: *pink-pink / rrrr čafčafčafrajčák*

Především zvukomalebné přepisy *čafčafčafrajčák* (pěnkava obecná) a *hujdyb hujdyb – kredit kredit – hohyjá hohyjá* (drozd zpěvný) jsou mezi ptáčkáři a ornitology notoricky známé.

## 5. Shrnutí a další možný výzkum

Onomatopoické interjekce vystihující hlasy ptáků se u zkoumaných jazyků významně liší mezi použitými zdroji původními a zdrojem přeloženým. Použitý přeložený atlas ptáků v obou jazycích věrně zrcadlí původní zdroj, zachovává původní navrženou zvukomalebnou podobu a pravopisně ji co nejvěrněji přibližuje cílovému jazyku (např. *chiteridia* × *čiteridia* × *tsjiteriedia*). Původní zdroje naopak odrážejí typické hláskové složení jazyka, využívají zapamatovatelných kombinací hlásek či krátkých výstižných vět. Vyznačují se i hravostí a fantazií. Nevylučuji, že v jiných existujících přeložených atlasech nenajdeme odlišné přepisy, pro budoucí rozšíření průzkumu přepisů ptačích hlasů se nabízí například atlas *Roba Huma Birds of Europe / Ptáci Evropy / Vogels van Europa*, který by také díky překladům umožnil kýžené srovnání. Je možné, že se Svensson, původem Švéd, cíleně oprostil od tradičních přepisů a vytvořil přepis jazykově neutrální, který by fungoval ve více jazycích pouhou pravopisnou úpravou.<sup>25</sup>

V porovnání s přepisy hlasů jiných živočichů jsou ptačí hlasy popsány a lexikálně zaznamenány mnohem přesněji. Zároveň lze pozorovat, že mnoho druhů ptáků má i zvukomalebný základ jména. Petr Kos (2011) ve svém výzkumu anglických ptačích jmen kategorizuje 96 jmen ze zkoumaných 670 jako jména onomatopoická. V angličtině je to například *chiffchaff* (budníček) nebo *twink* (pěnkava). Taková jména lze nalézt i v nizozemštině, například *kievit* (čejka) či *karekiet* (rákosník), v češtině je případný onomatopoický základ vždy morfologicky doplněn, například jména *čížek* či *sýkora* mají zvukomalebný

<sup>25</sup> Za tento vhodný kritický komentář a návrh k rozšíření výzkumu přepisů děkuji recenzentům tohoto článku.

základ vystihující hlas daného ptáka (Kos 2011, 2014, Van Maris 2022). Fonetické motivaci ptačích jmen, či jmen zvířat obecně, se v české ani nizozemské lingvistice žádná práce důkladněji nevěnuje. Téma by si jistě zasloužilo další výzkum. Do té doby nezbyvá, než vyjít ven, zaposlouchat se do ptačího zpěvu a zkusit si slyšený zvuk slovně vyjádřit. Bude se shodovat s některým z přepisů v dostupných atlasech ptáků?

## Literatura a zdroje

Ackerman, J. (2018): *Genialita ptáků*. Brno: Kazda.

*Citoslovce – zvuky zvířátek*. Logopedická pomůcka. (Bez data). Brno: Oskola.

Čermák, F. – Hrnčířová, Z. (2005): *Nizozemsko-český slovník*. Praha: LEDA.

Fronek, J. (2013): *Velký česko-anglický slovník*. Praha: LEDA.

Hanzák, J. – Hudec, K. (1963): *Světlem zvířat II, Ptáci 2*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.

Kos, P. (2014): Zvukomalebná pojmenování ptáků v angličtině. *Časopis pro moderní filologii* 96 (1), s. 74–81.

Kos, P. (2011): *Bird Names in English: A Linguistic Analysis*. Disertační práce. Praha: FF UK.

Maris Van, B. (2022). Hoe geef je vogelgeluiden weer in letters? *Onze taal* 2022 (5). Cit. 5. 4. 2024. <<https://onzetaal.nl/tijdschrift/mei-2022>>.

Meijer, E. (2019): *Řeč zvířat*. Praha: Grada.

Pekelder, J. (2020): *Het taaldier mens*. Amsterdam: Uitgeverij Lias.

*Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 5. 4. 2024. <<https://ssjc.ujc.cas.cz/>>.

Spirhanzl-Duriš, J. – Hísek, K. (1978): *Z ptačí říše*. Praha: Albatros.

Svensson, L. (2009): *Collins Bird Guide*. 2. vyd. Londýn: Harper Collins Publishers UK.

Svensson, L. (2012): *Ptáci Evropy, severní Afriky a blízkého východu*. 2. vyd. Plzeň: Nakladatelství Ševčík.

Svensson, L. (2016): *ANWB Vogelgids van Europa*. Utrecht: Kosmos Uitgeverij.

Štastný, K. – Drchal, K. (1984): *Naši pěvci*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

Štěpán, J. (1980): K interjekcím označujícím zvuky zvířat. *Slovo a slovesnost* 41 (3), s. 204–207.

Trávníček, F. (1949): *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Melantrich.

Vodrážková, V. (2016): *Rozezvučený slovník*. *Vesmír* 95 (11). Cit. 5. 4. 2024.

<<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2016/cislo-11/rozezvuceny-slovník.html>>.

Vos De, D. (2020): *Wat zingt daar? Vogelzang door het jaar heen*. Utrecht: KNNV Uitgeverij.

### Online zdroje ptačích hlasů:

<<https://www.dierengeluiden.net/lijst-dierengeluiden>>. Cit. 5. 4. 2024.

<<https://dictionary.cambridge.org/topics/senses-and-sounds/animal-non-human-sounds/>>. Cit. 5. 4. 2024.

<<https://neerlandistiek.nl/2023/02/etymologica-gaai/>>. Cit. 5. 4. 2024.

<[https://www.vogelwachtdelft.nl/home/?page\\_id=7539](https://www.vogelwachtdelft.nl/home/?page_id=7539)>. Cit. 5. 4. 2024.

# Recenze a zprávy

## Zvukový archiv *Veslovech.cz*<sup>1</sup>

V roce 2022 se členové dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., zapojili do výzkumného programu Strategie AV21 *Odolná společnost pro 21. století*. Pod vedením Marty Šimečkové byla řešena aktivita s názvem *Odras krize ve vyprávění nejstarší generace*, v roce 2023 na ni bylo navázáno aktivitou *Krizové situace perspektivou nejstarších generací*, řešou již ve spolupráci s Historickým ústavem AV ČR, v. v. i., a o rok později aktivitou *Vzpomínková vyprávění jako zdroj společenské odolnosti*.

Cílem aktivit bylo postihnout, jakým způsobem příslušníci starších generací prožívali krizové situace, jak je řešili a jaké jazykové prostředky a strategie jsou při jejich slovním popisu užívány. V reakci na rusko-ukrajinskou válku, která byla zahájena 24. února 2022 invazí Ruské federace na Ukrajinu a která zvláště na počátku konfliktu rezonovala (nejen) v českém prostředí, bylo téma vymezeno ve smyslu krizí válečných a vůbec tlaku politické moci na osudy jednotlivce. Autobiografické narativy tak byly zúženy na vzpomínky na 1. a 2. světovou válku, události po Vítězném únoru 1948, invazi ruských vojsk do Československa v roce 1968, komunistický režim vůbec nebo aktuální dění na Ukrajině i ve světě.

Autentické zvukové záznamy byly čerpány z Archivu zvukových záznamů nářečních promluv, který je uložen v Brně.<sup>2</sup> Jádro archivu tvoří audiální záznamy pořizené v 60. a 70. letech 20. století během celouzemního sběru jazykového materiálu pro tehdy plánovaný nářeční atlas, nejstarší nahrávky však pocházejí už z 50. let. Archiv byl průběžně doplňován i v pozdějších letech, řada záznamů zaměřených na krizové situace byla pořizena během řešení samotných aktivit, a to zvláště v oblasti jihovýchodní Moravy. Nyní archiv obsahuje kolem 1 800 záznamů a téma výše přiblížených krizí je zachyceno asi na 170 z nich.

---

1 Příspěvek vznikl v rámci aktivity *Krizové situace perspektivou nejstarších generací*, podpořené v roce 2023 výzkumným programem *Strategie AV21 Odolná společnost pro 21. století*.

2 Jedním z výstupů aktivity je i popularizační brožura věnovaná tomuto archivu, která vyšla v edici Věda kolem nás nakladatelství Academia. Viz Šimečková, M. (2024): *Archiv zvukových záznamů nářečních promluv. Minulost, přítomnost, budoucnost*. Praha: Academia. El. verze dostupná zde: [http://www.vedakolemnas.cz/sys/galerie-download/VKN-132\\_\\_pdf](http://www.vedakolemnas.cz/sys/galerie-download/VKN-132__pdf)

K těmto nahrávkám, případně k jejich úsekům odpovídajícím zkoumanému tématu, byly v rámci aktivit pořízeny přepisy, které posloužily k analýze jazyka užívaného mluvčími starších generací, též k shrnutí obsahu jejich sdělení. Některé výsledky těchto analýz byly zveřejněny na projektových stránkách [veslovech.cz](http://veslovech.cz),<sup>3</sup> konkrétně v sekci O archivu. Za účelem jazykové analýzy bylo vybráno několik specifických rysů promluv, např. střídání spisovného a nespisovného (nářečního) kódu, lexikum užívané nejstarší generací, styl promluv (včetně opakovacích a vysvětlovacích sekvencí, problematiky ne/dokonalé paměti seniorů) aj.<sup>4</sup> Další jazykové problémy byly prezentovány formou podcastu; za účasti hostů z řad lingvistů a dalších odborníků byla v jednotlivých dílech probrána různá témata dotýkající se krizových situací, např. z oblasti politické onomastiky to byl dopad rusko-ukrajinské války na českou i zahraniční urbanonymii.<sup>5</sup> U obsahové stránky bylo nutno od sebe oddělit starší a mladší vzpomínkové vrstvy, reflektující rozdílné dějinné události 20. a počátku 21. století, též vzpomínky žen a mužů, a to zvláště u příhod dotýkajících se 2. světové války a událostí následujících bezprostředně po ní. Nutno upozornit, že v případě jazykové i obsahové analýzy jde o výsledky dílčí – vzhledem k omezeným časovým a finančním možnostem si řešitelský tým nekladl nárok na větší detailnost, a už vůbec ne na úplnost.

Hlavním cílem aktivit bylo zpracovávané audiální záznamy zpřístupnit veřejnosti. Vznikl tak menší zvukový archiv, který je dostupný na zmíněném webu [veslovech.cz](http://veslovech.cz). K dnešnímu dni je v něm obsaženo 90 kratších záznamů ze 33 obcí České republiky, postupně jsou doplňovány další. Jde o kratší reprezentativní úseky tematicky odpovídající sledovanému záměru; před zveřejněním tak bylo nutné vytipovat dané pasáže, sestříhat je a pořídit k nim přepis spolu s vysvětlivkami méně známých jazykových jevů a reálií. Zápisy byly pořízeny dialektologickou transkripcí, umožňující čtenářům (a posluchačům) sledovat nářeční specifika, jako jsou asimilace, rozdíly v měkkosti retnic nebo vůbec hlásky nevyskytující se ve spisovném jazyce (např. široké vokály *e*, *o*; obalované *l* označované tradičně znakem *u*).

Zveřejněné nahrávky pocházejí z různých období, na jejich pozadí tak lze sledovat různou míru zachovalosti dialektů, též častější příklon k méně nářečnímu vyjadřování v mladších záznamech – v těchto případech jde spíše

3 Šimečková, M. a kol. (2022–): *Ve slovech...* <<https://veslovech.cz/>>.

4 Výběr jazykových jevů byl v mnohém inspirován knihou *Čeština v dialogu generací*, na kterou odkazujeme případně zájemce o hlubší poznání specifik mluvy starších generací. Viz Hoffmannová, J. – Müllerová, O. (eds.) (2007): *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia.

5 Hostem tohoto dílu byla onomastička Žaneta Dvořáková.

o záznamy regionálně zbarveného jazyka nežli tradičního dialektu. Ve vyprávění mužů vzpomínajících na válečné útrapy a vojenskou službu mnohdy vystupují slova z vojenského slangu, často ještě rakousko-uherské éry, např. *atest, befěl, dekunk, ibunk, mašinkvér, obšit, štábsarc*. Tyto výrazy, většinou německého původu, se staly podkladem pro menší slovník, jenž je rovněž součástí webových stránek. Tato lexikografická část je propojena se *Slovníkem nářečí českého jazyka*,<sup>6</sup> uživatel si tak může u vybraných hesel ověřit, jakých dalších významů slova nabývají v nářečích, zda vstupují do nářeční frazeologie a kde všude byly tyto výrazy zachyceny.

Vyprávění jsou zajímavá nejen svou formou, ale i obsahem – zájemci si mohou poslechnout, jak fungovalo soužití českého a německého obyvatelstva v minulosti, jakých skutků se dopouštěli příslušníci Rudé armády při osvobozování v roce 1945 nebo k jakým tragickým událostem došlo v Prostějově roku 1968. Vedle závažných témat lze v archivu nalézt i humorné historky z vojny, třeba o náměsíčním vojákově nebo o tom, jak se z prostého vojína stal přes noc vysoce postavený důstojník. Zaznívají také svědectví o hrdinských činech prostých lidí, nejednou do vzpomínek proniká i snaha o objektivní vidění prožitého, nabourávající stereotypní vidění světa. Přestože převažuje dělení hlavních aktérů vyprávění na dvě vyhraněné kategorie (uplatňuje se koncept „my“ a „ti druzí“ ve smyslu „ti špatní“), nejednou si vyprávěči uvědomují, že i mezi lidmi německé, ruské či jiné národnosti byli jedinci vyvracející zažitá negativní hodnocení (srov. výňatek z nahrávky pořízené ve Strážovicích na Hodonínsku: *to bili slušní, skutečně, ti Rusi, že snát to museli bit nejáci, nakí druzí tam negde na tech vrchách, ale títo bili opravdu dobří*).

Na pozadí velkých dějin vystupují dějiny malé, každodenní, nazývané někdy též jako „dějiny zdola“, propojené s osudy jednotlivých rodin. Například příchod ruských vojáků v roce 1968 je doplněn vyprávěním o pozdním příjezdu otce z práce, vyvolávajícím v jeho příbuzných strach, jindy je to příběh o sousedech, kteří se v této nelehké době uchýlili k emigraci. Každý mluvčí vzpomínající na těžká období svého života během rozhovoru tyto krizové situace znovu prožívá, přičemž je většinou uzavírá přáním, aby se již nic z toho neopakovalo. Příkladem je závěrečná část záznamu z Prostějova: *no, bilo to strašni ve válku, no, co se dá dělat. Už je to přič, tak to jenom zustávají ti spominki. A čovek aňi na to nechce spomínat. Dibi se to mňelo ještě opakovat, tag bi aňi nechtel rači žit, protože to je strašni*.

<sup>6</sup> *Slovník nářečí českého jazyka* (2016–). <<http://sncj.ujc.cas.cz>>. Zatím byla zveřejněna hesla s násl. A- až D-, další jsou postupně doplňována, a to i mimo abecední pořadí.



Zveřejněný audiální materiál, původně určený výhradně k výzkumu nářečí a uzavřený v brněnském archivu, může posloužit nejen odborníkům z oboru dialektologie, ale také se může stát třeba doplňkovým pramenem pro historiky, zvláště zabývající se dějinami všedního dne (tzv. mikrohistorií, dějinami každodennosti). Jazykově i obsahově jsou nahrávky zajímavé i pro laickou veřejnost. Ve vzpomínkových autobiografických vyprávěních totiž ožívá dřívější svět, nahlížený z perspektivy příslušníků starších generací, též morální hodnoty a názory, dnešní společnosti již možná vzdálené.

Na podkladu těchto vyprávění si lze utvořit nejen plastičtější představu o tom, nakolik dějinné okamžiky zasáhly do života jednotlivců v minulosti, ale je z nich možné čerpat i poučení, jak těmto situacím předcházet a jak jim čelit. Ostatně takový mezigenerační dialog je optimální cestou ke sdílení zkušeností s krizovými situacemi a je i žádoucím zdrojem společenské odolnosti. Starší generace mohou nabídnout východiska pro aktuální problémy, jako je např. soběstačnost jednotlivců v období ekonomické krize, nedostatek potravin v domácnostech nebo strach z celosvětového válečného konfliktu. Dialog lze nejlépe zahájit přímo – rozmlouvou se seniory, pro které je společná rozprava vítaným způsobem aktivizace. Nebo nepřímou – třeba prostřednictvím vzpomínek zachycených v (audio)vizuální formě nebo ve sbírkách ego-dokumentů, jež jsou v řadě případů volně dostupné online, mj. na webu veslovech.cz, též na platformách různých paměťových institucí (např. *Databáze dějin všedního dne, Paměť národa*).

*Marta Šimečková*  
*dialektologické oddělení*  
*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.*  
*simeckova@ujc.cas.cz*

# Kolektiv autorů: *Sociolekty v různých sférách komunikace*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2023, 320 s.

Nově publikovaná kolektivní monografie navazuje na tradici výzkumu slangu a argotu na Západočeské univerzitě v Plzni a na tradičně organizované konferenci o sociolektech, z nichž poslední se konala v listopadu 2022. Na publikaci se podílelo celkem 25 autorů působících na univerzitních i akademických pracovištích v České republice, na Slovensku a v Polsku. Mezinárodní zastoupení autorů se projevuje vedle rozrůzněnosti pohledů na danou problematiku také rozdílností přístupů k sociolektům z hlediska jejich příslušnosti k jazykovým útvarům, užívané terminologie, vymezování sociolektů vůči pojmu registr (ve slovenské lingvistice) apod. Pokud se v některých statích objevují pojetí odlišná od tradičního přístupu české lingvistiky k sociolektu, profesní mluvě, slangu, argotu apod. ve smyslu nestrukturních útvarů charakterizovaných vlastním lexikem a frazeologií, jsou dostatečně osvětlena poznámkovým aparátem. Rozmanitost nacházíme i ve způsobech uchopení sociolektické tematiky, některé kapitoly monografie jsou zaměřeny na sémantickou stránku sociolektismů, jiné spíše na jejich jazykovou strukturu a způsob utvoření. Tato zdánlivá nesourodost jen o to významněji akcentuje mnohovrstevnatost problematiky a různorodost sociálních skupin, jež zkoumané jazykové prostředky užívají.

Publikaci tvoří 21 odborných statí rozdělených do pěti tematicky propojených oddílů, zaměřených jak na systémový přístup k sociolektům, tak na konkrétní výrazy užívané ve vybraných oblastech. První tematický oddíl nazvaný *Úvahy nad sociolekty* tvoří čtyři kapitoly prezentující mimo jiné základní pojmy týkající se stratifikace národního jazyka a vztahů mezi standardními a substandardními jazykovými prostředky. **Milan Hrdlička** se zamýšlí nad pojetím českého národního jazyka, a to včetně variet vznikajících při realizaci češtiny v zahraničí nebo v projevech jinojazyčných mluvčích. Text také poskytuje široký a zasvěcený pohled na vztah národ – jazyk v historické a mezinárodní perspektivě. **Marie Čechová** se zabývá chápáním standardu zastoupeného výrazivem spisovným, jehož součástí je normovaná terminologie, a substandardu, kam řadí profesionalismy. Naznačuje však potenciál jejich terminologizace a ukazuje stírání hranic mezi sociolekty, které propojuje zejména jejich integrační funkce, a možnost pronikání jednotlivých výrazů do obecné češtiny,

případně i do hovorové vrstvy spisovné. **Pavol Odaloš** se věnuje tzv. tranzitnímu pohledu na sociolekt, tedy mechanismu přechodu původně nespisovných lexikálních prostředků mezi prvky spisovné na základě jejich strukturních a komunikačních charakteristik. Materiál, na němž tranzitní teorii dokumentuje, představuje rozsáhlá analýza univerbizátů s velkým množstvím příkladů. Specifickému typu argotických prostředků v intrapersonální komunikaci se věnuje **Miloslav Vondráček**, který čerpá jazykový materiál z knižního zpracování osobního deníku a dalších soukromých materiálů jediné (vysoce postavené) osoby.

Druhý tematický oddíl *Profesní a slangové výrazivo v komunikaci* poskytuje pohled na vybrané vzájemně výrazně odlišné komunikační oblasti a jazykové prostředky v nich užívané. **Mieczysław Balowski** se zabývá profesní mluvou programátorů a rozlišuje jazykové kódy, které užívají programátoři mezi sebou, při komunikaci s počítači a s jejich uživateli, a to jak verbální, tak symbolické (grafické). Vedle tradičních pojmů zavádí také termíny profesiolekt (profesní mluva) a technolekt, užívaný v komunikaci programátora s počítačem. Na vývoj oblasti informačních technologií je zaměřena i stať **Růženy Pískové**, porovnávající výchozí parametry výzkumu probíhajícího před 20 lety a v současnosti a popisující, k jakým změnám došlo v komunikaci v tomto oboru, u něhož mnohdy není snadné vymezit typ užívaného jazykového kódu. Text se zaměřuje i na oblast výuky, zmíněny jsou mj. digitální kompetence v rámci RVP ZV. S profesí typickou pro plzeňský region se pojí kapitola **Martiny Spěváčkové** a **Jany Vaňkové**, které se zaměřují na profesní mluvu užívanou v prostředí zejména malých pivovarů. Autorky kromě jiného naznačují např. podíl spisovných a nespisovných výrazů a zřetelný ústup germanismů, ale také bohatší synonymií profesních výrazů užívaných zaměstnanci dříve založených a větších pivovarů. Na profesní mluvu zaměstnanců v potravinových řetězcích se zaměřuje příspěvek **Markéty Maturové** a **Šárky Jindrové**. Autorky popisují profesní mluvu zaměstnanců řetězců COOP, Lidl, Kaufland a Tesco, týkající se entit pro toto prostředí typických, např. názvy obchodních úseků, skladů, zboží, pojmenování zaměstnanců, zákazníků atd. Sledují motivaci vzniku zde užívaných sociolektismů a kreativitu uplatněnou při jejich tvoření za účelem výstižnosti, úspornosti a zároveň vtipnosti; vedle toho se zaměřují také na časté cizojazyčné přejímky a míru jejich počestění. **Jaromír Krško** se věnuje sociolektu horolezců s uplatněním přístupu charakteristického pro slovenskou lingvistiku, tj. chápání sociolektu jako součásti tzv. komunikačního registru. Specifické rysy popisuje na jednotlivých jazykových rovinách

a rozlišuje profesionalismy, pro něž je typická ekonomie vyjadřování, a slangismy vyznačující se zejména expresivitou. Onomasticky je laděna kapitola **Žanety Dvořákové**, zabývající se odrazem profesionalismů z oblasti textilní výroby v českých příjmeních, kdy se jedná o propria odvozená z označení profese, nástrojů, výrobků nebo sloves vztahujících se k dané činnosti, jež dokládají podobu sociolektu v době svého vzniku.

Třetí oddíl nazvaný *Sociolekty a mladá generace* zahrnuje způsoby uchopení sociolektických témat ve výuce, charakteristické rysy mluvy mladých lidí, ale také děti a jejich matek o nich. **Helena Chýlová** dokumentuje znalosti studentů středních škol v oblasti stratifikace národního jazyka a vyjádření učitelů k zařazování sociolingvistických témat ve vlastní výuce. Upozorňuje na určitou rigidnost přístupů ze strany vyučujících a přináší náměty, jak lze témata sociolektů uplatnit především ve výuce stylistiky, mj. s odkazem na aspekty expresivity, kreativity a hry s jazykem. Stať **Jiřího Zemana** věnuje pozornost také dalším jazykovým prostředkům, jež se v komunikaci skupin užívajících sociolekt vyskytují v rovině zvukové nebo syntaktické, a soustřeďuje se na kontaktní prostředek „ty vole“, užívaný mimo jiné k signalizaci konce výpovědi. Nad místem profesního výraziva ve výuce zahraničních studentů českých vysokých škol se ve své kapitole zamýšlejí **Jiří Hasil** a **Diana Palašáková**. Důležitost znalosti profesní mluvy v oboru studia vedle spisovného jazyka dokumentují na příkladu zahraničních studentů lékařských fakult. **Zuzana Popovičová Sedláčková** se ve své stati zamýšlí nad fungováním nejfrekventovanějších sociolektismů v reálné i virtuální komunikaci matek malých dětí a těhotných žen a využívá k tomu řadu různorodých příkladů.

Čtvrtý tematický blok je zaměřen na *Sociolekty v umělecké literatuře a v publicistice*. **Jana Hoffmannová** analyzuje vyjadřování mladých lidí ztvárněné ve třech prózách českých autorů (Hany D. Lehečkové, Ivy Hadj Moussy a Radima Bártů) a vedle některých specifických složek výstavby textů se zaměřuje na charakteristické lexikální prostředky (včetně vulgarismů) a jejich užívání ve vymezených sémanticko-tematických okruzích. Sociolektismy v tvorbě spisovatele Jaroslava Rudiše popisuje **Andrej Artemov**, sleduje jejich fungování v mluvě mládeže, železničářů a hospodských štamgastů. **Soňa Schneiderová** se zabývá lexikem publicistických textů a na příkladu výrazů „komfortní zóna“, „toxický“ a „predikovat“ představuje jejich determinologizaci a posun významu při užívání v běžné komunikaci a v médiích.

Pátý oddíl *Slovotvorné postupy a utváření lexika v různých sociolektech* obsahuje příspěvky zabývající se tvořením rozličných druhů sociolektických pojmenování. **Ladislav Janovec** sleduje slovotvorné postupy uplatňované zejména při tvorbě pojmenování osob v několika českých slanzích, mimo jiné z hlediska vlivu produktivity slovotvorných prostředků. Výběrovou analýzu tvorby sociolektismů pohledem kvantitativních metod představují **Lucie Radková** a **Michal Místecký**, kteří sémanticky analyzovali deriváty a výrazy vzniklé smíšeným kompozičně-derivačním a abreviačně-derivačním způsobem a ve svých závěrech potvrzují závislost derivace na typu sociolektu. **Patrik Mitter** se zaměřuje na redukované formy toponym a dalších druhů výrazů, zejména derivované a kompozitní univerbizáty a odvozené, mechanicky zkrácené a iniciálové abreviační formy z hlediska jejich slovotvorné struktury a hodnocení po stránce spisovnosti a stylových charakteristik. V poslední stati se **Jitka Málková** zaměřuje na motivaci tvorby sociolektismů v kočičích útulcích. Věnuje pozornost jejich mnohdy výrazné emocionální motivaci a popisuje jednotlivé skupiny výrazů po stránce sémantické, onomaziologické i slovnědruhové.

Některé kapitoly se z hlediska koncepce a dílčích témat částečně překrývají, např. pokud jde o zaměření na obtížně definovatelný a vymezitelný sociolekt / slang mládeže, dále na oblast jazykového vzdělávání, výuku a ověřování znalostí českého jazyka a jazykové kompetence u cizinců, resp. zahraničních studentů apod. Z hlediska jazykového charakteru a tvorby sociolektismů sloužících k pojmenování rozličných entit v různých oborech se autoři zabývají zejména postupy transformačními, univerbizací, derivací a různými typy abreviace, stejně jako postupy transpozičními. Velká pozornost je věnována motivaci sociolektismů, jíž se mnohdy v různé míře prolíná expresivita, kreativita a jazyková hra.

Souvislost s dalšími oblastmi jazykovědy dokládá i několik kapitol pojatých onomasticky nebo zaměřených na strukturní jazykové prostředky, např. prvky obecné češtiny.

K analyzovanému jazykovému materiálu přistoupili různí autoři odlišně, některé stati přinášejí doklady o desítkách rozličně motivovaných a tvořených sociolektismů a jiné se zaměřují na několik vybraných lexikálních jednotek. Je ovšem zcela zřejmé, že všechny části publikace usilují o zachycení současného stavu sociolektů v jejich vzájemných vztazích i ve vztahu k lexiku spisovnému, ať jsou pojaty z hlediska komunikace či systému jazyka. Všechny se také více

či méně shodují v tom, že se sociolekty navzájem prolínají, hranice mezi nimi jsou nezřetelné, volně prostupné a mnohdy i obtížně vymezitelné a pronikání do hovorové vrstvy češtiny spisovné je u některých sociolektismů dříve či později reálné.

Publikace díky ucelenosti pohledu na sociolekty představuje velmi užitečný vhled do dané problematiky vhodný nejen pro studenty bohemistiky a příbuzných oborů, ale i pro všechny čtenáře, kteří se zajímají o jazyk ve všech jeho podobách.

*Diana Svobodová*

*Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou*

*Pedagogická fakulta Ostravské univerzity*

*diana.svobodova@osu.cz*

# Didaktická gramatika jako jedna z možných Milan Hrdlička: *Kapitoly z didaktické gramatiky.*

Praha: Karolinum 2023. 104 s.

Myšlenku o pedagogické lingvistice, takto zobecněně, najdeme už u K. Svobody v jeho *Didaktice českého jazyka a slohu* (1977), předtím v jeho článku v časopise *Český jazyk a literatura* (1964/65, s. 434). Podle Svobody pojednává o jazykové problematice se zřetelem pedagogickým s cílem aplikovat ji ve vyučování. Později se u M. Hrdličky setkáváme s užším pojmem, s didaktickou gramatikou. O pedagogické mluvnici pak uvažují spoluautorky S. Štěpánika v knize *Vztah jazyka a komunikace v česko-slovensko-polské didaktické reflexi* (2019).

My si povšimneme knihy Milana Hrdličky **Kapitoly z didaktické gramatiky** (s podtitulem *se zřetelem k češtině jako cizímu jazyku*).

Hrdličkova monografie si klade za cíl přiblížit podstatné znaky didaktické gramatiky, a to především z pohledu výuky češtiny, resp. zejména mluvnické roviny českého jazyka, pro její nerodilé mluvčí. Předložená práce představuje kompaktní a přehledně strukturovaný souhrn autorových předchozích odborných prací a výzkumů. Přináší řadu užitečných poznatků a dlouholetých lingvodidaktických zkušeností z tuzemských i zahraničních vysokoškolských pracovišť i praktických doporučení pro vyučující naší mateřštiny jako cizího jazyka. Gramatika je podle Milana Hrdličky **popsatelný a sdělitelný systém strukturních a řečových pravidel**, současně pak **naučitelný systém, který je účelným prostředkem k ovládnutí jazyka**, nikoli jen prostou výukou jazykového systému. Dílo tak má teoretický i praktický dosah.

Publikace mimo úvod (I. část) obsahuje tři propojené části. V II. části **Gramatika a její druhy, bázové rysy mluvnické roviny češtiny** autor vymezuje pojetí mluvnice přirozeného jazyka. Hned na jejím počátku se zamýšlí nad tím, který z představovaných gramatických popisů je z hlediska lingvodidaktického nejvhodnější, proto postupně charakterizuje vybrané druhy gramatiky: gramatika synchronní × diachronní, jednojazyčná × srovnávací, deskriptivní, tj. korpusová × preskriptivní (normativní), lingvistická, tj. vědecká × didaktická, sémaziologická (postupuje od formy k významu) × onomaziologická

(postupuje od významu či od funkce k formě). Posledně uvedený postup je náročnější, méně snadno uchopitelný, a proto bývá řidší, i když z hlediska tvorby textu/komunikátu je žádoucí. Podotkněme, že různé typy gramatik se mohou prolínat a doplňovat se.

Všimněme si vztahu mezi gramatikou synchronní a diachronní. Autor např. správně uvažuje, že současné anomálie vlastně anomáliemi nejsou, neboť při znalosti historického vývoje se potvrzuje jejich systémový charakter. To platí např. o mnohých variantách morfologických. Ukážeme to na našem příkladu variant v genitivu slova *popel*, *popela*, *popelu*, *popele*: původní o-kmenové tvary slova *popel*, *popela*... (starý vzor *chlap*, *chlapa*) vlivem produktivních neživotných maskulin ustupují a slovo se přiklání k „tvrdému“ produktivnímu typu *hrad* > *popelu* nebo k druhému produktivnímu vzoru, „měkkému“ *stroj* > *popele*, podobně jako mezi nimi kolísají další jména zakončená na *-l* (srov. *kužel*, *plevel*, *kotel*, *uhel*...).

Klad při uplatňování gramatiky srovnávací vidí autor v tom, že na počátku studia shodné rysy jazyka cizího a mateřského se vlivem pozitivního transferu osvojují snadněji, kdežto při rysech odlišných dochází k transferu negativnímu, tedy k interferenci (tu nepojmenovává), zdrojem nedostatků je pak mateřština studujícího. Přínos korpusové lingvistiky spočívá v preferenci nejčastěji užívaných forem, autor mluví o kolokacích, ale nejde jen o ně.

Není jasné, proč za uvedený výčet druhů gramatik autor připojuje „Další druhy“, když uvádí jen **gramatiku lexikální** a pak v krátkém pasu probírá několik lexikálních zajímavostí, např. užívání slova *rok* v porovnání se slovem *léto* v plurálu v témž významu. Odporoval, že mají rozdílnou distribuci: *čtyři roky*, ale *pět let* (čtyři tvoří hranici): *rok* má charakter bodový, *léta* nečleněné kontinuitnosti (*žila tu do r. 2015 × šedesátá léta*).

Dále se autor zaměřuje na specifickou gramatiku, a sice na tzv. **gramatiku didaktickou**. Podle něho se vyznačuje účelným zjednodušováním a částečnou redukcí s pragmatickým zaměřením. Za součást této gramatiky pokládá **gramatiku signální**. Vedle vizuálních prostředků (neuvádí akustické a jiné) v ní podstatnou roli hrají tzv. signální slova, jež předurčují určité gramatické formy; ukazuje to na vybraných výrazech. Tak slovo *včera* signalizuje, že následuje préteritum (*včera se opaloval*), *jakmile* signalizuje, že přijde perfektum (*jakmile se objeví*), u adverbia *pořád* očekáváme imperfektivum (*pořád pracuje*). Užití v kontextu neuvádí, příklady doplnila MČ (obdobně jinde uváděné



příklady). Rozebírá i užívání starší zkušenosti s metaforou sloves dokonavých jako s obrazem a nedokonavých s filmováním; metaforu považuje za užitečnou v počáteční výuce.

V souvislosti s výukou češtiny jako cizího jazyka pojednává rovněž o podstatných rysech češtiny. Tak se čtenář mimo jiné dovídá, že je spíše jazykem syntetickým, vyjadřujícím význam lexikální i význam gramatický jedním slovem; očekávali bychom plurál: *mluvnické významy*, viz *malíři* = 1. pl. m. r. živ.

Pod vlivem svých celoživotních zkušeností s výukou češtiny jako cizího jazyka přesvědčivě vykládá, že souvýskyt různých alternativ (variant) studujícím situaci komplikuje, říká, že paradoxně. Ano i ne. Varianty sice studium činí náročným, ale pomáhají uživateli odlišit komunikaci podle její situace, podle záměru stylového, emocionálního..., a to je ve vyšším stadiu studia žádoucí.

S autorem se ztotožňujeme v názoru na analogii. Je to postup umožňující snadnější osvojení i učení se jazyku. Na základě analogie fungují vzory jmen i sloves, jejich paradigmata. Avšak analogie může také zavádět, je-li použita hyperkorektně, při procesu nadměrné generalizace vede žáky sice k tvarům pravidelným, ale z hlediska normy a kodifikace defektním (s. 26: *před dvěma lety, pro Tolstoj*).

Závěr této části náleží „nejobtížnějším kapitolám“ českého jazyka. K nim řadí předložky a slovesný vid. Ten bývá běžně tak kvalifikován i jinými didaktiky, kdežto předložky bývají v tomto smyslu přehlíženy, ale jak ukazuje Hrdlička, neprávem. Podle vztahů mezi kategoriemi mateřštiny a osvojovaného cizího jazyka představuje vlastní pětistupňovou mezijazykovou hierarchii obtížnosti mluvnických kategorií a jevů (podotkněme, že i kategorie lze přičíst k jevům, takže je zbytečné je připomínat), a to od nejobtížnějších k nejsnadnějším. Očekávali bychom spíše opačné pořadí.

Významnou složku výkladu o pětistupňové mezijazykové hierarchii tvoří tzv. neparalelní mluvnické kategorie, což je důležité v prezentaci české mluvnice ve vyučování cizinců; podle ní se odvíjí tempo akvizice češtiny. Podstatu autor vidí ve vzájemné shodě, paralelnosti a neparalelnosti, v přítomnosti či absenci určitých kategorií. Nakonec potvrzuje námi dávno zjištěný fakt, že nejsnadněji počátek studia zvládnou Slované (až do úrovně A2). Těm stačí podle Hrdličkových zkušeností k dosažení úrovně B1 18 měsíců, Neslované potřebují (rozumí tím ostatní Evropany?) 22, Asiaté 24 měsíce...

Ve III. části **Didaktická gramatika a akvizice jazyka** se M. Hrdlička zastavuje u problematiky učení se jazykovému kódu a u jeho osvojování jako spontánního, neřízeného procesu na rozdíl od učení se jazyku. Odlišuje tak proces **osvojování** od cílevědomého řízeného procesu **učení**. Je vhodné ovšem podotknout, že oba procesy jsou komplementární, v ideálním případě se doplňují. Ve výuce (M. Hrdlička mluví o učení se) cizímu jazyku se předpokládá simplifikace, spočívající ve výběru a uspořádání mluvnické látky, ovšem nesmí to být na úkor věcné správnosti. S tím se lze ztotožnit. A právě v nesprávné simplifikaci často spočívá mnohdy jádro nesprávného pojetí výkladu a procvičování učiva. O tom ostatně píšeme mnoho let opakovaně.

Zajímavou informací je Hrdličkova odpozorovaná zkušenost, že nerodilí mluvčí prokazují lepší intuici v orientaci ve struktuře výpovědi než mluvčí rodilí. Příčiny hledá a nachází mj. ve formalistní školní přípravě, v nevědomém nabývání znalostí, nepřemýšlení nad znalostmi. Nevím, zda to platí obecně, ale cizinec se dívá na češtinu i jednotlivé české jazykové jevy prizmatem svého rodného jazyka a jazykového povědomí a dosavadního vzdělávání v cizím jazyce.

Autor věnuje pozornost mnoha dalším podstatným otázkám, zvláště postavení mluvnické ve vybraných metodách výuky jazyka a kriticky je posuzuje. Zdůrazňuje metodu komunikační, v úvahu bere nejrůznější rysy a faktory komunikace, přitom ani v ní nesnižuje roli gramatiky, jak to vidíme u některých didaktiků. M. Hrdlička vyjadřuje jasně svůj názor na postavení výuky gramatiky v komunikační metodě výuky: chápe prezentovaný mluvnický systém jako nedílnou součást i této metody. Můžeme z toho usoudit, že ovládnutí mluvnického systému pokládá za podmínku její úspěšné komunikace.

Třetí část knihy uzavírá úvaha nad výhledy do budoucna. O současném období se mluví jako o epoše bez metod (post-method era). Autor současný stav nepovažuje za bezproblémový ani za završený, budoucnost nespatřuje ani v eklektismu, ale v otevřené, moderně koncipované komunikační metodě (s. 43). Víme však, jak má/bude vypadat?

Probírá validitu mluvnické poučky, přitom podtrhuje: nesmí být zavádějící nebo defektní; v obdobném duchu o ní psali před ním mnozí, zvláště K. Svoboda (1977, kap. Jazyková poučka) i my s V. Styblíkem (1989, kap. Poučky, algoritmy a pravidla), na ně M. Hrdlička navazuje. Vykládá zásady výběru, uspořádání mluvnického učiva a postupu výuky, posuzuje přednosti a nedostatky vertikální a horizontální prezentace deklinace.

Zdůvodňuje pořadí mluvnických kategorií, z pragmatického hlediska oprávněně předřazuje (na rozdíl od jiných) při probírání učiva budoucí čas minulému, protože mluvčí se potřebuje vyjadřovat spíše o své budoucnosti než o minulosti. Právem kritizuje pořadí pádů, navazuje na návrh optimálního řazení pádů, jak ho představuje M. Čechová (v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk*, 2011), končíci po dativu lokálem a vokativem, Hrdlička na konec řadí dativ a vokativ. Jako každý didaktik i M. Hrdlička probírá určování pádů: snadněji studující poznávají pády v plurálu, protože pády jsou v něm tvarově více odlišeny.

Jako zkušený učitel s celoživotní praxí ví, jak je při výuce důležitá otázka, dodejme vůbec v komunikaci, a to nejen školní, proto otázky se má učit klást i žák (tomu jsme se věnovali ve svém starším výzkumu...). Výhrady má i k užívání pádových otázek, uvažuje o jejich náhradě.

Můžeme říci, že se v této části soustředí na disproporce ve vyučování mezi formální a sémantickou „dimenzí“, mezi formální a funkční morfologií a syntaxí (výuce vytýká malou pozornost větným vzorcům, slovosledu, konkurenčním formám vyjadřování, ...).

Ve IV. části **Vybrané lingvodidaktické kapitoly z morfosyntaxe současné češtiny** se autor zabývá – podle vlastního názoru – těmi okruhy učiva, které náležejí k obtížným, k těm, které činívají cizincům nemalé potíže (o nich píše už i výše). Tady např. komentuje konkurenci nominativu a instrumentálu (*je student* × *je studentem*), posesivních adjektiv (netvoří se automaticky od všech substantiv) a posesivního genitivu, zájmena *svůj* a osobních přivlastňovacích zájmen, druhů českého pasiva. Podrobně rozebírá distribuci číslovek, lingvodidaktickou prezentaci slovesného vidu a českých předložek. Nezapomíná ani na slovosled, postihuje ho pomocí čtyř principů, tkvících v postavení výchozího jádra výpovědi a v pozici přízvučných a nepřízvučných slov. Z vlastní zkušenosti učitelské i výzkumné víme, že právě podle příznakového postavení těchto slov se pozná cizinec.

V krátkém závěru se autor vrací k myšlence o **pragmatickém zaměření lingvodidaktického popisu**: gramatika není samoučelným cílem, nýbrž slouží k nabývání znalosti „příslušného kódu“, to nejen umožňuje, ale i usnadňuje, urychluje a upevňuje. Zároveň obohacuje naše poznání tím, že nahlíží na jazyk, resp. na gramatiku netradičně.

Jaká je **celková koncepce** knihy? Směřuje od obecného (odlišuje se gramatika

lingvistická a didaktická) ke konkrétnímu, tj. k praktickému zaměření výuky a využitelnosti ve vyučovací praxi, vycházející z náležité odborné báze. Text je vcelku přehledně členěn, jeho jednotlivé části na sebe logicky navazují.

Čtenář najde i bohatý, reprezentativní soupis odborné literatury, o níž se autor opírá. Nenajde však jmenný, ale ani věcný rejstřík, což je podstatnější. Nepochybně proto, že na začátku knihy umístil velice podrobný obsah, takže podle něho se čtenář může orientovat i v pojmosloví.

Co dodáme na závěr? Milan Hrdlička v představované knize navazuje na své předchozí publikace a zhuštěnou přehlednou formou předkládá učitelům češtiny jako cizího a druhého jazyka i jejich studentům užitečného průvodce po problémech výuky češtiny. Hned v úvodu však překvapí čtenáře autorovo vyznání, že kniha je jeho „poslední rozsáhlejší prací“ (s. 8), na níž pracoval celý život. Ale to by autor příliš brzo házel flintu do žita (narozen r. 1960). Věříme, že má před sebou ještě mnoho let života, která jistě zasvětit své celoživotní lásce, češtině.

## Literatura

Čechová, M. a kol. (1995, 2000, 2011): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN.

Čechová, M. – Styblík, V. (1989): *Didaktika češtiny*. Praha: SPN.

Svoboda, K. (1977): *Didaktika českého jazyka a slohu*. Praha: SPN.

Štěpáník, S. a kol. (2019): *Vztah jazyka a komunikace v česko-slovensko-polské didaktické reflexi*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

*Marie Čechová*

*Praha*

*m-cechova@seznam.cz*

# Zpráva z konference *SLOVKO 2023*, *Natural Language Processing* *and Corpus Linguistics*

Ve dnech 18.–20. října 2023 se v Bratislavě konal 12. ročník mezinárodní konference *SLOVKO*, věnované počítačovému zpracování přirozeného jazyka a korpusové lingvistice. Konferenci *SLOVKO* pořádá ve dvouletých intervalech Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Tradičně se jí účastní převážně kolegové ze střeoevropského regionu, ze slovanských zemí zejména ze Slovenska, České republiky a Polska. Převládajícím jazykem příspěvků bývá angličtina. Co do formátu i odborného zaměření tento dosud poslední ročník navazoval na předchozí pravidelná setkání.<sup>1</sup> Plenární přednášky přednesli Łukasz Grabowski (Polsko; *From Solitary Corpus Analysis to Collective Insight: A Glimpse into Translation and Lexicography*) a Daniel Klivanec (Lucembursko; *eTranslation as a EU Flagship Use Case of Natural Language Processing*). Celkem na konferenci zaznělo téměř čtyřicet příspěvků; jejich anglicky psané verze vyšly ve speciálním čísle časopisu *Jazykovedný časopis* (ročník 74, číslo 1, rok 2023), kde jsou rozděleny do čtyř hlavních tematických bloků, 1. korpusem ověřovaný a korpusem řízený výzkum, 2. osvojování jazyka, tvorba a využívání jazykových zdrojů, 3. budování korpusů, 4. počítačové zpracování přirozeného jazyka a digitální humanitní vědy. Plné texty příspěvků jsou dostupné v archivu časopisu, viz <https://www.juls.savba.sk/ediela/jc/#jc2023>. Další ročník konference je předběžně naplánován na podzim roku 2025.

Veronika Kolářová

Ústav formální a aplikované lingvistiky

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy

[kolarova@ufal.mff.cuni.cz](mailto:kolarova@ufal.mff.cuni.cz)

---

<sup>1</sup> K nim blíže viz např. Schillová, A. (2022): O konferenci *SLOVKO 2021*. *Korpus – gramatika – axiologie* 25, s. 15–18; Šimková, M. – Levická, J. (2009): *Slovko (2001–2009)*. Pět ročníkův mezinárodního podujatia. In: J. Levická – R. Garabík (eds.), *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research. Fifth International Conference, Smolenice, Slovakia, 25–27 November 2009. Proceedings*. Brno: Tribun, s. 15–18.

# Zpráva z mezioborového kolokvia *Historický text a jeho interpretace* v Kozojedech (18.–20. října 2023)

Mezioborové kolokvium *Historický text a jeho interpretace* pořádalo oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., ve dnech 18.–20. října 2023, a to v hotelu Na Závisti v Kozojedech. Tato akce navázala na původně interní diachronní lingvistické workshopy se zvanými externími odborníky, první z nich oddělení vývoje jazyka uspořádalo roku 2014. Postupně se z pracovního setkání stalo mezioborové kolokvium, které si udrželo neformální pracovní a diskusní charakter. Zprávu o setkání z roku 2021, kterou napsala Martina Jamborová, vydaly *Jazykovědné aktuality* v ročníku LIX (2022), čísla 1 a 2.<sup>1</sup>

V aktuálním ročníku v Kozojedech vystoupili bohemisté, slavisté, historici a specialisté z dalších příbuzných oborů, a to jak přímo z Ústavu pro jazyk český AV ČR (ÚJČ AV ČR), tak z Ústavu pro českou literaturu AV ČR (ÚČL AV ČR), Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (PeDF UK), Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (FF MU), Filozofické fakulty Palackého v Olomouci (FF UPOL), Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (FF JU), Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (PEDF UK), Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni (FPE ZČU) či Centra medievalistických studií (CMS FLU CAS, společné pracoviště Filosofického ústavu AV ČR a Univerzity Karlovy). Ze zahraničí se kolokvia zúčastnili hosté ze Széchényiho národní knihovny v Budapešti (OSZK) a Ústavu polského jazyka Polské akademie věd (IJP PAN, Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk). Na kolokviu bylo představeno celkem 30 příspěvků a proběhl jeden workshop.

Program byl zahájen ve středu 18. října, a to sekcí zaměřující se především na náboženské texty. Zde nejdříve vystoupily se svými příspěvky **Hana Kreisingerová** a **Kateřina Voleková** (ÚJČ AV ČR), které na základě zkoumání Husových překladů žalmů dokumentovaly jejich relativní nezávislost. **Olga Navrátilová** (ÚJČ AV ČR) prezentovala svou analýzu slovosledu v textech Jana Husa. **Anna Michalcová** (FF UK, ÚJČ AV ČR) se soustředila na překlad žalmů v třetí redakci staročeského biblického překladu. **Ágnes Korondi** (OSZK) představila

---

1 Jamborová, M. (2022): Mezioborové kolokvium *Historický text a jeho interpretace* v Kostelci nad Černými lesy 20.–22. října 2021. *Jazykovědné aktuality* 59 (1 a 2), s. 31–32.

svůj výzkum týkající se staročeských překladů textu *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini*. Genezí a dochováním církevněslovanského překladu vybrané latinské modlitby v evropském kulturním prostoru se zabýval **Miroslav Vepřek** (FF UPOL). V následné tematicky smíšené sekci nejprve **Václav Blažek** (FF MU) vytkl charakteristické migrační motivy ve slovanských a germánských tradicích. Aktuální genderové téma si zvolily **Markéta Pytlíková** (ÚJČ AV ČR) a **Karolína Žampachová** (ÚJČ AV ČR), přičemž naznačily možnosti, jak tuto problematiku zkoumat v rámci historické filologie s ohledem na český i mezinárodní výzkumný kontext. Středeční program zakončil **Jan Dušek** (ÚJČ AV ČR), který ve svém příspěvku představil, jak lze přistupovat k výuce dějin češtiny na gymnáziích.

Dopolední program 19. října zahájila **Alena A. Fidlerová** (FF UK) svým příspěvkem o přechodnících a jejich ústupu v moderní češtině. Dále promluvila **Jitka Filipová** (ÚJČ AV ČR) o drážďanském rukopisu Pulkavovy kroniky a příklady doložila jeho spojitost s Dalimilovou kronikou. **Dmitrij Timofejev** (ÚJČ AV ČR) svým příspěvkem „Veslavín, Koniáš“, obrátil pozornost k problematice cenzurujících tendencí. Sekci ukončila **Miloslava Vajdlová** (ÚJČ AV ČR) příspěvkem o staročeských a středněčeských prefigovaných modifikačních adjektivech, která označují malou míru vlastnosti. Druhá část dopolední sekce byla věnována *Elektronickému slovníku staré češtiny*. Uvedla ji **Irena Fuková** (ÚJČ AV ČR), která se zaměřila na (domnělé) staročeské adjektivum *napájěcí*. V souvislosti s obtížnou rekonstrukcí formy staročeského adverbia *zaranie/zaraně/zaráně* (kde je možností přepisu ještě více) se **Kateřina Voleková** (ÚJČ AV ČR) zabývala otázkou, jak toto adverbium lexikograficky zpracovat. **Milada Homolková** (ÚJČ AV ČR) následně zpochybnila Kyasův přepis „město Slynné“ (Jos 15,60) v kritické edici staročeské *Bible olomoucké*<sup>2</sup> a na základě konfrontace s latinskou předlohou navrhla, jak ve slovníku zpracovat heslo *slinný*. Na závěr vystoupil **Petr Nejedlý** (ÚJČ AV ČR), který představil pokus o rekonstrukci jednoho verše ze staročeské pašijové hry z roku 1399 a ukázal, jak lze i další problematická slova zde se vyskytující zpracovat ve slovníku (viz ESSČ s.v. *azbinuky*).

Odpolední sekci věnovanou elektronickým databázím započala **Katarzyna Jasińska** (IJP PAN), která představila aktualizace v lexikální databázi středověké polštiny. Následně **Alena Černá** (ÚJČ AV ČR) podala zprávu o pokračování přípravy elektronické verze slovníku Tomáše Rešelia a **Robert Novotný** (CMS FLU CAS) seznámil posluchače s novým portálem AHISTO

2 *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká*. Ed. V. Kyas. Praha: Academia, 1988.

(viz <https://nlp.fi.muni.cz/projekty/ahisto/portal/index.php>), jehož součástí je i projekt husitského diplomatáře. V druhé polovině odpolední sekce upozornil **Robert Dittmann** (FF UK) na několik zajímavostí týkajících se pravopisných systémů pro zachycení češtiny, **Magdalena Jacková** (ÚČL AV ČR) referovala o ohlasech tzv. palliaty (žánr římského dramatu) v českém dramatu a sekci uzavřel **Jiří Rejzek** (ÚJČ AV ČR), jenž se vyjádřil k sémantické diferenciaci praslovanšského *lichъ*. Závěr konferenčního dne patřil workshopu, na němž **Ondřej Fúsik** (FF UK) předvedl, jaké výhody a úskalí má práce s ChatemGPT a jak lze uměloúčetní inteligenci využít pro lingvistický výzkum.

Dopolední sekci posledního dne konference, která pokračovala s tématem digital humanities, zahájila **Eliška Pěnkavová** (FF JU) referátem o možnostech automatizace přepisu staročeských textů pro potřebu lingvistických výzkumů a představila svou práci v programu Transkribus. Následoval ji **Ondřej Svoboda** (ÚJČ AV ČR), jenž ukázal podobu kritického aparátu v novém Vokabuláři webovém. Následně **Martina Spěváčková** (FPE ZČU) analyzovala přechodníkové konstrukce jakožto prostředky verbální kondenzace ve vybraných listinách Listáře královského města Plzně. **Martina Šmejkalová** (PedF UK) si ve svém příspěvku (přečteném v zastoupení) položila otázku, jak byl Josef Jungmann vnímán v období protektorátu Čechy a Morava. Celou konferenci poté zakončila sekce věnovaná grantu zaměřenému na výstavbu českých folklorních písňových textů z přelomu 18. a 19. století: **Tereza Hejdrová** (ÚJČ AV ČR) promluvila o hláskosloví těchto písní, **Blanka Nedvěďová** (ÚJČ AV ČR) o vybraných morfologických charakteristikách, **Petr Nejedlý** (ÚJČ AV ČR) o jejich syntaxi a **Štěpán Šimek** (ÚJČ AV ČR) o jejich lexikálním bohatství.

Program akce lze nalézt online:

[https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/program\\_diachronni\\_setkani\\_2022.pdf](https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/program_diachronni_setkani_2022.pdf).

Vybrané prezentace přednesené na kolokviu jsou rovněž k dispozici online na Vokabuláři webovém, viz

<https://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=Kozojedy2023&o=aktuality>.

Za uspořádání kolokvia patří dík nejen pořadateli, oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., ale též podpoře programu Strategie AV21 Akademie věd České republiky *Anatomie evropské společnosti. Historie – tradice – kultura – identita*.

*Anna Michalcová*

*Ústav českého jazyka a teorie komunikace*

*Filozofická fakulta Univerzity Karlovy*

*a.michalcova@ujc.cas.cz*



# Konference *Otisky střeoevropské krajiny a podnebí v našich kulturách*<sup>1</sup>

Ve dnech 9.–10. 11. 2023 se v prostorách pražského Lisztova institutu konala konference nazvaná *Otisky střeoevropské krajiny a podnebí v našich kulturách*. Konferenci spolupořádaly tyto instituce: Ústav slovanské a baltské filologie Univerzity Eötvöse Loránda (dále jen ELTE, Maďarsko), Ústav slovenské literatury Slovenské akademie věd (Slovensko), Ostravská univerzita (Česká republika) a Ústav slavistiky Vídeňské univerzity (Rakousko).

Úvodního slova a přivítání všech účastníků se ujala Hajnal Kassai, ředitelka Lisztova institutu v Praze. Jí patří poděkování, že se konference mohla konat v příjemném a pohostinném prostředí této instituce. Hlavním organizátorem a v průběhu konference neúnavným tlumočnickem do několika jazyků byl Róbert Kiss Szemán. Poděkování patří také Attilovi Mazsolovi Gálovi, dalšímu organizátorovi, za dokonalou technickou podporu. Jednacími jazyky konference byly čeština, slovenština a angličtina.

Následující zpráva stručně představí nejprve příspěvky z oblasti literární vědy, mezi nimi jeden na pomezí literární vědy a filosofie a jeden literárněvědný s přesahem do didaktiky a také příspěvek analyzující film; dále příspěvky jazykovědné a na závěr příspěvek zahrnující více disciplín najednou.

**Róbert Kiss Szemán** (ELTE, Lisztův institut) se zaměřil na „exotický“ fenomén jihoslovanské krajiny a moře ve slovenské literatuře; v tomto ohledu analyzoval díla tří slovenských autorů: Jana Kollára (*Cestopis do Horní Italie*), Svetozára Hurbana-Vajanského (*Tatry a more*) a Martina Kukučina (*Dom v stráni*).

S jeho příspěvkem (geograficky) souvisela analýza **Zuzany Vargové** (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitře), jež na materiálu několika slovenských cestopisů z 19. století představila zobrazení severní Itálie, především Benátek, města spjatého s vodním živlem. Kromě obrazu krajiny se věnovala vztahu autorů k navštívené zemi také např. s ohledem na jejich náboženské vyznání.

**Alexandra Rálik** (Univerzita v Szegedu) se zabývala dvěma „segedínskými“ romány, jimiž jsou *Por* (Prach) od Ference Temesiho a *Vírágzabálók* (Okvětní

lístky) od Lászlóa Darvasiho. V obou z nich hraje důležitou roli velká povodeň v roce 1897 a A. Rálik osvětlila metaforický a objektivizující vztah mezi člověkem a řekou Tisou.

Předmětem analýzy **Lenky Riškové** (Ústav slovenskej literatúry SAV) byla především báseň Juraje Palkoviče *Óda na horu Siniec*. Konkrétní zeměpisný objekt se v tomto případě stává synekdochou Palkovičova původu, místem, na němž si básník uvědomuje svou identitu.

**Sarolta Krisztina Tóthpál** (ELTE) analyzovala význam místa v románech Dezsóa Szabóa (*Az elsodort falu*, doslova *vyplavená vesnice*, v českém překladu vyšlo pod titulem *Mizina*) a Mila Urbana (*Živý bič*); zamýšlela se nad tím, zda románové postavy považují místo za něco vlastního, či naopak cizího, dále ukázala, že vztah k místu je odlišný u postav městských a venkovských.

**Anne Hultsch** (Univerzita Vídeň) se věnovala nejen literárním reflexím počasí v severních Čechách – v této souvislosti mimo jiné užila termín literární počasí; šířeji se pak zamýšlela nad tím, že nejen např. oblasti jižních Čech či Moravy disponují silným regionálním povědomím, ale že i severní Čechy mají v tomto ohledu potenciál, jenž je hodný zkoumání.

**Barna Dobos** (ELTE) se věnoval knize *Memoirs of a Hungarian Lady* z roku 1850, jejíž autorka Theresa Pulszky popisuje revoluční rok 1848 v Uhrách. Ve své analýze využil konceptu lieu de mémoire (místo paměti) francouzského historika Pierra Nory.

**Veronika Faktorová** a **Martin Hořejší** (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích) se zabývali obrazem Šumavy, „světem lesních samot“, v díle spisovatele Karla Klostermanna; pozornost věnovali především významné mediální a literární události, jíž byla větrná smršť a následná kůrovcová epidemie v roce 1870.

**Tereza Knotová** na textech Jana Balabána (*Kudy šel anděl*) a Zuzany Kaiserové (*Starci života*) s využitím Patočkova pojetí pojmu existence a na základě melancholického pohledu na krajinu vysvětlovala existenciální podstatu hlavních postav, ukazovala, zda/jak může charakter střeoevropské krajiny u některých jedinců přispět k rozpadu vlastního já či k bezdomovectví.

**Marta Pató** (Univerzita Pardubice) představila případovou studii, jež využívá metaforu počasí při analýze vybraných literárních textů (Máraiho *Zpověď*, Po-

láčkovo *Okresní město*, Musilův *Muž bez vlastností*, Rothova *Kapucínská krypta*, Urbanova *Zelená krv*), v nichž je (metaforicky) zachyceno vyhlášení první světové války, resp. nastínila možný způsob výuky středoevropské literatury a českého myšlení s oporou právě o tyto texty.

**Kamila Woźniak** (Univerzita ve Vratislavi) se zaměřila na symboliku, literární a kulturní odkazy ve filmu Jagody Szelcové *Wieża. Jasny dzień* (*Věž. Jasný den*); analyzovala obraz kultury a přírody, jejich případný soulad, přičemž přírodu chápala v širším ontologickém smyslu jako podstatu bytí člověka.

**Ladislav Janovec** (Technická univerzita v Liberci) se ve svém kognitivnělingvistickém příspěvku zamýšlel nad tím, jak se zeměpisná poloha a typické rysy české krajiny promítají do české frazeologie; konkrétně se věnoval opozicím malý – velký (*ta naše malá zemička*), dlouhý – krátký (*dlouhý jak Lovosice*), perifrázím (*země veksláků*), paronymií (*být z Nemanic*) a dále toponymům Praha a Brno jakožto součástí frazémů (*pokuta jako Brno*).

Tématem příspěvku **Jiřího Hasila** byly české pranostiky, jež vznikaly v období od 15. do 19. století. Autor doložil, že vlivem měnicích se agrotechnických postupů, klimatických a sociálních podmínek, ale také například kvůli změnám v řazení jmen v kalendáři, dnes pranostiky patří k nejméně užívaným frazémům.

Pranostikám se věnoval rovněž **Tamás Tölgyesi** (ELTE, Vídeňská univerzita), který se zaměřil na syntaktické a lexikální rozdíly českých, maďarských a německých ekvivalentů pranostik spjatých s měsíci září až prosinec – např. č. *O Martině houser po ledě když chodí, o Vánocích husy blátem vodí*, něm. *Wenn die Martinigänse auf dem Eise geh'n, muss das Christkind im Schmutze steh'n*, maď. *Ha Mártonkor a lúd jégen áll, karácsonykor sárban botorkál* – jeho analýza obsahovala i etymologický výklad zastaralých výrazů.

**Marie Janečková** (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích) se ve svém onomastickém příspěvku věnovala frekvenci a slovtvorným prostředkům antroponym a oikonym, jež jsou odvozeny od názvů stromů, např. *Bor*, *Bříza*, resp. *Borovka*, *Březina*, v obecnější rovině pak tomu, jak/zda se krajina otiskuje do jazyka.

**Lucie Jílková** (Ústav pro jazyk český AV ČR) zkoumala jazykovou krajinu části pražského Malostranského náměstí, především se zaměřila na vícejazyčné ná-

pisy. Ve zvolené lokalitě se vyskytlo celkem 11 různých jazyků.

**Marie Kopřivová** (Univerzita Karlova v Praze) se zaměřila na výskyty slov *krajina* a *počasí* v korpusu SYN2020. Mimo jiné zjistila, že slovo *krajina* se nejčastěji objevuje v odborné literatuře, zatímco slovo *počasí* v publicistice. Za použití statistické asociační míry se věnovala rovněž určení kolokací těchto dvou výrazů.

Jazykové korpusy využila rovněž **Jana Wachtarczyková** (Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV), která analyzovala slovo *středoevropský* v češtině, slovenštině a polštině s využitím vektorových modelů, generovaných vyhledávacím rozhraním Semá, a to na materiálu webových korpusů Aranea.

**Éva Császári** (ELTE) se zamýšlela nad tím, zda doslovné chápání metafor může být příčinou nepochopení skutečného, závažného stavu věcí. Příkladem je slovní spojení *klimatická změna*, tedy slovní spojení vyznívajících ve srovnání se spojeními *klimatická katastrofa* nebo *klimatický kolaps* neutrálně.

**Jakub Ivánek** a **Martin Tomášek** (Ostravská univerzita) představili aplikaci, interdisciplinární hru *Kam plyneš, Olzo? Po Karviné!*, jež by měla být v budoucnosti žáky základních a středních škol využívána při tzv. terénní výuce v oblasti zaniklého města Karviná (v nedávné době zpopularizované díky románům K. Lednické *Šikmý kostel* I, II a III). Ve hře jsou využity poznatky z historie, literatury, jazykovědy, přírodovědy, hudby a výtvarného umění.<sup>2</sup>

Zájem literátů a lingvistů, kteří na konferenci přijeli z různých středoevropských univerzitních a akademických pracovišť, ukázal, že téma, jež organizátoři zvolili, je velmi aktuální i atraktivní, uchopitelné z různých perspektiv. V dohledné době by měla vyjít publikace s písemnými verzemi přednesených příspěvků.

*Lucie Jílková*

*oddělení stylistiky a sociolingvistiky*

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.*

*jilkova@ujc.cas.cz*

---

<sup>2</sup> V diskusi k tomuto příspěvku mimo jiné zaznělo, že ačkoli je v mapách řeka, která zmíněnou oblastí protéká, označena jako *Olše*, v místním úzu se užívá název *Olza*, který se proto objevuje i v názvu hry.

# Kronika

## Zemřel Evžen Gál

18. ledna letošního roku zemřel po dlouhé těžké nemoci literární historik PhDr. Evžen Gál, Ph.D., zásadní představitel české hungaristiky, vynikající znalec především moderní maďarské literatury, šíře i středoevropské literatury a historie, dlouholetý vysokoškolský pedagog a tlumočnick.

Evžen Gál (maďarsky Gál Jenő) se narodil 2. června 1957 ve městě Filakovo (maď. Fülek) na jižním Slovensku, již jako dítě ovládal maďarštinu a slovenštinu. Po maturitě na tamějším gymnáziu studoval v Praze, kde k těmto dvěma jazykům rychle přibyla ještě čeština. Nejprve studoval statistiku a programování na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy, po dvou letech však přešel na Filosofickou fakultu téže univerzity a vystudoval obory čeština a maďarština.

Po absolutoriu v roce 1983 pracoval, na tzv. umístěnkou, v pražské redakci maďarského deníku *Új szó* (Nové slovo), od roku 1988 je však jeho jméno pevně spojeno s Filosofickou fakultou Univerzity Karlovy, na níž, s výjimkou let 2003–2009, kdy byl ředitelem Českého centra v Budapešti, působil až do konce svého života. Na hungaristice, jež byla tehdy součástí katedry obecné lingvistiky a fonetiky, se stal kolegou profesora Petra Rákose (1925–2002), široce respektovaného klasika české hungaristiky.

Primární odbornou hungaristickou orientací Evžena Gála byla vždy literatura, ve zmíněném roce 1988 však byl přijat do interní vědecké aspirantury pro jazykovědu. Proto bylo téma jeho kandidátské a později disertační práce jazykovědné – konfrontační studium českých a maďarských vazeb, proto také v první polovině 90. let vyučoval na fakultě jazykové a jazykovědné předměty (zároveň však i současnou maďarskou literaturu). Od druhé poloviny 90. let získal pozici vyučujícího maďarské literatury, a ve výuce se tedy zaměřoval již převážně na tuto oblast. Doktorský titul získal v roce 2008 a na základě své (jazykovědné) disertační práce začal připravovat k vydání česko-maďarský slovník slovesných vazeb. Jeho dokončení a vydání jeho kolegové plánují.

Výrazná byla Gálova činnost editorská. Zde je potřeba uvést především monumentální publikaci *Neúnavná slova. Filologova lyrika* (2011), tedy výbor

z díla zmíněného profesora Rákose. Výbor začal koncem 90. let připravovat sám Petr Rákos, bohužel jej ale za svého života nedokončil; tohoto úkolu se proto ujal Evžen Gál, jenž do publikace přispěl také obsáhlým doslovem. Dále zmiňme alespoň jeho doslovy k českým překladům knih Pétera Eszterházyho, které čtenáři významně pomáhají tomuto autorovi správně porozumět, a editorskou práci na knize *Magyar prágaiak – prágai magyarok* (Maďarští Pražané – pražští Maďaři).

Kromě Filosofické fakulty bylo jeho dalším zásadním působištěm pražské Maďarské kulturní středisko, dnes Lisztův institut Praha. V něm Evžen Gál téměř dvacet let vyučoval praktický jazyk a kromě toho zde byl filmovým referentem – ještě před sametovou revolucí vybíral maďarské filmy, z nichž některé navazovaly na československou novou vlnu, pořádal besedy s tvůrci a herci.

V roce 1990 stál u zrodu Svazu Maďarů žijících v českých zemích, o tři roky později u založení časopisu *Prágai Tükör* (č. Pražské zrcadlo), do něhož, podobně jako do časopisu *Amicus Revue* nebo *Listů*, pravidelně přispíval svými analytickými postřehy, např. o současnou politickou situaci v Maďarsku. Svůj neobyčejný rozhled zúročil také jako člen univerzitního výzkumného týmu v sociolingvistickém projektu – jedním z jeho výstupů byla publikace *Obraz Romů ve střeoevropských masmédiích po roce 1989*. Evženovi Gálovi v něm připadla úloha analyzovat obraz Romů v maďarsky psaných, v Maďarsku a na Slovensku vydávaných, novinových textech.

Důležité je také jeho mnohaleté působení tlumočnické. Prezidenta Václava Havla pravidelně doprovázel na jeho cestách do Maďarska a podle všeho si tyto dvě osobnosti po lidské stránce velmi rozuměly. *Havel a Gál* jsou variantami téhož jména. Náhoda? Nemyslím si.

Při této smutné příležitosti je potřeba se alespoň stručně zmínit také o manželce Evžena Gála, paní Daně Gálové (1960–2015), rovněž hungaristce a překladatelce. Ta v posledních letech svého života bojovala se závažnou nemocí a jen díky manželově obětavé péči mohla dokončit mnoho překladů, mezi nimi oceňované překlady Máraiho románu *Zpověď* a jeho *Deníků*. Poslední překlad, který nestihla dokončit a který po její smrti dokončili Evžen Gál, Adéla Gálová a také Ota Gál, tedy manžel a děti, je *Herbář*, dílo opět Sándora Máraiho.

V posledních letech Evžen Gál zpracovával třídílnou práci z oblasti jemu nejbližší, moderní maďarské literatury. Bohužel v roce 2020 stihl vydat pouze její

první svazek nazvaný *Cesty a portréty moderní maďarské literatury v českém kontextu I*. K 70. výročí založení Maďarského kulturního střediska ještě sestavil antologii maďarské literatury v českém překladu; její slavnostní prezentace se však bohužel již nedožil.

Odchod Evžena Gála, výjimečně vzdělaného, inspirativního, společenského a laskavého člověka, znamená pro českou hungaristiku a akademickou obec vůbec obrovskou ztrátu.

*Lucie Jílková*  
*oddělení stylistiky a sociolingvistiky*  
*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.*  
*jilkova@ujc.cas.cz*

## Za Kamilou Smejkalovou

Dne 12. 2. 2024 nás ve věku 46 let navždy opustila dr. Kamila Smejkalová. Do oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR nastoupila v roce 2002, ještě jako studentka oboru český jazyk a literatura na FF UK v Praze, a strávila v něm celou svou bohatou profesní kariéru – v roce 2017 se stala vedoucí oddělení jazykové kultury, od téhož roku působila jako členka Rady ÚJČ, od roku 2022 jako vedoucí redaktorka časopisu *Naše řeč*. V rámci chodu oddělení se zapojila do všech jeho stěžejních projektů: Pro *Internetovou jazykovou příručku* i její dvě tištěná vydání připravila a opětovně revidovala řadu kapitol, zejména o tvarosloví češtiny. Pracovala na projektech *Moderní mluvnice češtiny*, *Psaní velkých písmen v češtině* i *Zpřístupnění dotazů jazykové poradny v lingvisticky strukturované databázi*, pro niž během dvou let vypracovala na tisícovku podrobných odpovědí. Jako lingvistická konzultantka se zapojila také do projektu *Didaktika českého jazyka v současném vzdělávacím kontextu*, řešeného na PedF UK. Práce na dvou mezinárodních projektech – *Tell me how to say it right!* (TELMER), jehož cílem je vyvinout standardy jazykověporadenské práce, a *Feast and Famine*, jenž zkoumá variaci a defektivitu v jazyce – už bohužel nestačila dokončit. Je autorkou mnoha studií v odborných časopisech a příspěvků v kolektivních monografiích, např. *Jazyková poradna, dobrý den: O češtině a jejích uživatelích* (kompletní přehled viz zde: <https://ujc.cas.cz/cs/publikace/knizni-publikace/jazykova-poradna-dobry-den-o-cestine-a-jejich-uzivatelich-3/>). Během své profesní kariéry se věnovala jazykové kultuře (jazykovému plánování), jazykovým normám a kodifikaci češtiny. Přestože dokonale znala teorii, ve své práci se soustředila především na její aplikaci v praxi při popisu periferie českého deklinačního a konjugačního systému (prof. Bermel s humornou nadsázkou vzpomínal, jak mu se svými *vikuňami* a *gutaperčami* při své studentské stáži na Univerzitě v Sheffieldu odhalila taje českého tvarosloví, o nichž do té doby neměl ani tušení...). Během let vykonala na první pohled málo viditelnou, ale nesmírně důležitou a potřebnou mravenčí práci na popisu stovek, ne-li tisíců kompletních paradigmat českých periferních substantiv.

Kromě toho se Kamila podílela na všech službách, které oddělení jazykové kultury poskytuje veřejnosti: pravidelně zodpovídala e-mailové dotazy i telefonické dotazy, vedla řadu školení, zastupovala ÚJČ ve validační komisi pro přípravu státních maturit z češtiny a měla význačný podíl na řadě popularizačních publikací (např. *Jsmo v češtině doma?*, *Čeština od A do Ž*, ale také



na připravované knize *Kdo se zeptá, ten se dozví*, která by letos měla vyjít v NLN). Je také autorkou desítek jazykových koutků, zejm. pro *Lidové noviny*.

V neposlední řadě se sluší zmínit i její činnost pedagogickou: v Ústavu jazyků a komunikace neslyšících (nyní součást Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících) FF UK vedla kurzy o současné češtině a metodách lingvistické práce, v Institutu mediálních studií FSV UK vyučovala kurz úvodu do českého jazyka a v letech 2008–2010 působila na Katedře současných slovanských studií Université Stendhal v Grenoblu, kde zajišťovala seminář českého jazyka, kultury a reálií.

V postavě Kamily Smejkalové nás opustil mimořádný člověk. Nemluvím ve frázích: Všichni, kdo Kamilu měli to štěstí blíže poznat, jistě budou souhlasit s tím, že byla nesmírně skromná, čestná a poctivá, pracovitá, zodpovědná, ohleduplná – a co bych zde zejména rád zdůraznil: také úžasně taktní, a to v míře, jaká se u lidí z našeho kulturního okruhu málokdy vidí, a nesmírně vzdělaná, v dnes už řídkém, klasickém slova smyslu. Když jsme na její přání a díky rodině dostali s kolegy z oddělení možnost získat knihy z její pozůstalosti, nestačil jsem přes všechna očekávání žasnout nad složením její knihovny, kde vedle sebe na policích stála nejpřednější klasická díla z mnoha období a národních literatur, doplněná řadou moderních, aktuálně diskutovaných autorů a množstvím odborné, cizojazyčné literatury.

Na veřejnosti Kamila vystupovala skromně, zdrženlivě, možná až plaše, ale rozhodně ne nezúčastněně. Byla nadána velikým smyslem pro realitu, díky němuž dění kolem sebe vnímala a glosovala s lehce ironickým, v případě negativních jevů nezřídká i sarkastickým, nicméně pozorným, angažovaným, ale přesto mírným odstupem. Svou nespornou erudici nikdy nestavěla na odív, pokud se věci nevyvíjely proti jejím představám a přesvědčením, neváhala ustoupit do pozadí; když to ale situace vyžadovala, rozhodně pro ni nebyl problém veřejně – i rázně – vystoupit. Při plnění vědeckých i organizačních úkolů v roli vedoucí oddělení dokázala mimořádným způsobem skloubit zřetel na věcně i ideově správná konceptuální řešení s ohledem na jejich hladkou praktickou realizaci v často nesnadné personální situaci: Tak aby se všichni účastníci cítili platní, byli s postupem provedení a výsledky spokojeni a vzali celý úkol za svůj. Rozumí se samo sebou, že se z velké části pak do řešení sama zapojila. Měla vzácný talent jednat s lidmi, vést je tak, že se necítili do něčeho tlačeni, ale v celé věci přirozeně angažováni. K nám, svým kolegům z oddělení jazykové kultury, přistupovala v roli vedoucí jako první mezi

rovnými (podle zásady „to lead is to serve“), aniž by se však vzdávala účasti na nepopulárních úkolech a povinnostech a aniž by se zříkala zodpovědnosti za svá rozhodnutí.

Její autorita v roli vedoucí oddělení, ale i kolegyně, spolupracovnice na konkrétním úkolu či při řešení dílčí otázky se zakládala na tom, co je mezi lidmi nesmírně vzácné, totiž na síle argumentu. Její otevřenost vést diskusi a sledovat argumentaci svých komunikačních partnerů, ať už byl jeden, nebo víc, byla mimořádná. Dokázala v jakýkoliv moment diskuse vystihnout to podstatné a okamžitě, jasně reagovat tak, aby to bylo jednotlivým účastníkům diskuse srozumitelné a celá diskuse se posouvala rychle vpřed. S málo vídanou samozřejmostí dokázala přede všemi uznat, že nemá pravdu, že její argumenty nejsou neprůstředné, a pokračovat s těmito zjištěními dále v diskusi – aniž by se tím sama cítila nějak ohrožena. Dokázala být přístupná teoretickým diskusím s otevřeným koncem, zároveň však uměla najít praktické řešení, které v rámci možností – a obvykle ke spokojenosti všech – maximálně dostávalo složitosti řešeného problému.

Byla-li příležitost, ráda diskutovala i o nelingvistických tématech, která jí byla blízká, zejm. o kultuře, politice a veřejných zájmech (ekologii, genderu a vůbec o fenoménech a změnách moderního světa) – slušně, navenek nevzrušeně, ale přitom se zápalem, poučeně, a vždy otevřena možnosti, že bude nucena změnit nebo korigovat svůj názor (nezřídka tím ovšem naopak měnila názor nás, svých partnerů v diskusi). Nikdy nezapomenu na řadu takových rozhovorů, a dokonce konkrétních replik, které mi v profesním i osobním životě ledacos ozřejmily nebo kterými se snažím řídit. Řada takových diskusí proběhla na našich společných pracovních cestách: ve vlaku z Manchesteru do Sheffieldu, kde se za okny míhala charakteristická venkovská krajina yorkshirského Peak Districtu, na kavárenské zahrádce v lotyšské Jūrmale nebo v tříhodinové frontě na bezpečnostní kontrolu na letišti v Manchesteru.

Při posledním rozloučení se v obřadní síni promítaly fotografie z Kamilina života. Dvě z nich se mi obzvláště vryly do paměti: jednak fotografie z Francie (nejspíš nešlo o Paříž, ale nějaké menší město, snad Grenoble, kde působila): Kamila na ní sedí u venkovního kavárenského stolku s lahví minerálky, za ní typický obraz francouzské ulice s platany..., a jednak fotografie z její návštěvy Indie, kde stojí v bílém sárí, obklopená místními obyvateli, hlavně dětmi. Na obou z nich z ní silně vyzařoval pocit intenzivního štěstí. Tehdy mě napadlo, že se Kamila do našich poměrů, a snad ani do naší současné západní civilizace,

přestože v ní profesně s úspěchem působila, svou opravdovostí vlastně moc nehodila...

*Martin Beneš*

*oddělení jazykové kultury*

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.*

*benes@ujc.cas.cz*

# Pokyny pro přispěvatele

*Jazykovědné aktuality* (časopis *Jazykovědného sdružení ČR*) přináší vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti *Jazykovědného sdružení ČR*. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům a lingvistkám. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí recenzním řízením.

Texty zasílejte e-mailem na adresu Jazykovědných aktualit: [jazykakt@seznam.cz](mailto:jazykakt@seznam.cz)

Součástí odborných článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy atp.) abstrakt ani klíčová slova nemají.

Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12 (pro poznámky pod čarou 10), řádkování 1,5, mezery mezi odstavci 0 bodů. Nepoužívejte prosím automatické formáty ani písma různých druhů, neodsazujte první řádek odstavce. Text zarovnejte vlevo.
2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečíslujte odstavce
3. V textu lze používat *kurzivu*, **tučné** písmo pro zdůraznění a poznámky pod čarou.
4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem, vše v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
5. Seznam literatury se uvádí na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována nebo na niž se v textu odkazuje. V oddíle *Kronika* a u zpráv se bibliografické údaje uvádějí zpravidla přímo v textu (do závorky), popř. v poznámce pod čarou.

## 6. Bibliografické záznamy mají následující podobu:

Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost* 54 (4), s. 241–253.

Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing versus Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.

Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.

Štastný, K. – Drchal, K. (1984): *Naši pěvci*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

Vodrážková, V. (2016): *Rozezvučený slovník*. *Vesmír* 95 (11). Cit. 5. 4. 2024.

<<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2016/cislo-11/rozezvuceny-slovník.html>>.

